

HVILLIMI I SEKTORIT PRIVAT

Vështrimet mbi projektin

Vlerësimi i Sistemit Inovativ të Kosovës*

ORGANIZATA PËR BASHKËPUNIM DHE ZHVILLIM EKONOMIK

OECD është një forum unik ku qeveritë punojnë së bashku për të adresuar sfidat ekonomike, sociale dhe mjedisore të globalizimit. OECD është gjithashtu në ballë të përpjekjeve për të kuptuar dhe për të ndihmuar qeveritë për t'iu përgjigjur zhvillimeve të reja dhe shqetësimeve, të tilla si qeverisja korporative, ekonomia e informacionit dhe sfidat e një popullsie në moshë. Organizata siguron një mjedis ku qeveritë mund të krahasojnë përvojat e politikës, të kërkojnë përgjigje për problemet e përbashkëta, të identifikojnë praktikatat e mira dhe të punojnë për të bashkërenduar politikatat vendore dhe ndërkombëtare.

Vendet anëtare të OECD-së janë: Australia, Austria, Belgjika, Kanadaja, Kili, Republika Çeke, Danimarka, Estonia, Finlanda, Franca, Gjermania, Greqia, Hungaria, Islanda, Irlanda, Izraeli, Italia, Japonia, Korea, Luksemburgu, Meksika, Holanda, Zelanda e re, Norvegjia, Polonia, Portugalia, Republika Sllovaqe, Sllovenia, Spanja, Suedia, Zvicra, Turqia, Mbretëria e Bashkuar dhe Shtetet e Bashkuara. Bashkimi Evropian merr pjesë në punën e OECD-së.
www.oecd.org

KOMPAKTI I INVESTIMEVE I OECD PËR EVROPËN JUGLINDORE

I lancuar në vitin 2000, Kompakti i Investimeve I OECD mbështet qeveritë e rajonit për të përmirësuar klimën e investimeve dhe për të inkurajuar zhvillimin e sektorit privat. Anëtarët e saj përfshijnë: Shqipërinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Bullgarinë, Kroacinë, Ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Moldavinë, Malin e Zi, Rumaninë dhe Serbinë, me Kosovën* si një vëzhguese.

Duke përdorur metodat e OECD mbi dialogun politik dhe mësimin e ndërsjelltë, Kompakti bashkon përfaqësuesit e qeverive nga Evropa Juglindore (EJL), për të shkëmbyer praktikatat e mira dhe t'iu përdorin mjetet dhe instrumentet e OECD në mënyrën që i është përshtatur nevojave dhe ekonomive të EJL dhe i ndihmon ata të afrohen më pranë standardeve të pranuar ndërkombëtarisht.
www.investmentcompact.org

**Ky shënim është pa paragjykime ndaj pozitave rreth statusit, dhe është në përputhje me Rezolutën 1244 dhe opinionin e GjKND-së mbi Shpalljen e Pavarësisë së Kosovës. Referuar më poshtë Kosovë*

ZHVILLIMI I SEKTORIT PRIVAT

VËSHTRIME NË PROJEKT

Vlerësimi i Sistemit Inovativ të Kosovës

Mars 2013

* Ky shënim është pa paragjykim ndaj pozicioneve për statusin, dhe është në përputhje me RKSKB 1244 dhe opinionin e GJND-ës mbi shpalljen e pavarësisë së Kosovës.

Ky dokument dhe çdo hartë e përfshirë në këtë dokument janë pa paragjykim ndaj statusit të apo sovranitetit mbi çdo territor, për delimitimin e kufijve ndërkombëtarë dhe të kufijve dhe për emrin e ndonjë territori, qyteti apo zone.

Ky dokument është krijuar me ndihmën financiare të Bashkimit Evropian. Mendimet e shprehura në këtë dokument në asnjë mënyrë nuk mund të merren për të reflektuar opinionin zyrtar të Bashkimit Evropian.

PARATHËNIE

Mes viteve 2000 dhe 2008 ekonomitë e Ballkanit Perëndimor përjetuan rritje të shpejtë, inflacion modest, dhe rritje të stabilitetit makro-ekonomik. Fillimi i krizës ekonomike botërore, megjithatë, pësoi një rënie të mprehtë në tregtinë e jashtme dhe në prodhimin industrial në të gjithë rajonin. Kriza nënvizoi faktin se rritja e gjallë para vitit 2008 është mbështetur në një masë të madhe në llogaritë rrjedhëse të jashtme financiare - veçanërisht llogaritë rrjedhëse të IHD dhe transferet ndërkombëtare të kapitalit që kompensuan tregtinë e madhe dhe të paqëndrueshme dhe defiçitet e llogarisë aktuale.

Kriza ekonomike është duke i detyruar qeveritë në rajon për të bërë zgjedhje të politikave të cilat do të kenë implikime për konkurrencën e tyre afat-gjate. Për të ndihmuar qeveritë e Ballkanit Perëndimor në hartimin dhe zbatimin e atyre politikave, Marrëveshja për Investime e OBEZH për Evropën Juglindore (MI OBEZH) ka implementuar një projekt tre vjeçar të financuar nga BE të quajtur Iniciativa Rajonale për Konkurrencë (IRK). Qëllimi i IRK është për të ndihmuar qeveritë në rajon me hartimin e politikave të qëndrueshme ekonomike për të mbështetur inovacionin dhe zhvillimin e kapitalit njerëzor. Midis viteve 2010 dhe 2013, IRK ka udhëhequr projekte pilot në shtatë ekonomitë e Ballkanit Perëndimor: Shqipëri, Bosnje dhe Hercegovinë, Kroaci, Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, Kosova, Mali i Zi dhe Serbia.

Duke filluar në vitin 2011, secila ekonomi e Ballkanit Perëndimor ka pasur mundësinë që të implementojë një projekt pilot për ngritjen e kapaciteteve me MI OBEZH. Me IRK si projekt pilot të saj, Kosova ka kërkuar ndihmë në zhvillimin e një strategjie të inovacionit. Vendimi për të kërkuar mbështetjen e OBEZH mbi këtë çështje erdhi si rezultat i një takimi në tryezën e rrumbullakët më 25 tetor 2011 në Prishtinë, në mes të anëtarëve të komunitetit të biznesit, studiuesve, zyrtarëve publikë dhe MI OBEZH.

MIRËNJOHJE

Përgatitja e këtij studimi ka përfshirë shumë ekspertë, institucione dhe zyrtarë të qeverisë. Alan Paic, Drejtues i Marrëveshjes së Investimeve të OBEZH për Evropën Juglindore (MI OBEZH), ka pasur përgjegjësinë e përgjithshme të menaxhimit. Raporti është krijuar nga Anita Rihter dhe Almedina Music nga MI OBEZH me kontribute nga Domagoj Racic. Mbështetja shtesë dhe ndihma studimore është ofruar nga Givette Peretsit dhe Elena Hoyos Ramirez.. Analiza dhe rekomandimet e paraqitura në këtë studim janë shqyrtuar dhe pasuruar me komentet nga Alan Paic, Milan Konopek, Ricardo Pinto dhe Sllavo Radoseviqin. Raporti përfundimtar është përgatitur nga Vanessa Vallée, Liz Zachary, dhe Sally Hinchcliffe.

Falënderimet janë në sajë të homologëve vendorë, në veçanti Murteza Osdautaj dhe Bujar Gallopeni (Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë), si dhe partnerë të tjerë në qeveri, akademi dhe në sektorin privat, të cilët kanë mbështetur implementimin e këtij projekti dhe i dedikuan kohën takimeve me ekipin e projektit gjatë misioneve të OBEZH. Ne jemi mirënjohës ndaj Vjollca Çavollit, Granit Berishës, dhe Xhemajl Sylës që ndihmuan me organizimin dhe mundësimin e takimeve në Kosovë.

Pa mbështetjen financiare të Bashkimit Evropian kjo punë nuk do të kishte qenë e mundur dhe kontributi i tij gjithashtu është pranuar me mirënjohje.

PËRMBAJTJA

SHKURTESAT	7
PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE.....	11
KAPITULLI 1 PERFORMANCA EKONOMIKE DHE KUSHTET E KORNIZËS	15
1.1 Ambienti ekonomik	16
1.2 Kushtet e kornizës për inovacion.....	24
KAPITULLI 2 KORNIZA INSTITUCIONALE PËR INOVACION	31
2.1 Vendorsja institucionale.....	31
2.2 Infrastruktura e Inovacionit	36
2.3 Korniza Ligjore për kërkime shkencore	39
2.4 Gjendja aktuale e politikës së SHTI-së.....	40
2.5 Inovacioni në programet ekonomike të qeverisë	44
2.6 Instrumentet kyçe për inovacion.....	47
2.7 Konkludimet	51
KAPITULLI 3 ARSIMI DHE HULUMTIMI.....	53
3.1 Arsimi dhe kapitali njerëzor	53
3.2 Hulumtimi dhe Inovacioni	64
3.3 Sondazhi i institucionit për hulumtime të Kosovës	65
3.4 Përfundimet.....	69
KAPITULLI 4 INOVACIONI NË SEKTORIN E BIZNESIT	71
4.1 Shoqatat e biznesit dhe organizatat mbështetëse të biznesit	71
4.2 Rezultatet e sondazhit të Biznesit të Kosovës.....	73
4.4 Konkludimet	84
REKOMANDIMET DHE HAPAT E MËTEJSHËM.....	87
BIBLIOGRAFIA.....	91
SHTOJCA 1	97
SHTOJCA 2	99

Tabelat

Tabela 1.1 Indikatorët kryesorë makroekonomikë të Kosovës (2008-11).....	15
Tabela 2.1 Këshilli për edukim, shkencë dhe teknologji në Kosovë	33
Tabala 2.3 Financimi IAPA në Kosovë (2007-13) në EUR	49
Tabela 2.4 Programet e USAID lidhur me zhvillimin e inovacionit në Kosovë	51
Tabela A.1 Analizat e SWOT për sistemin e inovacionit në Kosovë	97
Tabela A.2 Agjencitë Rajonale të Zhvillimit në Kosovë.....	98
Tabela A.3 Masat e politikës për financimin e hulumtimit shkencor në Kosovë	98

Figurat

Figura 1.1 Norma reale e rritjes së BPV në Kosovë (2006-11)	17
Figura 1.2 BVP për kokë banori në Kosovë (2006-11)	17
Figura 1.3 BVP në rajonin e EJL (2011)	18
Figura 1.4 Shkalla e inflacionit në Kosovë (2006-11)	19
Figura 1.5 Shkalla e papunësisë dhe papunësia e të rinjve në rajonin e EJL (2009)	20
Figura 1.6 Qarkullimi i mallrave në tregtinë e jashtme në Kosovë (2006-11)	21
Figura 1.7 Shkalla mesatare e Eksportit dhe Importit e Kosovës dhe rajonit të EJL (2006-11)	21
Figura 1.8 Eksportet sipas destinacionit (2012).....	22
Figura 1.9 IHD në rajonin e EJL (2007-10).....	23
Figura 1.10 Neto investimet e huaja direkte (2006-11)	24
Figura 1.11 Të hyrat e IHD (2007-08).....	24
Figura 1.12 Renditjet e Të Bërit Biznes në Kosovë (2013)	25
Figura 2.1 Departamentet institucionale relevante për inovacionin në Kosovë	33
Figura 2.2 Shpenzimet Bruto në H&ZH (SHBHZH) (2010).....	41
Figura 3.1 Arsimi i lartë i kompletuar sipas gjinisë në vitin 2010.....	57
Figura 3.2 Numri i studentëve të regjistruar në Universitetin e Prishtinës në vitin 2010/2011 sipa fushës së studimit	58
Figura 3.3 Numri i studentëve të regjistruar në Universitetin e Prizrenit në vitin 2010/2011 sipa fushës së studimit.....	59
Figura 3.4 Shkalla e punësimit sipas nivelit të arsimit	61
Figura 3.5 Shkalla e papunësisë sipas grupmoshës	62
Figura 3.6 Shkalla e punësimit sipas gjinisë.....	62
Figura 3.7 Paga mesatare sipas nivelit të kualifikimit akademik (në euro)	63
Figura 3.8 Buxheti vjetor për zbatimin e Programit Kombëtar Shkencor deri në 2019	65
Figura 3.9 Roli i institucioneve të ndryshme në identifikimin e prioriteteve kërkimore	67
Figura 4.1 Llojet e inovacionit.....	74
Figura 4.2 Ndikimi i vlerësuar mbi fitimin	75
Figura 4.3 Burimet e jashtme të mbështetjes financiare për inovacion	75
Figura 4.4 Shpenzimet vjetore për përvetësimin e njohurive të jashtme	76
Figura 4.5 Si janë identifikuar mundësitë e inovacionit	76
Figura 4.6 Faktorët motivues për inovacion	77
Figura 4.7 Llojet më të preferuara të inovacionit	77
Figura 4.8 Fushat zgjedhura për ndihmën e huaj.....	78
Figura 4.9 Pengesat kryesore për inovacion	78
Figura 4.10 Niveli i vlerësuar i arsimimit të punonjësit	79
Figura 4.11 Ndikimi i ikjes së trurit.....	80
Figura 4.12 Partnerët e bashkëpunimit	81
Figura 4.13 Lloji i lidhjeve me universitetet vendore.....	81
Figura 4.14 Burimet kryesore të shërbimeve intelektuale	82
Figura 4.15 Institucionet me të cilat kompanitë do dëshironin të bashkëpunojnë.....	82
Figura 4.16 Masat më relevante për inovacionin e sektorit privat.....	84
Figura B.1 Shpërndarja rajonale e kompanive të anketuara	102
Figura B.2 Ndarje e detajuar e sektorit	103
Figura B.3 Qarkullimi në vitin 2011.....	103
Figura B.4 Eksportuesit sipas sektorit	104
Figura B.5 Eksportet si përqindje e shitjeve totale	105

Kutitë

Kutia 2.1 Programi Top Class, Kosovë	36
Kutia 2.2 Parku i Biznesit në Drenas	38
Kutia 3.1 Si e nxit kapitali njerëzor inovacionin?.....	54
Kutia 3.2 Vizioni i Evropës Juglindore 2020	55
Kutia 3.3 Programet për Praktikant në Kosovë	63
Kutia 4.1 Masat mbështetëse të inovacionit	83

SHKURTESAT

DHAT	Dhoma Amerikane e Tregtisë
KKB	Këshilli Konsultativ i Biznesit
SHKB	Shërbimet Këshilluese për Bizneset
SMBPN	Sondazhi i Mjedisit Biznesor dhe Performancës së Ndërmarrjeve
GKT	Granti Kthimi i Trurit
QIB	Qendra e Inovacionit për Biznes
BiH	Bosnja dhe Hercegovina
QKMB	Qendra Kosovare për Mbështetje të Biznesit
BQK	Banka Qendrore e Kosovës
QNZHE	Qendra për Ndërmarrësi dhe Zhvillim Ekzekutiv
MEQTL	Marrëveshja e Evropës Qendrore për Tregti të Lirë
PKKI	Programi Kornizë për Konkurrencë dhe Inovacion
QITK	Qendra për Inovacione dhe Transfer të Teknologjisë
IÇK	Indeksi i Çmimeve të Konsumit
KAAP	Këshilli për Arsim dhe Aftësim Profesional për Kosovën
AZHK	Autoriteti i Zhvillimit të Kreditit
DSHK	Departmenti i Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT)
AER	Agjencioni Evropian për Rindërtim
BERZH	Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim
KE	Komisioni Evropian
SETAK	Sistemi Evropian për Transferim dhe Akumulim të Kredive
HEAL	Hapësira Evropiane e Arsimit të Lartë
PBENI	Programi i BE për Ndërmarrësi dhe Inovacion
AESCAL	Asociacioni Evropian për Sigurimin e Cilësisë në Arsimin e Lartë
ZEK	Zona Evropiane e Kërkimit
BE	Bashkimi Evropian
IHD	Investimet e Huaja Direkte
FINCA	Fondacioni për Ndihmë Ndërkombëtare të Komunitetit
FP7	Programi i Shtatë Kornizë
SHQHZZH	Shpenzimet e Qeverisë për Hulumtim dhe Zhvillim
GIZ	Shoqëria Gjermane për Bashkëpunim Ndërkombëtar
PBB	Produkti i Brendshëm Bruto
TIK	Teknologjia e Informimit dhe Komunikimit
QIK	Qendra Inovative e Kosovës
PMSTIK	Programi Mbështetës për Strategjinë e Teknologjisë së Informimit dhe Komunikimit
SHNZH	Shoqata Ndërkombëtare për Zhvillim
PZHIA	Projekti për Zhvillimin Institucional në Arsim
BNF	Bashkëpunimi Ndërkombëtar për Financa
FMN	Fondi Monetar Ndërkombëtar
APIK	Agjencia e Promovimit të Investimeve e Kosovës
ZPI	Zyra për Pronësi Industriale
DPI	Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale

ONS	Organizata Ndërkombëtare për Standardizim
TI	Teknologjia e informacionit
AAK	Agjencia e Akreditimit e Kosovës
ASK	Agjencia e Statistikave të Kosovës
AKB	Aleanca Kosovare e Biznesit
OEK	Oda Ekonomike e Kosovës
QTNJNK	Qendra Trekëndësh për Njohuri Ndërdisciplinore e Kosovës
SRKPV	Strategjia për Rininë Kosovare dhe Plani i Veprimit
QKBNASHT	Qendra e Kosovës për Bashkëpunim Ndërkombëtarë në Arsimin e Lartë, Shkencë dhe Teknologji
LAL	Ligji për Arsimin e Lartë
SFP	Sondazhi i Fuqisë Punëtore
MZHE	Ministria e Zhvillimit Ekonomik
MASHT	Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (Kosovë)
IMF	Institucionet Mikrofinanciare
MTI	Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (Kosovë)
KKZHE	Këshilli Kombëtar për Zhvillim Ekonomik (Kosovë)
KKSH	Këshilli Kombëtar Shkencor (Kosovë)
PKSH	Programi Kombëtar i Shkencës (Kosovë)
OBEZH	Organizata për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim
H&ZH	Hulumtimi dhe zhvillimi
IRK	Iniciativa Rajonale për konkurrencë
ARZH	Agjencia Rajonale e Zhvillimit
ANR	Agjencia e Ndërmarrjeve Rajonale në Prishtinë
KZHT	Kërkimi dhe Zhvillimi Teknologjik
MSA	Marrëveshja e Stabilizim Asociimit
FNNV	Fondi Ndihmës për Ndërmarrjet e Vogla
EJL	Evropa Juglindore
PMURK	Programi Mbështetës për Udhëheqësit e Rinj Kosovar
NVM	Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme
AMNVM	Agjencia për Mbështetje të NVM-ve (Kosovë)
SSF	Standardet sanitare dhe fitosanitare
SHTI	Shkencë, teknologji, dhe inovacion
SHTIKK	Shoqata për Teknologji të Informacionit dhe të Komunikimit të Kosovës
TAM	Menaxhimi ‘TurnAround’
TIT	Teknologjia për Informacion dhe Telekomunikacion
OESHKKB	Organizata për Edukim, Shkencë dhe Kulturë e Kombeve të Bashkuara
UNMIK	Misioni i Administratës së Përkohshme të Kombeve të Bashkuara në Kosovë
USAID	Agjensioni i Shteteve të Bashkuara për Zhvillim Ndërkombëtar
USD	Dollarët e Shteteve të Bashkuara
TAP	Trajnimi i Arsimit Profesional
OBT	Organizata Botërore e Tregtisë

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Ky raport shqyrton punën e sistemit inovativ të Kosovës dhe do të përdoret për të udhëhequr zhvillimin e një strategjie të inovacionit për periudhën 2013-2020. Qeveria e sheh inovacionin në një rol të rëndësishëm për zhvillimin ekonomik dhe social të Kosovës. Në këtë drejtim, Marrëveshjes për Investime të OBEZH për Evropën Juglindore (MI OBEZH) i është kërkuar të sigurojë ndihmë në zhvillimin e një strategjie të parë të inovacionit. Raporti është krijuar duke përdorur një shumëllojshmëri të burimeve, duke përfshirë kërkimin me shkrim, sondazhet e bizneseve, universitetet dhe institucionet kërkimore, si dhe intervistat dhe konsultimet me grupet e interesit në administratën publike, industri, hulumtim të komunitetit dhe organizatat ndërkombëtare të pranishme në Kosovë.

Raporti është i ndarë në katër seksione: 1) performanca e përgjithshme ekonomike dhe kushtet kornizë; 2) Korniza institucionale për inovacion; 3) Arsimi dhe hulumtimi dhe 4) inovacioni në sektorin e biznesit. Raporti përfundon me rekomandimet mbi atë se si strategjia e ardhshme e inovacionit mund të zhvillohet.

Një strategji inovacioni për Kosovën duhet të gjejë një ekuilibër midis ndërtimit në forcat e veçanta ekonomike dhe adresimin e sfidave të vazhdueshme. Një forcë e dukshme është performanca ekonomike e Kosovës përballë krizë ekonomike globale. Mesatarja e rritjes reale të BPV-së në Kosovë midis viteve 2006 dhe 2011 arriti në 5.2%, ndërkohë që BVP-ja për kokë banori u rrit me 25% gjatë periudhës së njëjtë. Ky i fundit është rrëmbyer nga fakti se BPV për kokë banori mbetet tri herë më i ulët se mesatarja për rajonin e Evropës Juglindore (EJL). Megjithatë, ecuria pozitive ekonomike ka qenë e shoqëruar me përpjekjet për të përmirësuar klimën e biznesit. Këto përpjekje janë pasqyruar në renditjen e Kosovës në raportin e Bankës Botërore e të Bërit Biznes. Në numrin më të fundit për vitin 2013, Kosova ka përparuar për 19 vende nga 117 nga 183 ekonomitë në vitin 2012 në 98 nga të 185 ekonomitë. Përpjekjet për të përmirësuar klimën e biznesit janë pasqyruar edhe në zhvillimin e institucioneve të reja dhe kornizave ligjore. Këshilli Kombëtar për Zhvillim Ekonomik i sapo krijuar (KKZHE), një organ konsultativ për të koordinuar hartimin dhe zbatimin e politikave, synon të ndihmojë dialogun publik-privat në çështjet e zhvillimit ekonomik. Krahas përmirësimeve të klimës së biznesit, inovacioni gjithnjë e më shumë ka vëmendjen e hartuesve të politikave. Programi i ri Kombëtar i Shkencës për të orientuar shkencën, teknologjinë dhe politikën e inovacionit është miratuar, ndërkohë që projektligji për Kërkime Shkencore, Inovacion dhe Teknologji që synon të ofrojë një kornizë të qartë ligjore rreth mbështetjes publike financiare për inovacion, është në diskutim.

Në nivelin e firmave, të dhënat mbi ecurinë e inovacionit të kompanive të Kosovës janë të rralla. Në sondazhet e zhvilluara për këtë raport, rezultatet tregojnë se inovacioni në biznese ka tendencë të jetë nxitur nga presionet e jashtme konkurruese dhe kërkesat e konsumatorëve. Shumë firma përballen me pengesa financiare për inovacion, ndërkohë që një numër i vogël e arrijnë këtë përkundër pengesave. Për të dyja këto, firmat që pretendojnë inovime dhe ato që përmendin pengesat, një mundësi e rëndësishme është parë në krijimin e lidhjeve më të thella me komunitetet e mëdha të diasporës jashtë vendit. Këto lidhje me udhëheqësit e biznesit dhe studiuesit në diasporë shihen si një kanal potencial për të kanalizuar transferime të reja të njohurive dhe ideve në sistemin e inovacionit të Kosovës.

Rrjeti i organizatave mbështetëse të biznesit dhe shoqatat e biznesit lokal kanë një rol të rëndësishëm perforcues në zhvillimin e sistemit të inovacionit. Kontributi kryesor i këtyre organizatave është: të ndihmojë zhvillimin e biznesit dhe ndërmarrësisë; të promovoj interesat e sektorit të biznesit në Kosovë; të ofrojë mundësi trajnimi dhe të zgjerojë rrjetet tregtare brenda dhe jashtë Kosovës. Problemi me të cilin përballen këto organizata është se ato vetë janë të reja dhe kërkojnë rritje të kapaciteteve mbështetëse për të përmbushur pritjet e anëtarëve të tyre. Përveç kësaj, roli plotësues institucioneve kërkimore dhe kontributet e tyre në sistemin e inovacionit meritojnë vëmendje. Ky raport konstaton se kapaciteti i universiteteve dhe instituteve është nën presion siç dëshmohet nga numrat e ulëta të stafit të dedikuar për kërkimin shkencor. Kjo do të kufizojë aftësinë e universiteteve dhe instituteve për të kryer kërkime më të aplikuara në mbështetje të zhvillimit ekonomik të Kosovës.

Sfida më e frikshme ekonomike e Kosovës, megjithatë, është shkalla e papunësisë prej 45%, më e larta në rajonin e EJL. Kjo është përkeqësuar me pothuajse 25-35.000 individë të rinj të cilët kanë hyr në tregun e punës çdo vit ku vetëm një pjesë të vogël e të diplomuarve janë punësuar; duke rezultuar në papunësinë e të rinjve e cila vlerësohet të jetë më e larta në Evropë, afër 73%. Kërcënimet në sistemin e inovacionit janë të trefishta: së pari, është se ata më të mirët dhe të zgjuarit largohen krejtësisht nga Kosova, së dyti, se aftësitë e të diplomuarve të mëhershëm vjetërsohen si pasojë e mos përdorimit dhe së treti, sistemi arsimor nuk është duke prodhuar të diplomuar me aftësitë e nevojshme në sektorin privat. Pika e fundit, në veçanti, mund të shihet në sektorët e zgjedhur, si në teknologjinë e informacionit dhe komunikimit (TIK), ku mangësit e aftësive janë të pranishme. Një nga efektet nga nivele të tilla të larta të papunësisë është se dërgesat nga jashtë, që vlerësohen të përbëjnë rreth 13% të BPV-së, janë përdorur kryesisht për të financuar konsumin familjar. Largimi i këtyre trendeve do të jetë i vështirë, por një fillim i rëndësishëm do të jetë përmirësimi i konsultimit me sektorin privat për të siguruar se institucionet dytësore dhe tretësore të arsimit të jenë të sensibilizuar për nevojat e komunitetit të biznesit.

Komuniteti ndërkombëtar i donatorëve ka bërë kontribute të rëndësishme në Kosovë. Donatorët kanë financuar aktivitetet dhe kanë ndihmuar llogarinë për rreth 8.5% të BPV-së të Kosovës. Këto burime paraqesin një mundësi të rëndësishme për përmirësimin e sistemit të inovacionit, duke mbështetur iniciativat për ndërtimin e kapaciteteve në përmirësimin e politikës së koordinimit dhe mbledhjes së të dhënave për hartimin e politikave. Sa i përket ndërtimit të mëparshëm të kapaciteteve, është e nevojshme të përmirësojë të gjithë bashkëpunimin e qeverisë dhe konsultim me palët e interesuara. Në lidhje me këtë të fundit, mungesa e të dhënave themelore lidhur me inovacionin kufizon zhvillimin e analizës kuptimplotë dhe reagimet e politikave. Për shembull, mbledhja e të dhënave për indikatorët themelor në lidhje me komercializimin dhe burimet njerëzore të dedikuara për H & ZH ka qenë e vështirë për t'u siguruar, madje edhe fare për këtë studim. Aftësia e institucioneve të reja dhe programeve për përmirësimin e sistemit të inovacionit do të varet në stafin komponent dhe të dhënat e sakta.

Hapat e mëtejshëm dhe mënyra e avancuar

Çështjet e identifikuara në këtë raport mbështesin nevojën për një strategji inovuese në Kosovë. Në bazë të rezultateve të raportit, shtyllat strategjike të strategjisë së inovacionit mund të bazohen në:

Vendosja e koordinimit ndërministror, hartimi dhe implementimi i politikave të inovacionit.

Kjo shtyllë do të synojë të rrisë kapacitetin e qeverisë për të përpunuar, implementuar, monitoruar dhe vlerësuar politikat e saj të inovacionit dhe masat. Një theksim do t'i kushtohet veprimeve për të nxitur dialogun ndër-institucional dhe konsultimin publik për inovacionin. Një veprim konkret sipas kësaj shtylle do të jetë që inovacioni të paraqitet si një pikë e rregullt diskutimi në axhendën e

takimeve të nivelit të Këshillit të Ministrave, në veçantia në ato takime, ku Ministria e Arsimit dhe Shkencës, Ministria e tregtisë dhe industrisë, dhe ministria e zhvillimit ekonomik janë të pranishëm. Kjo mund të bëhet duke integruar inovacionin si një komponent të caktuar në axhendën e KKZHE-së.

Krijimi i institucioneve më të fuqishme kërkimore për tregun përkatës.

Kjo shtyllë do të përqendrohet në ngritjen e kapaciteteve të institucioneve kërkimore për të kryer kërkime më të orientuara drejt tregut dhe të aplikuara. Kjo mund të përqendrohet në nxitjen e kërkimit të aplikuara dhe shërbimeve për përmirësimin e produktivitetit të NVM-ve. Një alternativë do të ishte që të shqyrtohej se si mund të inkurajohet një "spirale tripalëshe" si partneritete ndërmjet NVM-ve, studiuesve dhe qeverisë në Kosovë. Partneriteti 'Spiralja tripalëshe' përfshinë bashkëpunimin midis, akademisë, biznesit dhe qeverisë lokale në projektin e inovacionit. Kjo mbështetë idenë se krijimi i vlerës në inovacion përshpejtohet kur veprimet e këtyre tre palëve janë të koordinuara. Masat e tjera mund të përfshijnë ndihmën e bashkëpunimit më të madh mes institucioneve vendore për H &ZH dhe komunitetit ndërkombëtar kërkimor si dhe inkurajimin e pushimeve të fundjavës të Diasporës në institucionet e Kosovës.

Zgjerimi i tendencave në sektorët e biznesit për inovacion.

Kjo shtyllë e tretë do të përqendrohet në stimulimin më të madh të inovacionit në sektorin e biznesit përmes masave që nxisin rrjete dhe partneritete më të mëdha nga shkenca dhe industria. Veprimet nën këtë shtyllë do të përfshijë promovimin e përfitimeve të inovacionit të NVM-ve dhe eliminimin e mendimeve se inovacioni përfshin vetëm zhvillimin teknologjik radikal. Ndërsa masat e tjera mund të përfshijnë shërbimet e zgjeruara të industrisë, faturat, dhe skemat garantuese të kredive. Një veprim shtesë mund të mbështes SME-të që të kenë qasje në teknologjitë jashtë ndarjeve përmes ndihmës së kërkimeve të patentuara.

Harmonizimi i burimeve njerëzore dhe zhvillimit të aftësive me nevojat e tregut të punës.

Kjo shtyllë e katërt do të përqendrohet në zhvillimin e kapitalit njerëzor në institucionet e arsimit të lartë dhe në shkollat profesionale dhe arsimore të trajnimit. Theksimi në këtë shtyllë do të jetë mbi veprimet për të angazhuar përfshirje më të madhe të sektorit privat në hartimin e programit, me synimin për të ngritur aftësitë e të diplomuarve të fundit në përputhje me nevojat e tregut të punës. Veprimet e tjera mund të përfshijnë zhvillimin e një kornize që ndihmon të mësuarit gjatë gjithë jetës. Korniza do të ofrojë mundësi dhe nxitje për të rriturit që të ri-trajnohen në mënyrë që të rrisin aftësinë e tyre të punës.

KAPITULLI 1

PERFORMANCA EKONOMIKE DHE KUSHTET E KORNIZËS

Si teoria ekonomike ashtu dhe studimet empirike tregojnë se inovacioni është një nxitës kryesor i produktivitetit dhe rritjes ekonomike (Schumpeter, 1939, OBEZH, 2010a). Inovacioni ka nevojë për një mjedis të biznesit që është i favorshëm për investime afatgjata në aktivitete të reja (OBEZH, 2011). Zhvillimi i politikës së inovacionit në këtë mënyrë formon një pjesë të rëndësishme të ndërtimit të çdo strategjie ekonomike të qeverisë (OBEZH, 2010a). Në Bashkimin Evropian (BE), kjo mund të shihet në zhvillimin e BE-së 2020 dhe në strategjitë përkatëse të Bashkimit të Inovacionit (Barroso, 2011). Përqëndrimi në aktivitetet e inovacionit dhe në zhvillimin e një politike të inovacionit është i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të Kosovës, pasi kjo do të ndihmojë bizneset vendore të rrisin mundësitë e produktivitetit, konkurrueshmërisë dhe eksportit të tyre.

Ky kapitull ofron një pasqyrë të ecurisë ekonomike dhe kushteve kornizë në Kosovë (shih tabelën 1.1.). Në mënyrë që të identifikohen më mirë sfidat e gjera të cilat politika e inovacionit të Kosovës duhet t'i adresojë, ky kapitull shqyrton zhvillimet e fundit ekonomike në ekonomi, duke u fokusuar në të dhënat makroekonomike si rritja e BPV-së, rrjedhat e IHD, bilancin tregtar, dhe normat e papunësisë. Pasi që të dhënat statistikore për Kosovën janë të pakta dhe shpesh të paplota, burimet kryesore të të dhënave janë Grupi i Bankës Botërore dhe Agjencia e Statistikës së Kosovës për periudhën 2006-2011. Ky kapitull gjithashtu vlerëson kushtet për inovacion në Kosovë, duke pasur parasysh klimën e biznesit, qasjen në financa, politikat për investime, konkurrencën dhe tregun dhe të drejtat e pronës intelektuale.

Tabela 1.1 Indikatorët kryesorë makroekonomikë të Kosovës (2008-11)

		2008	2009	2010	2011
Rritja e BPV	%, y-o-y	6.9	2.9	3.9	5.0
Inflacioni i IÇK	%, mesatarja	10.6	4.0	4.0	n/a
Bilanci i qeverisë	% të BPV	n/a	n/a	n/a	n/a
Bilanci i llogarisë rrjedhëse	% të BPV	-15.3	-15.4	-17.4	-20.3
Neto e IHD	EUR milion	365	293	344	392
Borxhi i jashtëm	% të BPV	n/a	n/a	n/a	n/a
BPV nominale	EUR miliardë	3.7	3.9	4.2	4.6
BPV për kokë banori	EUR	2 100	2 330	2 520	2 530

Burimi: Të dhënat e mbledhura nga Banka Botërore World Bank (Indikatorët e Zhvillimit Botëror), FMN (Pikëpamja Ekonomike Btërore), Agjencia e Statistikave të Kosovës dhe Banka Qendrore. IÇK (indeksi i çmimeve të konsumit); IHD (investimet e huaja direkte).

Pavarësisht krizës globale financiare, ekonomia e Kosovës ka ruajtur stabilitetin makroekonomik, që reflektohet në një normë mesatare të rritjes reale të BPV prej 5.2% (2006-11). Ekonomia është ende shumë e varur nga hyrjet e remitançave dhe aktivitetet e donatorëve (OBEZH, 2012a). Remitancat nga diaspora janë vlerësuar të llogariten rreth 13% të BPV-së, dhe aktivitetet e financuara nga donatorët dhe ndihma përafërsisht 11% (UNDP, 2009). BPV nominal i Kosovës mbetet i ulët në krahasim me ekonomitë fqinje. Për shembull, BPV nominal i Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë - me një popullsi të ngjashme - është pothuajse dyfishi i asaj të Kosovës (7.4 miliard euro kundrejt 4.6 miliard euro). Sfida kryesore për ekonominë e Kosovës është në tregun e saj të punës. Ajo ka shkallën më të lartë të papunësisë në Evropë, vazhdimisht mbi 45%. Më shumë se 30% e popullsisë jeton nën kufirin e varfërisë, me më pak se 1.42 euro në ditë (Komisioni Evropian, 2011). Eksportet përbëjnë vetëm 10% të totalit të tregtisë së jashtme të Kosovës, një shifër e cila nënvizon se sa jokonkurrese janë shumica e bizneseve kosovare. Inovacioni i sektorit privat dhe konkurrenca e rritur do të jetë e domosdoshme nëse kompanitë plotësojnë nevojat e tregut vendas dhe kjo do të ketë gjithashtu një efekt pozitiv mbi volumin e eksportit dhe krijimin e vendeve të punës.

Kosova gradualisht po zhvillon kushtet e përgjithshme dhe politikat e favorshme për inovacion. Politikat kryesore dhe ligjet¹ për mbështetjen e zhvillimit të saj ekonomik janë krijuar, por kapaciteti i dobët i saj administrativ ka penguar implementimin e tyre. Në vitin 2013, Kosova është renditur e 98 nga 185 ekonomitë në indeksin e Të Bërit Biznes të Bankës Botërore. Edhe pse ajo ka përmirësuar renditjen e saj nga 28 vende që nga viti 2012, mbeten sfidat kryesore për bizneset që kanë të bëjnë me lejet e ndërtimit, fillimin e një biznesi dhe mbrojtjen e të drejtave të investitorëve. Ndërsa sistemi bankar ka qenë në zhvillim që nga viti 1999, burimet e financimit të jashtëm për ndërmarrësit mbeten të pakta. Kërkesat shtesë për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme (NVM) janë penguese, pasi NVM-të në Kosovë duhet të sigurojnë shtesë prej rreth 200% të shumës së kredisë.

1.1 Ambienti ekonomik

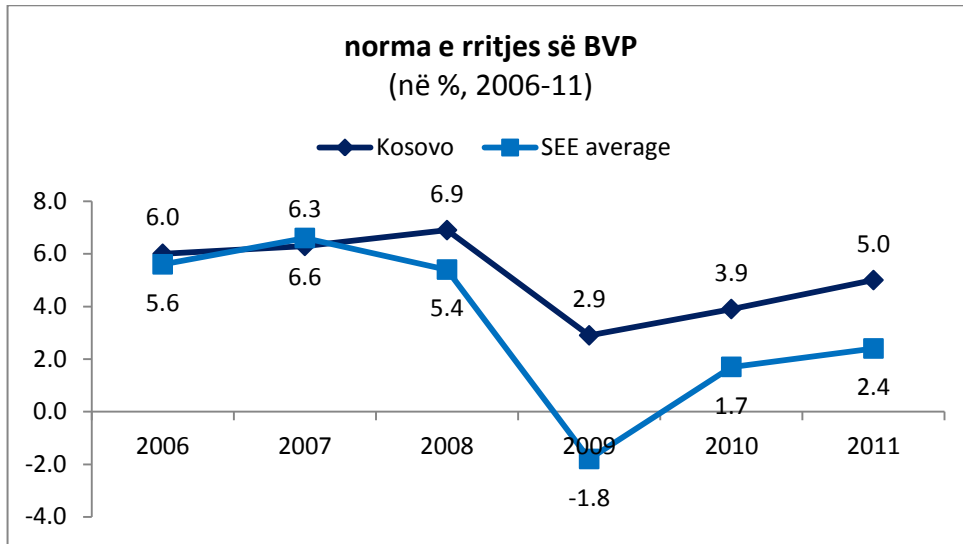
1.1.1 Norma e rritjes ka mbetur stabile

Kriza globale financiare ka pasur vetëm një ndikim të vogël në rritjen reale ekonomike të Kosovës për shkak të lidhjeve të saj të kufizuara financiare dhe tregtare me vendet e prekura nga kriza financiare (FMN, 2012). Rritja mesatare reale e BPV-së në Kosovë midis viteve 2006 dhe 2011 ishte 5.2%, e cila tejkalon rajonin e Evropës Juglindore (EJL)², mesatarja e rajonit prej 3.3% për të njëjtën periudhë (Banka Botërore, 2013). Rritja reale e BPV-së u ngadalësua prej rreth 7% në vitin 2008 në rreth 3% në vitin 2009, para se të kthehet në 5% në vitin 2011 (shih Figurën 1.1). Në vitin 2012, rritja është projektuar për t'u ngadalësuar në mënyrë modeste në 3.8%, sipas FMN-së, por ende pritet të fuqizohet. Kjo ecuri i detyrohet më së shumti një kërkesë të fortë të brendshme kryesisht për shkak të remitançave dhe të hyrjeve kapitale që vijnë nga diaspora e Kosovës, të vendosura kryesisht në Gjermani, Zvicër, dhe në vendet nordike. Megjithatë, ekonomia mbetet e brishtë në një përkeqësim të mundshëm në kushtet e tregjeve të punës në këto vende, e cila mund të shkaktojë një rënie të remitançave dhe të hyrjeve kapitale, me pasoja negative për rritjen, pozicionin fiskal dhe stabilitetin financiar (FMN, 2012).

¹ Për shembull, Strategjia e Investimeve, Strategjia e zhvillimit të NVM-ve, Ligji mbi Mbrojtjen e Konkurrencës, si dhe ligjet për patentë, markë tregtare dhe dizajnin industrial.

² Rajoni i SEE mbulon ekonomitë para-hyrjes në BE, Shqipërinë, Bosnjën dhe Hercegovinën, Kroacinë, Kosovën, Ish Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Malin e Zi dhe Serbinë

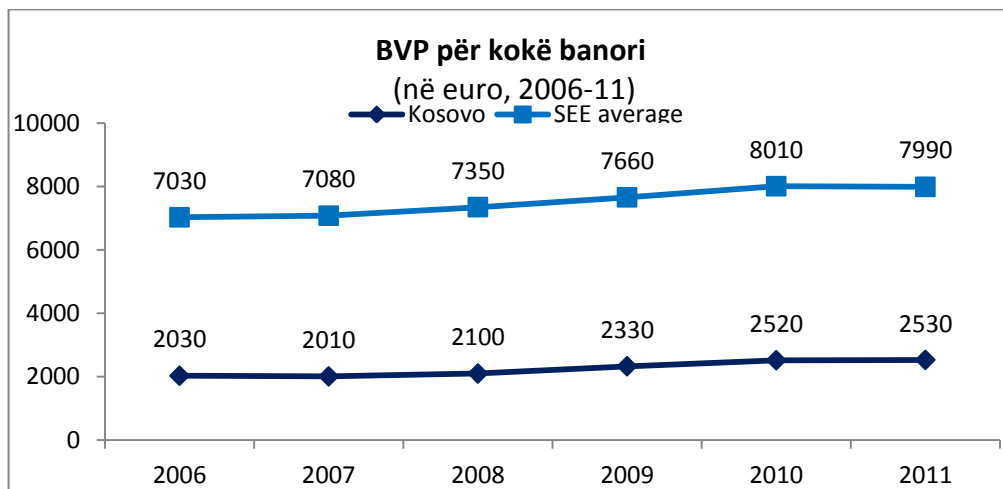
Figura 1.1 Norma reale e rritjes së BPV në Kosovë (2006-11)

Burimi: Banka Botërore (Indikatorët e Zhvillimit Botëror)

BPV për kokë banori në Kosovë është rritur për 25% në mes të viteve 2006 dhe 2011. Megjithatë, mbetet një e treta e mesatares për Evropën Juglindore (shih Figurën 1.2). Rritja e BPV-së për kokë banori duket se ka qenë e stimuluar nga rritja e pagave në sektorin publik - të cilat janë rritur më shumë se 60% në tre vitet e fundit, duke tejkaluar fitimet e produktivitetit (KE, 2012). Këto rritje në pagat e sektorit publik janë pjesë e një pozicioni të zmadhueshëm fiskal të miratuar në vitin 2008 që përfshin edhe shpenzimet më të larta sociale. Deficitet rezultuese janë financuar me mbështetjen e donatorëve dhe me nxjerrjen e mbuluesve të mjeteve monetare, duke mbajtur borxhin e përgjithshëm qeveritar në nivel të ulët (FMN, 2012). Norma e rritjes së BPV-së së përgjithshme dhe BPV-së për kokë banori në Kosovë janë të krahasueshme me pjesën tjetër të Evropës Juglindore, megjithëse ekonomitë e tjera (të tilla si Kroacia dhe Serbia) ishin më shumë të prekura nga kriza financiare.

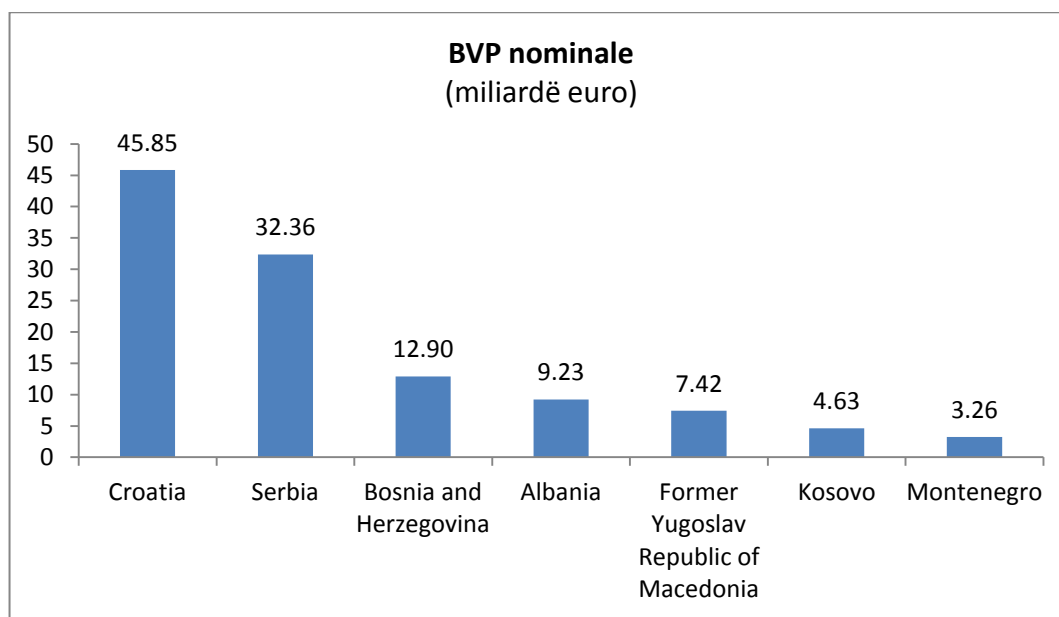
Figura 1.2 BPV për kokë banori në Kosovë (2006-11)

Burimi: Banka Botërore (Indikatorët e Zhvillimit Botëror)

Pavarësisht rimëkëmbjes ekonomike dhe rritjes së rifilluar, niveli i BPV mbetet i ulët me 4.63 miliard EUR në vitin 2011 (FMN, 2011). Kosova ka BVP-në nominale të dytën më të ulët në Ballkanin Perëndimor, pas Malit të Zi, i cili ka një të tretën e popullsisë së Kosovës. Një ekonomi fqinje me një madhësi të krahasueshme të popullsisë është Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, por megjithatë, BPV i tij është pothuajse dyfishi i atij të Kosovës (shih Figurën 1.3).

Figura 1.3 BVP në rajonin e EJT (2011)

Burimi: statistikat e FMN për 2011

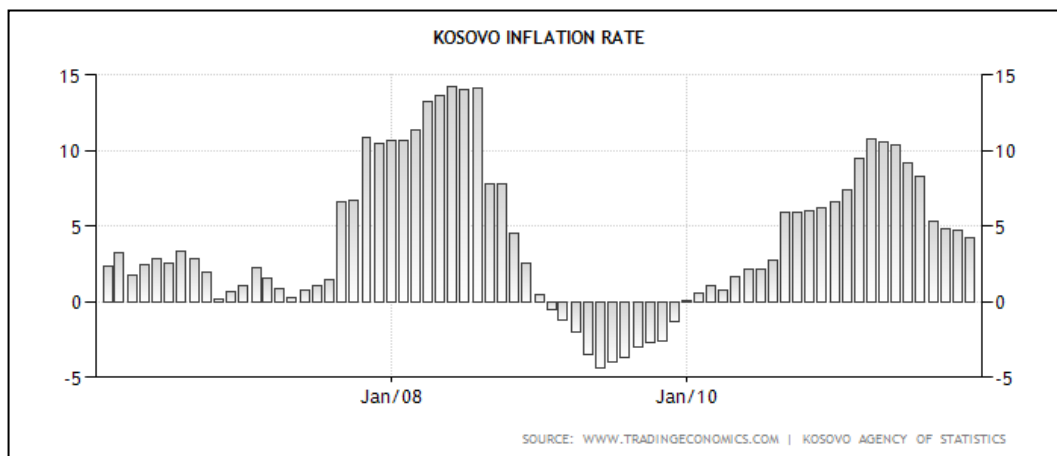
Është vlerësuar se sektori i shërbimeve përbën pjesën më të madhe të BVP-së së Kosovës (65%), pasuar nga sektorët industrial dhe bujqësor,³ të cilët respektivisht kontribuojnë 22% dhe 13%. Ky raport korrespondon me mesataren e rajonit të Ballkanit Perëndimor.

1.1.2 Inflacioni është i paqëndrueshëm, pavarësisht përdorimit të euros

Valuta zyrtare e Kosovës është euro, por dinari serb është përdorur gjithashtu në disa zona të veriut të Kosovës. Lidhja e Kosovës ndaj euros ka ndihmuar për të mbajtur bazën e inflacionit të ulët, gjë që është reflektuar në shkallën mesatare të inflacionit prej 2.8% në mes të viteve 2003 dhe 2012 (shih Figurën 1.4). Megjithatë, inflacioni arriti në një lartësi të të gjitha-kohërave prej 14.2% në maj 2008 dhe një rënie rekord prej -4.4% në maj të vitit 2009 (Ekonomitë Tregtare, 2012). Çmimet e ushqimit kanë qenë kontribuesi kryesor për inflacionin, pasuar nga gjërat që kanë të bëjnë me energjinë (Komisioni Evropian, 2011).

³ Sektori industrial kryesisht përbëhet nga minierat e mineraleve, energjia, telekomunikacioni, përpunimi i metaleve, Materiale ndërtimi dhe metale bazë dhe produktet përfshirëse bujqësore të tilla si frutat, perimet, gruri, misri, dhe mishi i lopës.

Figura 1.4 Shkalla e inflacionit në Kosovë (2006-11)

1.1.3 Shkalla e papunësisë është më e lartë në EJJ

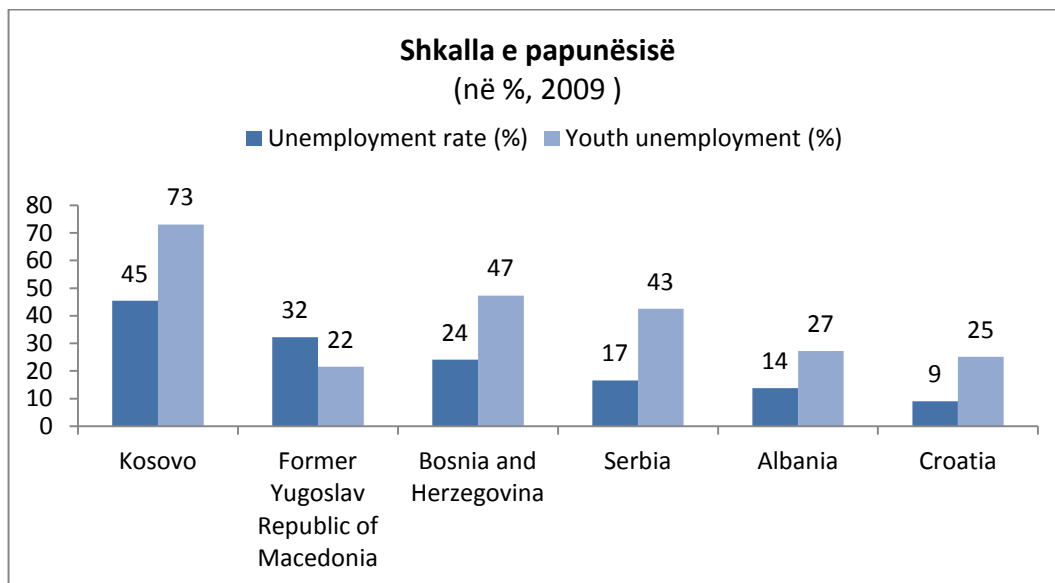
Me një shkallë prej 45% Kosova ka nivelin më të lartë të papunësisë në rajonin e EJJ-së. Punëtorët e pakualifikuar llogariten në 60% të punëkërkuësve të regjistruar gjithsej. Numri i të papunëve të diplomuar universitar është rritur në mënyrë të vazhdueshme, edhe pse ai mbetet relativisht i ulët. Të dhënat nga Kursimet Pensionale të Kosovës dhe Fondit të Mirëbesimit tregojnë se në vitin 2010 numri i kontribuuesve është rritur me 2.3%, pothuajse i ndarë njëllë ndërmjet sektorëve qeveritare dhe joqeveritare (Komisioni Evropian, 2011). Në përgjithësi, informacioni në lidhje me tregun e punës është i pakët dhe dyshimet për saktësinë e tij vazhdojnë.

Si në shumicën e ekonomive në rajonin e EJJ (me përjashtim të Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë) shkalla e papunësisë⁴ së të rinjve e kalon shkallën mesatare të papunësisë. Papunësia e të rinjve në Kosovë është rreth 73%, mbi mesataren e Evropës Juglindore (shih Figurën 1.5). Numri i personave të rinj me fuqi punëtore në Kosovë është dukshëm më i lartë se sa ekonomitë e tjera në rajon. Niveli i aktivitetit ekonomik është i pamjaftueshëm për të absorbuar 30 000 njerëz të rinj të cilët hyjnë në tregun e punës çdo vit (AMNVM, 2012). Papunësia, veçanërisht papunësia afatgjate, mbetet një sfidë kritike (OBEZH, 2010b).

Qeveria e pranon se papunësia e lartë e rinisë është një pengesë e madhe për zhvillimin social dhe ekonomik. Përpjekjet për të adresuar këtë çështje përfshijnë Strategjinë për Rininë Kosovare dhe Planin e Veprimit 2010-2012 (SRKPV), e cila ka për qëllim të ofrojë mekanizma për pjesëmarrjen e të rinjve, arsimimin, punësimin, kujdesin shëndetësor, dhe sigurinë njerëzore. Në veçanti, veprimet e tyre përfshijnë rritjen e mundësisë për punë-gjetje për të rinjtë dhe përmirësimin e bashkëpunimit mes institucioneve mbi politikat e tyre për punësimin e rinisë. Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale ka zhvilluar një Strategji Sektoriale 2009-13 për të rritur shkallën e punësimit në Kosovë dhe të krijojë një infrastrukturë të punësimit dhe trajnimit profesional që korrespondon me kërkesat e tregut të punës. Ndikimi i këtyre strategjive ende nuk është vlerësuar.

⁴ Shkalla e papunësisë së të rinjve mat shkallën e papunësisë (%) të fuqisë së përgjithshme punëtore të moshës ndërmjet 15-24 vjet.

Figura 1.5 Shkalla e papunësisë dhe papunësia e të rinjve në rajonin e EJL (2009)

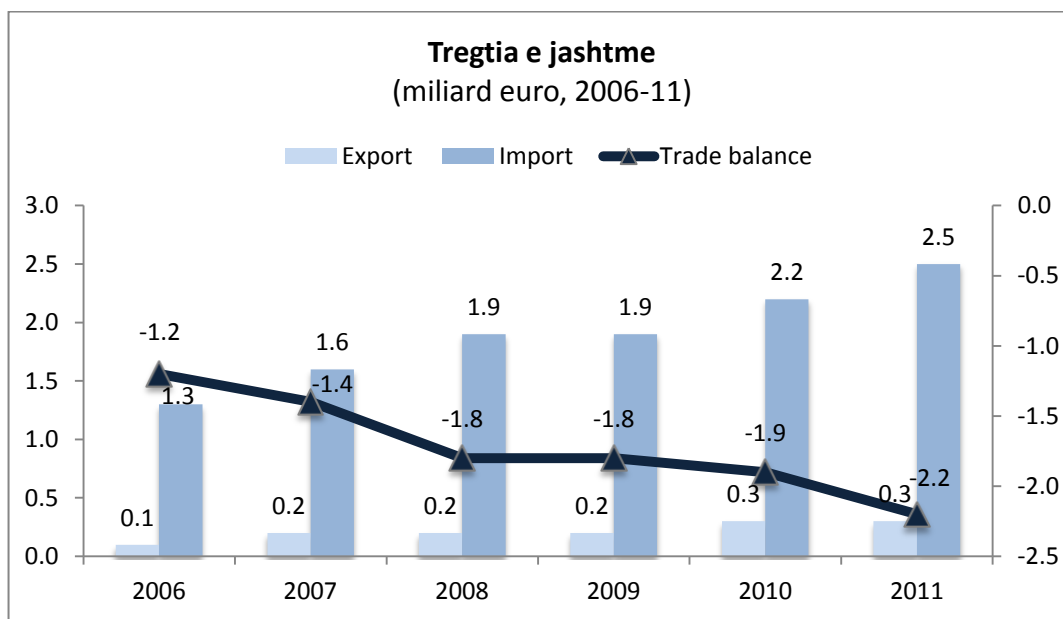
Burimi: Baza e të dhënave botërore për vitin 2009, por të dhënat mbi shkallën e papunësisë së të rinjve të Kosovës është marrë nga KE 2011; të dhënat për shkallën e papunësisë së të rinjve në BiH-së janë për vitin 2008; nuk ka të dhëna në dispozicion për Malin e Zi.

1.1.4 Tregtia ndërkombëtare: një bilanc kryesisht negativ tregtar

Ndërsa ndërmarrjet janë nën presion të rritur nga konkurrenca globale, firmat duhet të inovojnë dhe të shtojnë produktivitetin e tyre për t'iu përshtatur nevojave të tregut. Në mënyrë që të plotësojë kërkesën në rritje të konsumatorit të brendshëm dhe të jashtëm, sektori privat vendor do të duhet të reagojë duke paraqitur produkte më inovative dhe konkurruese.

Importet e Kosovës tejkalojnë ndjeshëm eksportet e saj, duke rezultuar në një deficit të lartë tregtar. Kosova ka një bilanc tregtar negativ prej 2.2 miliardë euro, që është ekuivalent me 50% të BPV-së (shih Figurën 1.6). Në vitin 2011, eksportet e mallrave dhe shërbimeve arritën në 20% të PBPV-së, ndërkohë që importet arritën në 66% (Banka Botërore, pa datë). Të dyja eksportet dhe importet e mallrave dhe shërbimeve kanë qenë në rritje që nga viti 2006 (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011).

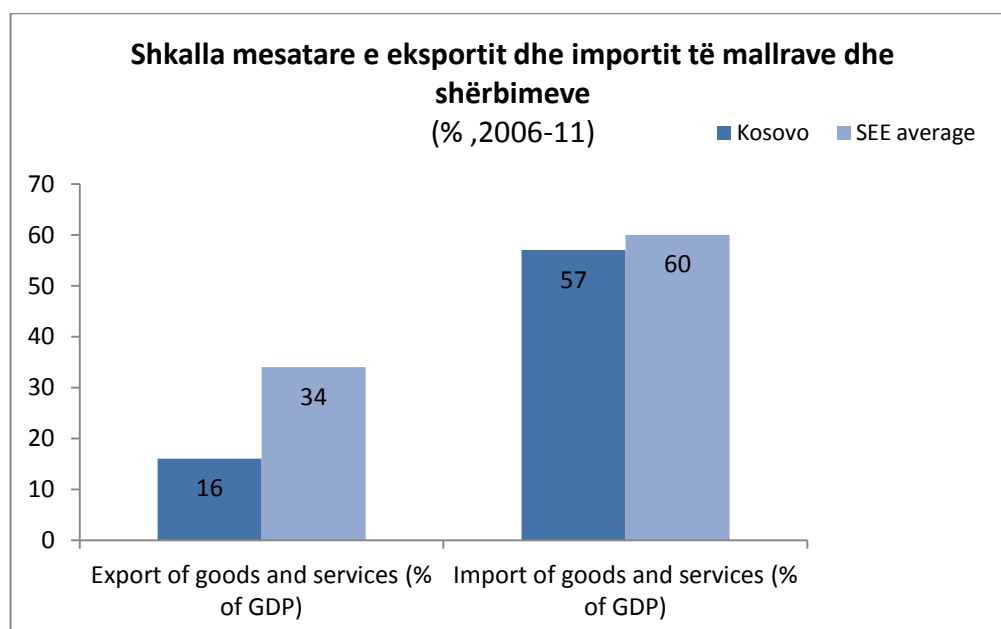
Figura 1.6 Qarkullimi i mallrave në tregtinë e jashtme në Kosovë (2006-11)

Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës

Niveli mesatar i importeve të mallrave dhe shërbimeve në Kosovë si një përqindje e BPV-së është i krahasueshëm me ekonomitë e tjera të Ballkanit Perëndimor. Por fqinjët e Kosovës me mesatare eksportojnë dy herë më shumë si një përqindje e BPV-së (shih Figurën 1.7).

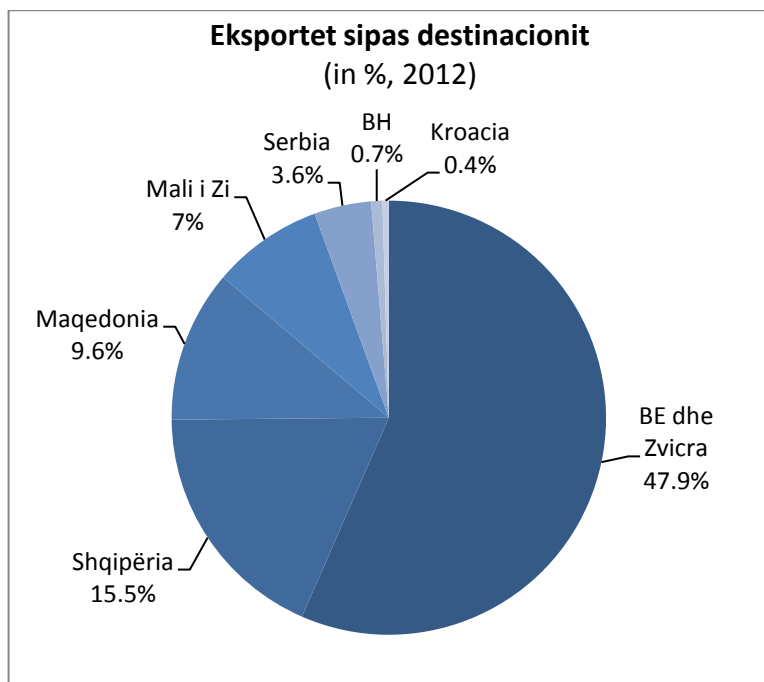
Figura 1.7 Shkalla mesatare e Eksportit dhe Importit e Kosovës dhe rajonit të EJT (2006-11)

Burimi: Banka Botërore (Indikatorët e Zhvillimit Botëror)

Partnerët kryesorë të tregtisë së Kosovës janë vendet e BE-së dhe Zvicra. Ato përbëjnë pjesën më të madhe të importeve (pothuajse 42% në 2012) dhe eksporteve (pothuajse 48% në 2012). Ekonomitë fqinje të rajonit të Evropës Juglindore⁵ përfaqësojnë 41.1% të importeve. Destinacionet kryesore të eksportit për Kosovën pas BE-së dhe Zvicrës janë Shqipëria dhe Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë (shih Figurën 1.8).

Figura 1.8 Eksportet sipas destinacionit (2012)

Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës

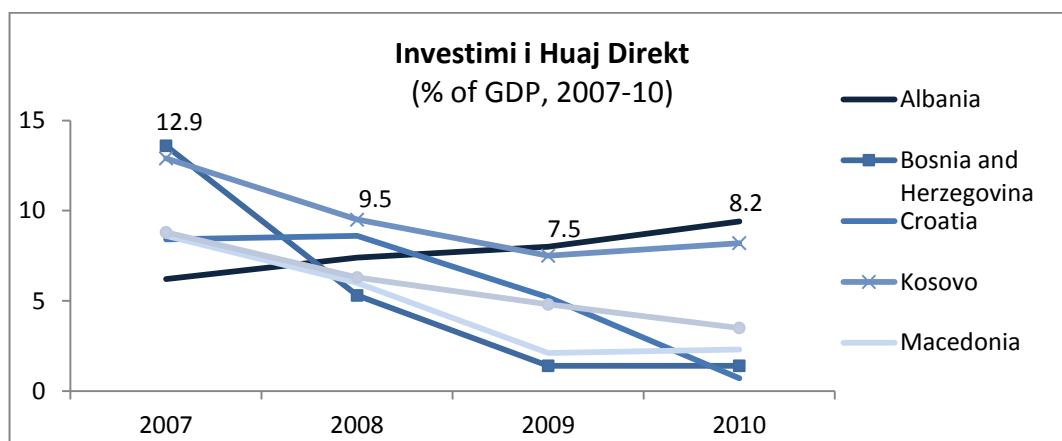
Pak më pak se dy të tretat e totalit të eksporteve të Kosovës janë produktet kryesore të tilla si materialet e papërpunuara ose mallrat me një nivel të ulët të përpunimit dhe me vlerë të shtuar relativisht të ulët të tilla si metalet bazë. Produktet minerale përbëjnë kategorinë e dytë më të madhe, me mbi 12% të totalit të eksporteve. Eksportet e prodhuara kryesisht përbëhet nga, makineria, plastika dhe lëkura. Importet janë në përgjithësi të një faze të përpunimit të lartë, ose të ndërmjetëm apo të mallrave të konsumit. Në vitin 2011, importet e Kosovës tejkaluar 2.1 miliard euro, me një rritje vjetore prej pothuajse 15%. Kosova importon kryesisht produkte minerale (p.sh., lëndë djegëse dhe produktet e qeramikës), pasuar nga mallrat industriale, makineria dhe pajisjet, të cilat përfaqësojnë rreth 11% të totalit të importeve. Importi i produkteve bujqësore (ushqim dhe pije, kafshë të gjalla dhe perime) arrin në më shumë se një e pesta e të gjitha importeve, por me pak se 8% të të gjitha eksporteve (kryesisht pije, pije alkoolike dhe uthull).Sektori i vetëm, ku Kosova ka një bilanc pozitiv tregtar, është sektori i shërbimeve.Eksporti i shërbimeve përfaqëson rreth 10% të BPV-së, ndërkohë që importet përbëjnë rreth 7.5% të BPV-së.Bilanci pozitiv reflekton kryesisht rritjen e të ardhurave nga shërbimet e komunikimit dhe udhëtimit (Komisioni Evropian, 2012).

⁵ Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kroacia, Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, Mali i Zi dhe Serbia

1.1.5 Investimet e huaja direkte

Investimi i huaj direkt (IHD) është vendimtar për rritjen ekonomike dhe zhvillimin, në veçanti për një ekonomi të vogël që ende nuk ka arritur standardet teknologjike botërore. Pas fillimit të krizës globale financiare në vitin 2008 dhe shkurtimeve të mprehta në hyrjet e IHD, në shumicën e ekonomive të Ballkanit Perëndimor, një rimëkëmbje modeste filloi në vitin 2011 (shih Figurën 1.9). Kosova ka dëshmuar një rritje në IHD prej 311 milion euro në vitin 2010, e cila është e barabartë me 5.6% të BPV-së. Kjo përfaqëson një rritje prej 10% në 2009 (shih Figurën 1.10).

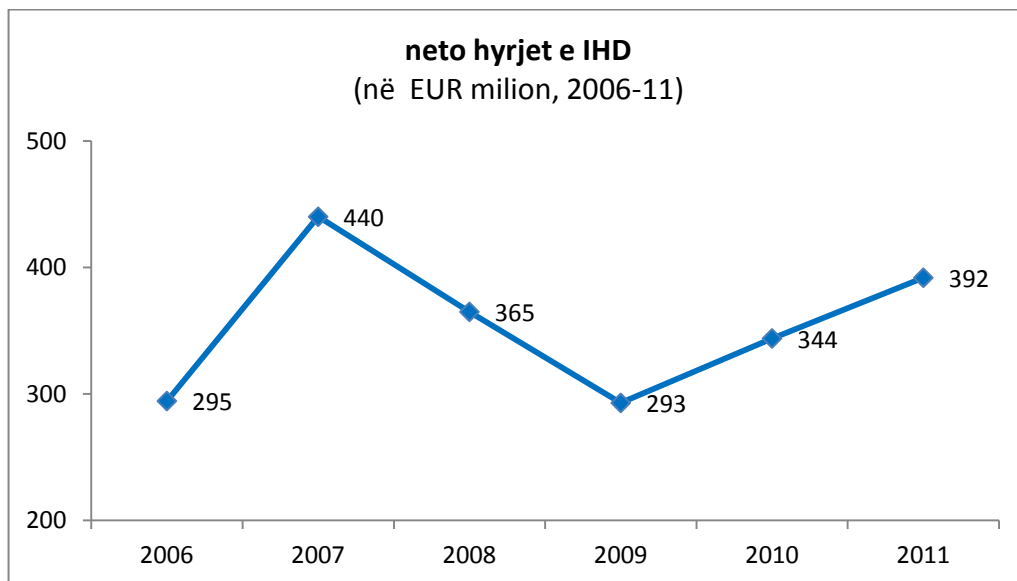
Figura 1.9 IHD në rajonin e EJL (2007-10)

Burimi: Banka Botërore (Indikatorët e Zhvillimit Botëror)

Investimet në Kosovë kanë qenë kryesisht në sektorin e shërbimeve financiare, që mesatarisht kanë marrë 26% të totalit të IHD-së gjatë viteve 2007-10. Në vitin 2010, një e treta e totalit të investimeve shkoi në pasuri të patundshme dhe ndërtim, dhe një e pesta në shërbimet financiare (Komisioni Evropian, 2011). Sektori i prodhimit kohët e fundit ka shënuar një rritje të konsiderueshme në IHD. Gjatë vitit 2010 ai ka pranuar pjesën më të lartë të IHD me 22.5%, krahasuar me vetëm 6% të totalit në vitin 2008, kur ai ishte një nga aksionet më të ulëta. Megjithatë, kjo rritje e IHD në sektorin e prodhimit është e lidhur kryesisht me privatizimin më tepër se fusha e gjelbër e investimeve të reja (KPMG, 2011).

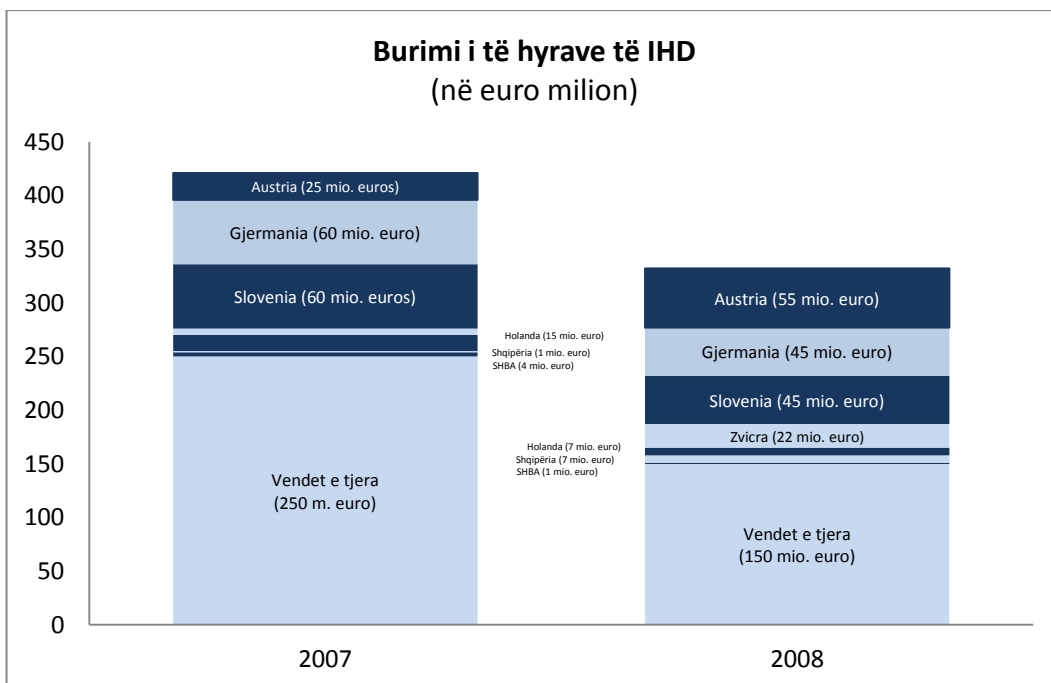
Figura 1.10 Neto investimet e huaja direkte (2006-11)

Burimi: Banka Botërore (Indikatorët e Zhvillimit Botëror)

Shumica e IHD vjen nga vendet e BE-së Austrisë, e pasuar nga Gjermania (19% IHD totale për periudhën 2007-10) dhe Sllovenia (14% IHD totale për periudhën 2007-10).

Figura 1.11 Të hyrat e IHD (2007-08)

Burimi: Banka Qendrore e Kosovës

1.2 Kushtet e kornizës për inovacion

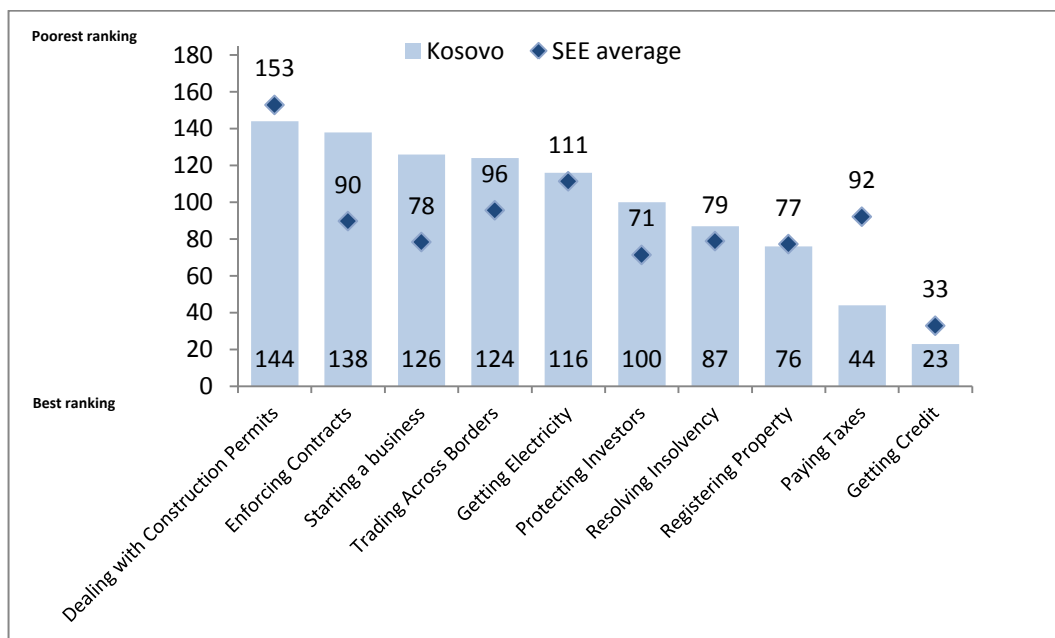
1.2.1 Klima e biznesit është përmirësuar

Një mjedis i shëndoshë i biznesit është një parakusht për ecurinë e fuqishme të inovacionit, pasi kjo favorizon investimet e huaja, të cilat nga ana tjetër mund të stimulojnë inovacionin përmes kanaleve të ndryshme të tilla si investimi në H & ZH investim. Më përgjithësisht, cilësia e kushteve të kornizës ka gjasa të ketë një ndikim në efektivitetin e politikave të inovacionit (OBEZH, 2012b).

Indeksi i reformës së investimeve të OBEZH 2010 (IRI 2010) i cili mat kushtet e Kornizës së Investimeve për ekonomitë e Evropës Juglindore, ka konstatuar se Kosova performon nën mesataren rajonale në shumicën e dimensioneve të politikës, veçanërisht në fushat e politikës së investimit dhe promovimit, zhvillimit të kapitalit njerëzor dhe politikës së tregtisë (OBEZH, 2010b). Raporti propozon për disa reforma të politikave, për të përmirësuar klimën e investimeve të tilla si përmirësimin e arsimit profesional dhe trajnimit për t'u përshtatur më mirë me nevojat e punëdhënësve. Gjithashtu, IRI 2010 ngre çështjen e pronave të pasakta dhe regjistrat e tokës.

Qeveria ka ndërmarrë hapa për të përmirësuar klimën e biznesit në Kosovë dhe kjo është reflektuar në renditjen e fundit në Lehtësia e të Bërit Biznes, e paraqitur nga Banka Botërore. Për shembull, ekonomia ka filluar të mbyllë boshllëkun sa i përket ekonomive tjera të EJT, duke përmirësuar renditjen e saj në raportin e 2013 (nga 126 në 98 prej 185 ekonomive në mbarë botën). Sipas Të Bërit Biznes 2013, procedura më e rëndë e biznesit është marrja e një leje ndërtimi. Kjo kërkon 156 ditë dhe kostot e 2 986% të të ardhurave mesatare, krahasuar me një mesatare të OBEZH prej 78.7%. Duhet të theksohet, megjithatë, se Kosova performon më mirë në këtë indikatorë se ekonomitë e Evropës Juglindore mbi mesataren. Fillimi i një biznesi është një procedurë veçanërisht e gjatë dhe e kushtueshme, kërkon 52 ditë dhe 23% e të ardhurave për kokë banori dhe është më e komplikuar se sa mesatarja për rajonin e Evropës Juglindore (Banka Botërore / BNF, 2012).

Figura 1.12 Renditjet e Të Bërit Biznes në Kosovë (2013)

¹ EJT përfshin ekonomitë para-hyrëse të BE-së në Evropën Juglindore

Burimi: Banka Botërore/BNF raporti i Të Bërit Biznes 2013

Indeksi i *Të Bërit Biznes* 2013 tregon gjithashtu se Kosova performon mbi mesataren rajonale në disa prej indikatorëve. Për shembull, regjistrimi i pasurisë është veçanërisht i lirë, që kushton 0.6% të vlerës së pasurisë kundrejt 4.5% në vendet e OBEZH. Gjithashtu, ndërsa ka shumë pagesat tatimore vjetore në Kosovë sesa në vendet e OBEZH, numri i orëve të kërkuara për të paguar taksat dhe normat e taksave janë më të ulëta në Kosovë. Së fundi, Kosova performon më së miri në indikatorin e Marrjes së Kredisë, duke mposhtur edhe Evropën Lindore dhe Azinë Qendrore dhe mesataren e OBEZH në fuqinë e indeksit të të drejtave ligjore (8 në Kosovë kundër 7 në OBEZH) dhe në reportazhin e regjistrit publik. Megjithatë, nuk ka zyre private të kredisë në vend.

1.2.2 Politika e investimeve dhe promovimi

Ndërsa rritja e globalizimit ofron mundësi të reja, ajo gjithashtu kërkon përshtatje të vazhdueshme në mënyrë që të mbajë hapin me rritjen e konkurrencës ndërkombëtare. IHD mund të shërbejë si një mjet për transferimin e njohurive, i mishëruar në teknologji të importuara ose mallra, dhe për këtë arsye mund të kontribuoj në performancën e inovacionit të një vendi (OBEZH, 2012b). Agjencia për Promovimin e Investimeve të Kosovës (APIK), në kuadër të Ministrisë së Tregtisë dhe Industrisë, është përgjegjëse për tërheqjen e investimeve të huaja në Kosovë. Strategjia e Investimeve 2010-12 synon të forcojë sektorët e prodhimit, tregtisë dhe shërbimeve me tërheqjen e investitorëve, kryesisht nga Evropa, Lindja e Mesme dhe Afrika e Veriut (APIK, 2012).

Ndalesat formale ndaj trajtimit publik janë të kufizuara. Transferet e kapitalit mund të bëhen lirish dhe investitorët e huaj mund të sjellin personelin e specializuar për të mbështetur veprimet e tyre të biznesit. Sot, ndalesat aplikohen në sektorin e prodhimit të armëve (OBEZH, 2010b).

Megjithatë, mungesa e mbrojtjes së të drejtave të pronësisë fizike në Kosovë është një pengesë e rëndësishme. Edhe pse ligji lejon pronësinë e huaj dhe blerjen e tokës urbane dhe rurale, së bashku me pronën e patundshme, saktësia e regjistrave të titullit të tokës dhe hartat kadastrale vazhdon të vihet në dyshim nga sektori privat dhe organizatat ndërkombëtare (OBEZH, 2010b).

1.2.3 Politika e konkurrencës

Politika e konkurrencës është e lidhur ngushtë me inovacionin. Nivelet e larta të konkurrencës në tregjet e produktit kontribuojnë në rritjen e BPV për kokë banori, duke stimuluar rialokimin e burimeve drejt aktiviteteve më produktive (OBEZH 2012c). Sipas Aghion et al. (2005), konkurrenca mund të rrisë fitimet shtesë nga inovacioni dhe në këtë mënyrë të inkurajojë investimet H & ZH. Më shumë konkurrencë mund të nxisë inovacionin dhe rritjen për shkak se ajo mund të reduktojë të ardhurat para-inovuese të firmës më shumë se që redukton të ardhurat pas-inovuese të saj. Firmat në këtë mënyrë kërkojnë që të reduktojnë të ardhurat që mund të tërhiqen nga një pasues i cili ka sukses në arritjen e rivalit të tij me inovacion.

Ligji për Mbrojtjen e Konkurrencës përcakton rregullat dhe masat për mbrojtjen e konkurrencës së lirë dhe efektive në treg, si dhe përcakton kompetencat dhe organizimin e Autoritetit për Mbrojtjen e Konkurrencës, si dhe procedurat në lidhje me zbatimin e këtij ligji.⁶ Ligji për konkurrencë i Kosovës tani është plotësisht në përputhje me standardet e BE-së, por ende ka nevojë të rradhitet, për shembull përcaktimi i një pozicioni dominant të tregut. Portat e qarkullimit për obligimin që të njoftojnë shkrirjet e planifikuara duhet të rregullohen në një nivel të përshtatshëm për madhësinë e ekonomisë së Kosovës (Komisioni Evropian, 2011).

⁶ Ligji mbi Mbrojtjen e Konkurrencës (2010/03-L-229), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2010-229-eng.pdf

Autoriteti për Mbrojtjen e Konkurrencës ka marrë vendime mbi shkeljet e rregullave të konkurrencës nga kompanitë aktive në tregjet e karburanteve motorike me pakicë, arkat fiskale dhe sigurimet, dhe ka shqiptuar gjopa për kompani të caktuara në këto sektore. Pagesa aktuale e gjobave është ende subjekt për rezultatin e ankesave nga ana e kompanive. Autoriteti nuk ka miratuar asnjë vendim për shkrirje dhe kjo vazhdon të ndërtojë përvojën. Autoriteti vuan nga një mungesë e stafit me përvojë dhe ende nuk ka objektet e veta (Komisioni Evropian, 2011).

Ligji për Ndihmën Shtetërore përcakton rregullat dhe procedurat për të mbështetur zhvillimin ekonomik dhe social dhe zbaton parimet që sigurojnë funksionimin e ekonomisë së tregut dhe mbrojtjen e konkurrencës.⁷

1.2.4 Pengesat e tregtisë

Eksportet e larta janë të lidhura ngushtë me inovacionin. Eksportet janë nxitur nga produktet të cilat janë inovuese dhe më konkurruese, apo nga produktet me çmim më të ulët. Përveç kësaj, kompanitë e reja kanë nevojë për tregje më të mëdha në qoftë se ata dëshirojnë të marrin diçka në investimet e tyre H & ZH.

Kosova gradualisht është duke u integruar në sistemin tregtar multilateral. Derisa Kosova ende nuk ka aplikuar formalisht për t'u bërë një anëtare e Organizatës Botërore të Tregtisë (OBT), ajo ka filluar të përgatisë dokumentacionin e nevojshëm dhe të implementojë kërkesat institucionale dhe legislative. BE-ja i ka dhënë masa autonome tregtare Kosovës dhe ka zhvilluar një studim paraprak për një Marrëveshje Stabilizim Asociimi (MSA)⁸ midis Bashkimit Evropian dhe Kosovës (Komisioni Evropian, 2012). Mungesa e progresit në negociatat për anëtarësim në OBT dhe një MSA pjesërisht pasqyron çështjet e statusit të Kosovës. Megjithatë, kuadri institucional dhe i politikës së Kosovës gjithashtu nuk është ende gati për anëtarësim në OBT ose për zbatimin e një marrëveshje të tregtisë së lirë me BE-në. Kështu, ajo duhet të përpiqet që të vazhdojë zbatimin e reformave të nevojshme të cilat përfundimisht do të lejojnë që ajo të integrohet plotësisht me sistemin tregtar multilateral (OBEZH, 2010b).

Që nga viti 2006, Kosova ka qenë anëtare e Marrëveshjes së Evropës Qendrore për Tregti të Lirë (CEFTA)⁹, me qëllim të rritjes së integritimit të saj në strukturat rajonale ekonomike. Serbia dhe Bosnja dhe Hercegovina fillimisht refuzuan të njohin vulën doganore të Kosovës ose të përhapë privilegjet e reduktuara tarifore për produktet e Kosovës nën CEFTA, por të dy ekonomitë rifilluan tregtinë me Kosovën në vitin 2011. Megjithatë, ende herë pas here ndodhin pengesa në kufi, gjatë eksportimit të produkteve në ekonomitë fqinje. Detyrat mesatare doganore të aplikuara mbi mallrat kapitale në Kosovë janë dukshëm më të larta se sa në ekonomitë e tjera të Ballkanit Perëndimor.

⁷ Ligji për Ndihmën Shtetërore (2011/04-L-024), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20state%20aid.pdf

⁸ Marrëveshjet e Stabilizimit dhe Asociimit synojnë që në mënyrë progresive krijojnë një zonë të tregtisë së lirë mes BE-së dhe Ballkanit Perëndimor. Ku tregtia është e shqetësuar, ata fokusohen në liberalizimin e tregtisë në mallra, duke rradhitur rregullat me praktikën e BE dhe duke mbrojtur pronën intelektuale.

⁹ CEFTA është një marrëveshje e tregtisë së lirë e vetme që lidh të gjitha ekonomitë e Ballkanit Perëndimor dhe Moldavisë. Ajo zëvendëson një rrjet të mëparshëm për më shumë se 30 marrëveshje bilaterale të tregtisë së lirë, duke vendosur kështu rregulla të njëtrajtshme nëpër tërë Evropën Juglindore. CEFTA ka hyrë në fuqi për të gjitha palët në nëntor 2007.

Kosova ka bërë reforma institucionale dhe legjislativë për të luftuar shfaqjen e pengesave të mundshme teknike në tregti. Ligji për Akreditim ka themeluar Drejtorinë për Akreditim në kuadër të Ministrisë së Tregtisë dhe Industrisë.¹⁰ Ligji mbi Kërkesat Teknike për Produkte dhe Vlerësim të Konformitetit rregullon mënyrën e përshkrimit të kërkesave teknike për produkte dhe procedura të vlerësimit të konformitetit.¹¹

Që nga viti 2006, Kosova ka themeluar agjencitë përgjegjëse për standardet sanitare dhe fitosanitare (SSF), por ato ende kanë kufizime administrative. Në fushën e lehtësimit të tregtisë, sistemi i licencimit është ende në një fazë të hershme të implementimit. (OBEZH, 2010b, 2012a).

1.2.5 Qasja në financa

Qasja në financa është e rëndësishme për të mundësuar inovacionin dhe rritjen e ndërmarrjeve. Me qëllim të inovimit, kompanitë duhet të jenë në gjendje që të financojnë kërkimin dhe të investojnë në pajisje të reja. Megjithatë, bizneset, sidomos ato të sapo filluara, mikro firmat dhe NVM-të, mund ta kenë të vështirë që të marrin financim të jashtëm. Ato përballen me pengesat që përfshijnë informacionin asimetrik, shtesa të pamjaftueshme dhe mungesën e të dhënave për rrjedhën e kredisë (OBEZH, 2012d).

Edhe pse sistemi bankar në Kosovë është zhvilluar që nga viti 1999, ndërmarrësit ende e kanë të vështirë për të hyrë në burimet e financimit të jashtëm. Kjo është për shkak të politikave konservatore të kredidhënies nga bankat dhe mangësitë në informacionin në dispozicion mbi kredimarrësit e besueshëm, siç janë mungesa e kontabilitetit të duhur dhe pasqyrat e audituara financiare.

Spektori bankar në Kosovë është i dominuar nga bankat e huaja, të cilat përbëjnë rreth 90% të të gjitha asetëve bankare. Spektori mikrofinanciar në Kosovë ka funksionuar që nga viti 1999. Shumica e institucioneve mikrofinanciare (IMF) ishin themeluar nga organizatat ndërkombëtare humanitare. Ekzistojnë 14 IMF në Kosovë, që veprojnë kryesisht në zonat rurale, të përshtatura nga Rregullorja e UNMIK-ut 2008/28 dhe nga Banka Qendrore e Kosovës (BQK)¹². Mikrofinancat sigurojnë 18% të kredive individuale sipas numrit dhe arrijnë në 7% të vlerës së të gjitha kredive.

Mbështetja publike për NVM-të është dhënë me anë të donatorëve ndërkombëtarë. Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Zhvillim Ndërkombëtar (USAID) ka zhvilluar disa programe për të përmirësuar qasjen e NVM-ve në financa, duke përfshirë Programin e Ndërmarrësve të Rinjë dhe Autoritetin e Kredive për Zhvillim (AKZH). AKZH ofron 50% garanci për rrezikun e projekteve të agrobiznesit. Financimi për Start- ups është siguruar edhe nga organizatat ndërkombëtare përmes programeve të tilla si Start-up Prishtinë (OBEZH, 2012a).

Kreditë bankare mund të mos jenë burimi më i përshtatshëm për kompanitë që ndërmarrin projekte të reja me rezultate potenciale të pasigurta dhe periudha të gjata për shpagim. Financimi i

¹⁰ Ligji për Akreditim (2008/03-L-069), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2008_03-L-069_en.pdf

¹¹ Ligji për Kërkesat Teknike për Produkte dhe Vlerësim të Konformitetit (2011/04-L-039), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20technical%20recuir%20for%20products%20and%20conformity%20asses.pdf

¹² Rregullorja e UNMIK 2008/28 për Ndryshimin e Rregullores së UNMIK Nr. 1999/13 mbi Regjistrimin, Licencimin, Mbikqyrjen dhe Rregullimin e Institucioneve të Mikro-Financës, www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/02english/E2008regs/RE2008_28.pdf

drejtë mund të jetë një burim më i rëndësishëm financiar për inovacion. Kjo siguron një nxitje që aksionarët të kërkojnë për një kompensim më të lartë mbi kapitalin, duke investuar në H & ZH.

1.2.6 Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale

Mbrojtja e pronësisë intelektuale, siç janë patentat dhe të drejtat e autorit, është një parakusht për inovacion në një ekonomi. Të drejtat e pronësisë intelektuale janë të hartuara për të krijuar stimuj për investimet H & ZH duke i dhënë Shpikësve të drejtat ekskluzive për inovacionet e tyre për një periudhë të caktuar kohore (Williams, 2010).

Ligjet e Kosovës mbi patentët¹³, markat tregtare¹⁴ dhe dizajnin industrial¹⁵ janë ndryshuar në korrik të vitit 2011, me qëllim për t'i bërë ato në përputhje me legjislacionin e BE. Një Bazë e të Dhënave për market tregtare është krijuar, por nuk është ende funksionale. Në të njëjtën kohë, dixhitalizimi i të dhënave për më shumë se 10.000 aplikime u finalizua në maj. Në vitin 2010, 1.480 vendime për markat tregtare dhe 147 patenta janë marrë. Në vitin 2010, Zyra e Pronësisë Industriale ka pranuar 550 aplikacione për markë tregtare, 85 aplikacione për patentë dhe 4 aplikacione për dizajnet industriale. Ngarkesa e aplikacioneve mbetet shumë e lartë, me 17.000 marka tregtare, 4000 dizajne dhe 500 patenta të pazgjidhura. Procedurat janë të pafund pasi Zyra e Pronësisë Industriale ka ende mungesë stafi dhe ambientet e saj nuk janë adekuate.

Njësia për të Drejtat e Pronësisë Intelektuale u krijua në kuadër të Zyrës së Doganave të Kosovës dhe u bë plotësisht funksionale në janar të vitit 2011. Profilët e rrezikut për mallrat që mund të cenojnë të drejtat pronësore janë hartuar dhe aktivitete ndërgjegjësuese mbi të drejtat e pronësisë intelektuale janë rritur. Në përgjithësi, Kosova ka filluar përpjekjet për rregullimin e kuadrit legjislativ me standardet evropiane, por falsifikimi dhe pirateria mbeten çështje serioze në Kosovë. Për shembull, furnizuesit lokal të sektorit automobilistik pranojnë se mbrojtja e të drejtave të pronësisë intelektuale duhet të rritet më tej në mënyrë që të inkurajojë investimet në hulumtim dhe zhvillim, inovacion dhe transfere të teknologjisë (OBEZH, 2009). Masat ndëshkimore kundër shkeljeve të të drejtave të pronësisë industriale ende duhet të qartësohen.

¹³ Ligji mbi Patentat (2011/04-L-029), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20patents.pdf

¹⁴ Ligji mbi Market Tregtare (2011/04-L-026), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20trademarks.pdf

¹⁵ Ligji mbi dizajnin industrial (2011/04-L-028), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20industrial%20design.pdf

KAPITULLI 2

KORNIZA INSTITUCIONALE PËR INOVACION

Ky kapitull shqyrton kornizën institucionale dhe ligjore për inovacion në Kosovë dhe rolin e saj në zhvillimin ekonomik. Edhe pse ende në një fazë të hershme, sistemi i inovacionit gradualisht po arrin fazën e pjekurisë, duke siguruar vendin për njohuritë- bazë të zhvillimit ekonomik. Përderisa roli i inovacionit në zhvillimin ekonomik nuk është ende plotësisht i njohur në Kosovë, strukturat qeveritare dhe të biznesit gjithnjë e më shumë reflektojnë rëndësinë e inovacionit, si një nga shtyllat kryesore të rritjes ekonomike.

Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT) dhe Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (MTI) janë institucionet kryesore përgjegjëse për krijimin e një kornize të politikave dhe një ambient të favorshëm për inovacion, ndërsa Ministria e Zhvillimit Ekonomik gradualisht është duke rritur rolin e saj në sistemin e inovacionit. Rrjeti i institucioneve përgjegjëse përfshin edhe institucionet e ndryshme qeveritare, përgjegjëse për hartimin e politikave, zbatimin dhe veprimtaritë këshilluese. Ndonëse progres i rëndësishëm është bërë në zhvillimin e kornizës institucionale për të mbështetur inovacionin, veçanërisht në lidhje me këshillimin e politikave siç është themelimi i Këshillit Kombëtar për Zhvillim Ekonomik, ka ende vend për përmirësim. Prioriteti parësor duhet të jetë kapaciteti i përmirësuar për të tejkaluar mangësitë e sistemit të cilat kanë qenë të identifikuara: Mungesa e personelit me përvojë, mungesa e mekanizmave të monitorimit dhe të zbatimit, si dhe pak të dhëna në dispozicion. Fushat e bashkëpunimit ndër-institucional dhe hartimi i politikave gjithashtu duhet të përmirësohen, veçanërisht në lidhje me debatin publik.

Infrastruktura e inovacionit në Kosovë në përgjithësi ka mungesë të pajisjeve dhe burimeve njerëzore për hulumtim dhe zhvillimin (H & ZH), duke e përcjellur vite të neglizhencës ndaj aktiviteteve H & ZH në sistemin e lartë arsimor në Kosovë. Institucionet janë krijuar për mbështetjen e teknologjisë dhe inovacionit, kryesisht të orientuara drejt sigurimit të arsimit dhe shërbimeve këshilluese për ndërmarrësit. Megjithatë, performanca e tyre dhe efektet e punës së tyre mbeten të panjohur, për shkak të mungesës së rishikimeve të performancës dhe auditimeve.

Programet financuese të qeverisë për H & ZH në Kosovë janë të bazuara në Programin Kombëtar të Kërkimit dhe janë zbatuar që nga viti 2010. Një pengesë e madhe për zbatimin e suksesshëm të masave mbështetëse dhe programeve është buxheti i kufizuar për H & ZH, i cili e bën zbatimin efikas dhe procedurat e monitorimit edhe më të rëndësishme, duke siguruar kështu shpërndarjen e burimeve të disponueshme për projektet me potencial të lartë të zhvillimit.

2.1 Vendosja institucionale

Dy shtyllat kryesore të teknologjisë, shkencës dhe sistemit të inovacionit në Kosovë janë Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë dhe Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (WBC-INCO.NET, 2011a); të dyja janë gjithashtu përgjegjëse për organe të ndryshme zbatuese që fokusohen në çështjet specifike. Një rol të fortë ka pasur edhe Ministria e Zhvillimit Ekonomik.

Me sa duket, nuk ekziston organe të drejtëpërdrejta përgjegjëse për të drejtuar politikën e inovacionit. Krijimi i Këshillit Kombëtar për Zhvillimin Ekonomik tregon se një organ i tillë mund të luajë një rol gjithnjë e më të rëndësishëm për zhvillimin e politikave të inovacionit në Kosovë, por zbatimi i një politike për inovacion ka të ngjarë të mbetet nën juridiksionin e ministrive specifike.

Seksioni i mëposhtëm përcakton rolet dhe përgjegjësitë e këtyre institucioneve kyçe, me një fokus të veçantë mbi rolin e tyre në inovacion.

2.1.1 Këshilli Kombëtar për Zhvillim Ekonomik

Këshilli Kombëtar për Zhvillim Ekonomik (KKZHE) është një forum përgjegjës për koordinimin e zhvillimit të politikave dhe zbatimin e reformave, me qëllim të përmirësimit të mjedisit të biznesit dhe investimeve dhe arritjen e rritjes së qëndrueshme ekonomike në Kosovë (OBEZH, 2012). KKZHE është një organ këshillimor për qeverinë në fushën e çështjeve të zhvillimit ekonomik. Ajo siguron privat-publik dialogun mes qeverisë dhe sektorit të biznesit. Ai përfshin përfaqësues prej tetë ministrive: Ministria e Zhvillimit Ekonomik, Ministria e Financave, Ministria e Infrastrukturës, Ministria e Bujqësisë, Ministria e Tregtisë dhe Industrisë, Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë, Ministria e Shëndetësisë dhe Ministria e Planifikimit Hapësinor. KKZHE gjithashtu përfshin përfaqësues të tre shoqatave kryesore ndër-sektoriale të biznesit: Oda Ekonomike, Aleanca e Bizneseve dhe Oda Ekonomike Amerikane.

NEDC mbajti takimin e tij të parë në prill të vitit 2012 dhe është fokusuar aktualisht në përcaktimin e prioritetëve për zhvillimin ekonomik të Kosovës. Inovacioni ende duhet të njihet si një nga qëllimet strategjike të zhvillimit në Kosovë, por aktorët e sistemit të inovacionit besojnë se përpunimi i një strategjie të inovacionit duhet të kontribuojë ndjeshëm në ngritjen e vetëdijes për rëndësinë e inovacionit në procesin e përgjithshëm të zhvillimit ekonomik (OBEZH, 2012).

2.1.2 Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë

Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT) është përgjegjëse për formulimin e strategjisë së arsimit, shkencës dhe zhvillimit të teknologjisë në Kosovë dhe, rrjedhimisht, zhvillimin e kërkimit shkencor dhe të sistemit të arsimit të lartë dhe promovimin e inovacionit dhe zhvillimit teknologjik.

Në kuadër të MASHT-it, Departamenti i Shkencës dhe Teknologjisë (DSHT) është përgjegjës për krijimin e infrastrukturës, bazës institucionale dhe financiare për zhvillimin e shkencës dhe kërkimeve, si dhe promovimin e zhvillimit teknologjik. Fushëveprimi i punës së departamentit përfshin koordinimin e shkencës, qeverisë dhe organeve publike, dhe mbështetjen e marrëdhënieve të bashkëpunimit marrëdhëniet në Kosovë dhe jashtë vendit. DSHT është e ndarë në Divizionin e Shkencës dhe Divizionin e Teknologjisë (shih Figurën 2.1). DSHT ka një rol të rëndësishëm në kuadër të sistemit të shkencës, teknologjisë dhe inovacionit të përgjithshëm (SHTI), ai aktualisht ka vetëm 4 punonjës në vend të 16 siç është planifikuar (MASHT, 2012a). Kështu ai ka kapacitet të kufizuar për të zhvilluar dhe zbatuar politika. Duhet bërë përpjekje të mëtejshme për të siguruar ekspertët e nevojshëm dhe për të siguruar që DSHT t'i ketë burimet që i duhen për të vepruar në mënyrë efikase. Vëmendje e posaqme duhet t'i kushtohet arsimit të punësuarve për hartimin dhe zbatimin e politikave, sidomos në zbatimin e skemave të financimit dhe projektimin e procedurave transparente të vlerësimit.

MASHT gjithashtu është drejtpërdrejt përgjegjëse për financimin e projekteve kërkimore, por ajo është nën kufizime të ashpra buxhetore. Sikurse mungesa e burimeve të financimit, financimi i projektit kërkimor ka filluar vetëm tre vite më parë, duke sugjeruar se ministrisë ende në përgjithësi i mungon përvoja në procedurat e financimit efikas. Në vitin 2011, MASHT-i ka ndarë 200.000 euro për dhjetë projekte kërkimore në fusha të ndryshme, vetëm dy prej të cilave kishin ndonjë rëndësi për sektorin e biznesit.¹⁶ Duhet të theksohet, megjithatë, se procesi i aplikimit ishte e hapur vetëm për universitetet dhe institucionet kërkimore dhe jo për ndërmarrjet individuale. Është e qartë se procesi i financimit kërkimor është në një fazë të hershme të zhvillimit dhe ka nevojë të përmirësohet.

¹⁶ Raportuar nga MASHT-i gjatë intervistave të kryera gjatë përgatitjes së këtij raporti.

Buxheti i Kosovës për H & ZH është i ulët (1 milion euro), krahasuar me vendet e tjera në rajon. Për shembull, buxheti për H & ZH i Ministrisë së Shkencë, Arsimit dhe Sporteve në Kroaci, arriti në 163.4 milion euro në 2010 (Banka Botërore). Buxheti i ulët i Kosovës për H & ZH nënkupton se programet duhet të monitorohen në mënyrë të vazhdueshme për të identifikuar boshllëqet në procedurat dhe minimizimin e rreziqeve për të siguruar burime financiare për projektet jo-të qëndrueshme.

Figura 2.1 Departamentet institucionale relevante për inovacionin në Kosovë

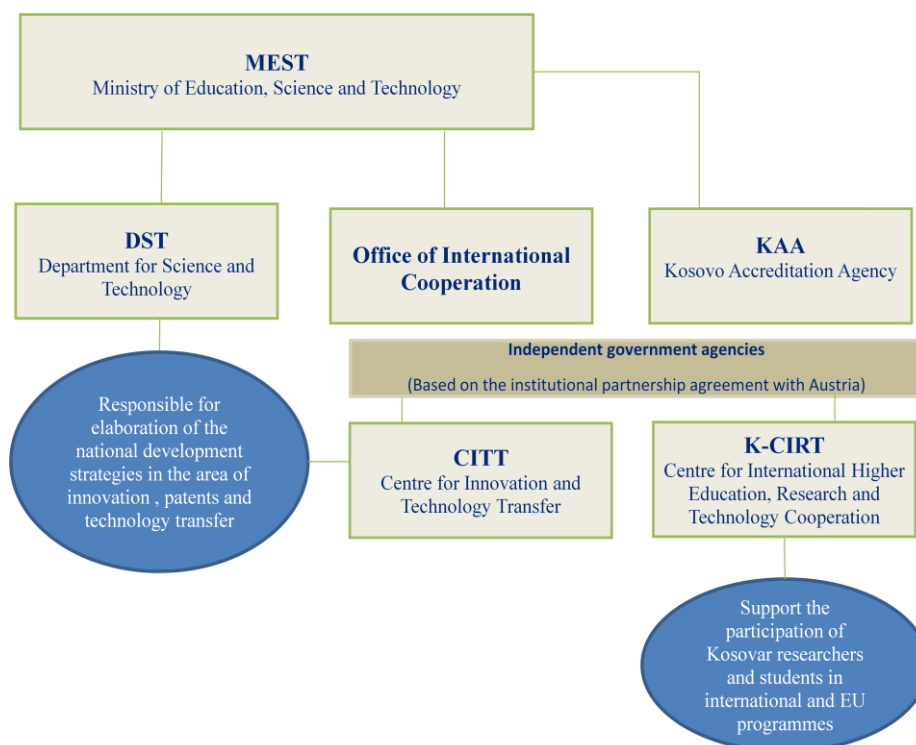

Figura 2.1. (Programi Kombëtar për Kërkime, 2010) tregon strukturën e departamenteve në kuadër të Ministrisë së Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë, si dhe agjencitë e pavarura qeveritare që janë të rëndësishme për politikën e inovacionit në Kosovë. Tabela 2.1 paraqet këshillat e përcaktuara për të promovuar dhe zhvilluar arsimin, shkencën dhe teknologjinë në Kosovë.

Tabela 2.1 Këshilli për edukim, shkencë dhe teknologji në Kosovë

Këshilli	Anëtarët
Këshilli Shtetëror për Licencimin e Mësimdhënësve	Grupi prej 15 anëtarëve ekspert
Këshilli Shtetëror për Kurrikula dhe Tekste shkollore	Këshilli i ekspertëve Ad hoc
Komisioni Qendror Shtetëror i Maturës	Organi mbikqyrës, këshillues dhe vendim-marrës
Këshilli për Arsimit dhe Aftësim Profesional për Kosovën (KAAP)	15 përfaqësues nga Qeveria e Kosovës dhe partnerë social

MASHT-i, së bashku me këto institucione përcjellëse, gradualisht është duke zhvilluar kornizën për shkencë, teknologji dhe zhvillimin e inovacionit në Kosovë. Qasja e parë strategjike drejt zhvillimit të kërkimit në ekonomi ka qenë miratimi i Programit Kombëtar të Kërkimeve (shih seksionin 2.5.1) nga Këshilli Kombëtar i Kërkimeve, i cili siguron një bazë të shëndoshë për financimin e kërkimit dhe të zhvillimit në të ardhmen. Arritje të tjera të rëndësishme përfshijnë themelimin e Divizionit të Shkencës dhe Teknologjisë në kuadër të MASHT-it, si dhe hartimin e

Projektligjit për Inovacionin, Kërkimin Shkencor dhe Teknologjinë, të cilat priten të kontribuojnë në zhvillimin e një hulumtimi efektiv dhe produktiv dhe të sistemit të inovacionit.

Hartimi dhe zbatimi i një sistemi efektiv të inovacionit do të ketë nevojë për ngritje të mëtutjeshme të kapaciteteve dhe zhvillimin e kapitalit njerëzor. Krijimi i një sistemi për monitorimin dhe vlerësimin e programeve të financimit duhet të ndihmojë për t'u siguruar se fondet janë shpërndarë në projekte me potencial të lartë. Zbatimi i programeve të financimit dhe masat e tjera të politikave duhet të jenë të ndara në mënyrë rigorozë nga organet qeveritare përgjegjëse për hartimin e politikave, në mënyrë që të sigurohet transparenca.

2.1.3 Ministria e Tregtisë dhe Industrisë

Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (MTI) ka për qëllim të promovojë industrinë e brendshme dhe rritjen e përgjithshme ekonomike. Ajo përbëhet nga 11 departamente, prej të cilave **Departamenti i Industrisë** ka rolin më të rëndësishëm në shkencë, teknologji dhe në sistemin e inovacionit të Kosovës. Puna e departamentit të industrisë përfshin koordinimin e politikës industriale, pronësinë dhe privatizimin dhe zbatimin e standardeve. **Divizioni i tij për Zhvillimin e Prodhimit Industrial** është përgjegjës për lehtësimin e zhvillimit industrial dhe për të ndihmuar në përgatitjen e strategjisë së zhvillimit të brendshëm për sektorin industrial dhe të sigurojë masat dhe instrumentet për të lehtësuar transferimin e teknologjisë dhe aplikimin e inovacioneve.

Institucionet tjera të rëndësishme të MTI përfshijnë Zyrën për Pronësi Industriale, Agjencinë për Promovimin e Investimeve të Kosovës dhe Agjencinë për Mbështetjen e NVM-ve të Kosovës.

Zyra për Pronësi Industriale (ZPI) është përgjegjëse për mbrojtjen e pronës industriale, (p.sh. patentat, markat tregtare, dizajni industrial dhe të dhënat gjeografike) në Kosovë.

Agjencia për Promovimin e Investimeve të Kosovës (APIK), e themeluar në vitin 2005, është institucioni primar i Qeverisë që mbështet investimet e huaja në Kosovë dhe që siguron promovimin e shërbimeve të eksportit. APIK funksionon si një one-stop shop për të gjithë investitorët duke filluar nga mbledhja dhe shpërndarja e informacionit deri te ndihma gjatë gjithë fazave të investimeve (WBC-INCO.NET, 2011a). Aktivitetet e saj përfshijnë sigurimin e informacionit mbi mjedisin e biznesit të përgjithshëm dhe industritë specifike, si dhe lidhjen e investitorëve potencialë për mundësitë e investimeve në Brownfield dhe Greenfield.

Agjencia për Mbështetjen e NVM-ve të Kosovës (AMNVM) është një agjenci ekzekutive e themeluar në 2006 për të promovuar zhvillimin e NVM-ve, duke përfshirë edhe promovimin e ndërmarrësisë, përmirësimin e produktivitetit të përgjithshëm dhe konkurrencës së NVM-ve, zhvillimin e NVM-ve në komunitetet e pafavorizuara dhe në mesin e grupeve të nën-përfaqësuar, dhe mbrojtjen e interesave të sektorit të NVM-ve në përgjithësi. Objektivat e përgjithshme të AMNVM janë të zbatojnë Strategjinë e Zhvillimit të NVM-ve. Ajo ka një mandat qeveritar për të rritur ndjeshëm kontributin e NVM-ve për BPV dhe rritjen e BPV-së dhe për të kontribuar ndjeshëm në zvogëlimin e papunësisë (WBC-INCO.NET, 2011a). AMNVM ka një rol të gjerë në lidhje me çështjet e inovacionit, siç përcaktohet në Strategjinë e NVM-ve, sidomos dy nga objektivat e saj strategjike: nxitjen dhe zhvillimin e një kulture ndërmarrëse (Objektivi Strategjik 3), dhe forcimin e konkurrencës vendore dhe ndërkombëtare të NVM-ve (Objektivi Strategjik 4) (shih seksionin 2.6.3 për më shumë detaje).

Këto institucione duhet të vendosin theks të veçantë në të ardhmen në nxitjen e bashkëpunimit me institucionet e tjera mbi zhvillimin e inovacionit, sidomos me MASHT-in dhe institucionet e saj shoqëruese. Përveç kësaj ata duhet të konsiderojnë sigurimin e ndihmës për ndërmarrësit dhe hulumtuesit në lidhje me të drejtat e pronësisë intelektuale.

2.1.4 Ministria e Zhvillimit Ekonomik dhe ministritë e tjera

Ministria e Zhvillimit Ekonomik (MZHE) zbaton politikat për nxitjen e rritjes ekonomike, të mundëson zhvillimin e biznesit vendor, nxitë bashkëpunimin ekonomik për tërheqjen e investimeve të huaja, garanton konkurrencën, të sigurojë zhvillim të qëndrueshëm dhe / apo shfrytëzim të burimeve energjetike dhe minerare dhe ndihmon zhvillimin e teknologjisë së telekomunikacionit dhe informacionit.

Ministritë tjera të përfshira në sistemin e përgjithshëm SHTI në Kosovë përfshijnë **Ministrinë e Financave**, sidomos në fushën e buxhetimit, **Ministrinë për Administratën Publike**, veçanërisht në fushën e informacionit dhe zhvillimit të teknologjisë së komunikimit (TIK) dhe **Ministrinë e Punës dhe Mirëqenies Sociale**, sidomos në fushën e punësimit dhe bashkëpunimit me MASHT-in në çështjet e zhvillimit të tregut të punës.

2.1.5 Agjencitë dhe institucionet e tjera përkatëse

Ka edhe organizata të tjera të cilat ofrojnë shërbime të veçanta, nxisin inovacionin dhe kanë një ndikim pozitiv në ndërmarrësinë inovative (WBC-INCO.NET, 2011a).

Qendra Trekëndësh për Njohuri Ndërdisciplinore e Kosovës (QTNJNK) është një rezultat i projektit TEMPUS¹⁷ zbatuar gjatë viteve 2010-13. QTNJNK fokusohet në lidhjen ndërmjet arsimit të lartë dhe ekonomisë, dhe synon të mbështesë ngritjen e kapaciteteve në fushën e kërkimit dhe inovacionit, si dhe zhvillimin e kurrikulës. Qëllimi i saj kryesor është të përmirësojë ndërtimin e kapaciteteve dhe kushteve për zhvillimin e aftësive kërkimore profesionale, studimet e doktoratës, dhe programet e trajnimit për shkencat mjekësore dhe natyrore në Universitetin e Prishtinës.

Qendra e Kosovës për Bashkëpunim Ndërkombëtarë në Arsimin e lartë, Shkencë dhe Teknologji (**QKBNASHT**) është themeluar në vitin 2007 me synimin që të nxisë shkencën dhe komunitetin e hulumtimit për të marrë pjesë në kërkime, zhvillime, programet e inovacionit dhe iniciativat Evropiane.

Qendra për Inovacione dhe Transfer të Teknologjisë (QITK) është themeluar në 2008 si një agjenci e pavarur e qeverisë nën MASHT-it, me qëllim që të sigurojë mbështetje për lidhjet në industrinë e shkencës në Kosovë. Sipas raportit të Ballkanit Perëndimor (WBC-INCO.NET, 2011b), krijimi i QITK ka mbushur një boshllëk institucional në fushën e teknologjisë dhe qendrat e inovacionit. Megjithatë, QITK ka një buxhet të kufizuar, i cili në mënyrë të konsiderueshme zvogëlon aftësinë e tij për të zbatuar projekte aktuale.

Agjencitë për Zhvillim Rajonal (AZHR) janë themeluar në dhjetor të vitit 2008 si institucione ndër-komunale për të vepruar si koordinatorë dhe drejtues të aktiviteteve zhvillimore në rajonet e tyre ekonomike. Përgjegjësitë e tyre kryesore përfshijnë hartimin e Strategjive Rajonale të Zhvillimit Ekonomik në bashkëpunim me partnerë të tjerë, dhe ofrimin e mbështetjes për aplikantët potencial të granteve që i përkasin Komisionit Evropian. Ka pesë AZHR në Kosovë, duke punuar me 35 komunat në tërë Kosovën (shih Shtojcën A, Tabela A.4).

Agjencia Rajonale e Ndërmarrjeve në Prishtinë (ARN) është themeluar në 2001 si një iniciativë e Agjencionit Evropian për Rindërtim (AER). ARN-ja punëson trajnerë me përvojë, këshilltarë dhe konsulentë të cilët ofrojnë shërbime trajnimit dhe mbështetje për ndërmarrësit, NVM-të dhe institucionet qeveritare.

Qendra për Ndërmarrësi dhe Zhvillim Ekzekutiv (QNZHE) është pjesë e një rrjeti ndërkombëtar që vepron në Evropën Juglindore me partnerët e saj financiar të USAID-it dhe Fondi Ndihmës për Ndërmarrjet e Vogla (FNNV). QNZHE Kosova i ofron ndërmarrësve të rinj mësim për

¹⁷ <http://tempuskosovo.org/>

teknikat "know-how" dhe rrjete në mënyrë që të biznesi i tyre të rritet më shpejtë (WBC-INCO.NET, 2011a). Ajo gjithashtu ofron trajnim praktik, konsulencë, programme mentoruese dhe aktivitete të rrjeteve.

Kutia 2.1 Programi Top Class, Kosovë

Programi Top Class është dizajnuar për ndërmarrësit dhe menaxherët e rinj dhe përbëhet nga tri aktivitete kryesore: dhjetë trajnime profesionale praktike, biznes-me-biznes local dhe rajonal (B2B) takime me ndërmarrjet e ndryshme dhe mentorim ku përfituesit / ndërmarrësit kanë një mundësi për t'u takuar një-me-një me ndërmarrësit me përvojë dhe ekspertë nga fusha të ndryshme dhe sektorë. Programet e tjera përfshijnë Top Class Plus të fokusuar në aftësitë e buta, Top Class Finance që ofron arsimin bazë financiar për ndërmarrësit e rinj, dhe klubi Menaxherial i cili nxitë rrjetet e bizneseve. QNZHE është gjithashtu aktive në zbatimin e projekteve të financuara nga BE-, të tilla si "Mbështetje Biznesit dhe Mësimi për Rritje", e cila synon të nxisë rritjen ekonomike dhe rritjen e krijimit të vendeve të punës në komuna të Kosovës.

Burimi: <http://www.ceed-kosovo.org/web/ProgramSites/TopClass/Pages/Program/default.aspx>

Fondacioni IPKO ofron bursa për studentët e universitetit në Kosovë të cilët ndjekin një fushë të studimit me fokus dixhital. Përfituesit e synuar mund të përfshijnë studentët e ekonomisë që punojnë për mundësinë e fushës së TI për zhvillim ekonomik, studentët e ligjit të fokusuar në të drejtat e pronësisë intelektuale dhe studentët e dizajnit grafik që punojnë me mediat digjitale.

Ky rrjet i Agjencive dhe institucioneve që ofrojnë mbështetje për aktivitetet e inovacionit është rritur gjatë viteve të fundit dhe pritet të luajë një rol të madh në zhvillimin e përgjithshëm ekonomik në Kosovë. Masa të tjera duhet të synojnë sigurimin që këto institucione kanë financim të qëndrueshëm dhe investime në edukimin e punonjësve të tyre.

2.2 Infrastruktura e Inovacionit

Përveç infrastrukturës bazë të kërkimit, e cila aktualisht është parashikuar kryesisht brenda universiteteve dhe instituteve kërkimore (shih Kapitullin 3), zhvillimi i inovacionit kërkon një qasje të përgjithshme duke kombinuar infrastrukturën e bizneseve dhe kërkimit. Në Kosovë, infrastruktura e përgjithshme e inovacionit kërkon përmirësim të konsiderueshëm dhe ndërtim të kapaciteteve. Një rrjet i institucioneve të ndryshme të sektorit publik dhe privat gradualisht është zhvilluar për të siguruar infrastrukturën bazë për zhvillimin dhe promovimin e shkencës, teknologjisë dhe aktiviteteve të inovacionit. Ky rrjet përbëhet nga disa institucione që mund të grupohen në tri kategori kryesore: 1) Qendrat mbështetëse të Biznesit dhe Teknologjisë / qendrat e inovacionit, 2) Zonat ekonomike, dhe 3) grupet, secila prej të cilave është detajuar më poshtë.

2.2.1 Qendrat mbështetëse të biznesit dhe teknologjisë/ qendrat e inovacionit

Në përgjithësi, numri i institucioneve mbështetëse të biznesit, teknologjisë dhe inovacionit është rritur gjatë viteve të fundit, duke zgjeruar gamën e mbështetjes në dispozicion për ndërmarrësit e rinj dhe ekzistues në Kosovë (shih Tabelën 2.2). Megjithatë, ecuria e këtyre qendrave dhe efekti i tyre mbi mjedisin e biznesit mbetet i panjohur, për shkak të mungesës së përgjithshme të rishikimeve të performancës dhe auditimeve. Kosova ka nevojë për të zhvilluar një kulturë vlerësimi, dhe kjo duhet të potencohet si përparësi e Qeverisë nga Ministria e Tregtisë dhe Industrisë, Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë dhe institucionet dhe agjencitë përcjellëse.

Tabela 2.2 Pasqyrë e qendrave mbështetëse të biznesit në Kosovë

Qendra	Aktivitetet kryesore
Qendra Këshilluese e Biznesit (QKB) Mitrovica e Veriut	Arsimim dhe shërbime për kompani siç janë programet trajnuese për biznes, shërbimet e konsulencës, mbështetja e regjistrimit të biznesit, mikro-kreditë, mbështetje logjistike, sigurimi i hapësirës për zyre dhe ndërtimi i kapaciteteve.
Qendra Këshilluese e Biznesit (QKB) Mitrovica e Jugut	Shërbime falas për ndërmarrësit, duke përfshirë trajnimin arsimor, regjistrimin e biznesit, konsulencën, mikro-kreditë e dizajnuara për kompanitë e sapo nisura dhe shërbimet e rrjeteve.
Qendra Këshilluese e Biznesit (QKB) Zveçan	Konsulencë dhe shërbime këshilluese, Start-up Kredi dhe trajnim për të diplomuarit e rinj, ndërmarrësit dhe personat e papunë që dëshirojnë të fillojnë biznesin e tyre
Qendra për Mbështetje të Biznesit në Kosovë (QMBK)	Mbështetje për të rinjtë e papunësuar, studentët e diplomuar dhe të rinj që sapo kanë filluar në krijimin e kompanive të tyre, duke ofruar kurse për trajnim praktik, shërbime të konsulencës dhe qasje në mikro-kredi.
Qendra Teknologjike Zanafilla	Trajnim praktik në elektronikë dhe prodhim, teknologji e aplikuar e kërkimit dhe rritje e teknologjisë së biznesit. Qendra aktualisht vepron si një institut trajnimi, por ka për qëllim të zgjerojë aktivitetet e saj të biznesit me shërbime për rritjen e biznesit në të ardhmen.
Shoqata për Teknologji të Informacionit dhe të Komunikimit të Kosovës (SHTIKK)	Përmirësimin e standardeve dhe mundësitë arsimore dhe të përfaqësojë anëtarët e saj përballë qeverisë. Të sigurojë krijimin e mundësive të reja të biznesit dhe investimeve në kuadër të sektorit të TIK.
Qendra Inovative e Kosovës (QIK)	Shërbimet e rritjes, mentorim, konsultim dhe trajnim për ndërmarrësit dhe menaxherët në planifikimin e biznesit, kontabilitet, financa, zhvillim i produktit/ shërbimit, marketing/ shitje, burimet njerëzore, zhvillim dhe transfer i teknologjisë dhe mblesëri me bizneset lokale, rajonale dhe ndërkombëtare.
Laboratori për Inovacione në Kosovë	Mbështetë të rinjtë për të transformuar idetë inovative në projekte vepruese dhe t'i zbatojnë ato. Qendra Dizajnuese e Laboratorit për Inovacione harton drejtëpërdrejtë dhe zbaton inovacionet teknologjike për institucionet e Kosovës që punojnë në favor të fëmijëve dhe të rinjve.

2.2.2 Zonat ekonomike

Në mënyrë që të sigurojë një kornizë të politikave për të mbështetur zhvillimin e mëtejshëm të biznesit dhe zonave ekonomike në Kosovë, në vitin 2009 qeveria paraqiti Ligjin për Zonat Ekonomike.¹⁸ Ky ligj rregullon krijimin, mbikëqyrjen dhe zhvillimin e zonave ekonomike, si dhe të drejtat dhe detyrimet e zhvilluesve, operatorëve menaxhues dhe shfrytëzuesve dhe vepron brenda zonave. Në përputhje me ligjin, MTI-ja merr vendime për krijimin e zonave ekonomike, bazuar në studimet e përgatitura nga ana e Agjencisë për Mbështetjen e NVM-ve dhe studimeve lokale / rajonale, në përputhje me strategjinë e zhvillimit ekonomik të ekonomisë. Qeveria i deklaroi zonat ekonomike bazuar në propozimet nga MTI-ja.

Në vitin 2011, u prezantua Programi për Menaxhimin e Zonave Ekonomike në Kosovë (Qeveria e Kosovës, 2011a). Ai është bazuar në praktikën më të mira ndërkombëtare dhe rekomandon modele (kompani publike apo kompanitë private) për krijimin e kompanive menaxhuese të zonave ekonomike në Kosovë.

¹⁸ Ligji mbi Zonat Ekonomike (2009/03/L-129), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2009_03-L-129_en.pdf

Kutia 2.2 Parku i Biznesit në Drenas

Një zonë kyçe ekonomike është brenda **Parkut të Biznesit në Drenas**, një projekt i përbashkët i MTI-së dhe Kuvendit Komunal të Drenasit (Glogocit / Glogovac). Parku i Biznesit në Drenas është themeluar për të krijuar një mjedis fizik për zhvillimin e NVM-ve, në mënyrë që të tërheqë më mirë investimet e huaja direkte dhe të nxisë zhvillimin industrial. Parku i Biznesit në Drenas është duke funksionuar me kapacitet pothuajse të plotë dhe janë duke u përgatitur planet për zgjerimin e tij. Aktualisht, janë 33 kompani në Parkun e Biznesit në Drenas, të zgjedhura nga më shumë se 80 aplikantë.

Përveç hapësirave afariste dhe infrastrukturës përcjellëse (gaz, energji elektrike, ujë, telefon, hapësirat e parkimit, etj), qiramarrësit e parkut të biznesit kanë qasje në shërbime, duke përfshirë mbështetjen ligjore për regjistrimin e kompanisë, ndihmë të plotë gjatë fazës fillestare dhe mbështetje gjatë ndërtimit dhe krijimit të hapësirës së punës, si dhe qasje të privilegjuar ndaj shpërndarjes lokale, produkteve të përpunuara dhe lëndëve të para.

Përderisa këto shërbime standard të drejta kanë të ngjarë të ndikojnë pozitivisht në efikasitetin e veprimeve të kompanive të vendosura në parkun e biznesit, ato jo domosdoshmërisht do të kontribuojnë në realizimin e potencialeve inovative ose të vlerës së shtuar. Krijimi i inkubatorit të biznesit, i cili mund të ndihmojë fillimin e shpejtë të aktivitetit të inovacionit, është aktualisht një objektivi i Parkut të Biznesit në Drenas, megjithatë pasiguria mbetet mbi menaxhimin dhe funksionimin e saj. Në këtë kontekst, duhet të theksohet se ekzistojnë disa iniciativa të tjera të biznesit inkubator në Kosovë, duke përfshirë Shtimen / Štimlje, Gjiljanin / Gnjilane dhe Deçanin / Decani (OBEZH, 2012).

Disa parqe industriale dhe zona vepronë në Kosovë duke siguruar infrastrukturën themelore të nevojshme për zhvillimin e biznesit. Parku Industrial i Holandës Zinkunue i Prizrenit aktualisht vepron në bashkëpunim me një kompani të madhe nga Holanda. Zona industriale në Shirokë është zona më e madhe industriale dhe aktualisht ka 30 kompani të shpërndara mbi 50 hektarë tokë. Mitrovica / Kosovska Mitrovica gjithashtu ka një park të vogël të biznesit. Ka disa projekte të tjera që janë aktualisht duke u zhvilluar, por nuk janë ende funksionale, duke përfshirë parqet e teknologjisë në Shtime / Štimlje dhe Skenderaj / Srbica, si dhe Parku i Biznesit në Vushtrri dhe Zona Ekonomike në Lipjan.

Zonat ekonomike kanë potencial për të luajtur një rol të rëndësishëm në nxitjen e inovacionit dhe rritjen e konkurrueshmërisë së NVM-ve në Kosovë. Megjithatë, vendosja e tyre kërkon një qasje gjithëpërfshirëse strategjike në nivel qeveritar për të nxitur një mjedis mbështetës për ndërmarrësi dhe për të tërhequr IHD. Ligji për Zonat Ekonomike dhe Programi për Menaxhimin e Zonave Ekonomike në Kosovë paraqet progres drejt kësaj.

Zhvillimi i mëtejshëm duhet të synojë hartimin e subvencioneve dhe masave tjera të politikës që do të ofrojnë stimuj për ndërmarrësit, për ta zhvendosur biznesin e tyre në zonat ekonomike, si dhe të nxisë krijimin e kompanive të reja brenda zonave. Të optimizojë avantazhet e ofruara nga zonat ekonomike, shërbimet e ofruara brenda zonave duhet gjithashtu të zgjerohen dhe të përmirësohen bazuar në praktikat më të mira ndërkombëtare, siç është analizuar në Programin për Menaxhimin e Zonave Ekonomike në Kosovë.

2.2.3 Grupimet

Grupimet mund të definojnë "si një grup i firmave, aktorët që kanë të bëjnë me ekonominë dhe institucionet që janë të vendosura pranë njëra-tjetrës dhe kanë arritur një shkallë të mjaftueshme për të zhvilluar ekspertizë të specializuar, shërbime, resurse, furnizues dhe aftësi" (KE, 2008, f.9). Duke inkurajuar shkëmbimin e njohurive dhe krijimin e një grupi të koncentruar të kualifikuar të punës, grupimet shërbejnë si drejtues të rëndësishëm për konkurrueshmëri dhe inovacion (KE, 2008).

Grupimi i Frutave dhe Perimeve është aktualisht i vetmi grup operacional në Kosovë. Kjo ka rezultuar në një farë mase, në inovacione të vogla në bujqësi, gjë që ka rezultuar në rritjen e produktivitetit në zinxhirin e vlerës (WBC-INCO.NET, 2011a).

Grupime konsiderohen si një faktor i rëndësishëm i zhvillimit në kuadër të programeve ekonomike të qeverisë (shih seksionin 2.6), dhe krijimi i grupimeve të reja me mbështetjen e qeverisë pritet në të ardhmen.

2.3 Korniza Ligjore për kërkime shkencore

Korniza e Kosovës që rregullon veprimtaritë kërkimore është e bazuar në tri ligje kryesore si vijon:

- Ligji mbi Akademinë e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, i miratuar në vitin 2004.¹⁹
- Ligji mbi Veprimtarinë Kërkimore Shkencore, i miratuar në vitin 2005.²⁰
- Ligji mbi Arsimin e Lartë në Kosovë, i miratuar në vitin 2011.²¹

Ligji mbi Veprimtarinë Kërkimore Shkencore përkufizon veprimtarinë kërkimore shkencore si një interes të veçantë publik dhe vendas. Ligji gjithashtu parashikon se deri në 0.7% të buxhetit të qeverisë duhet të ndahet për qëllim të përmbushjes së kushteve të nevojshme dhe për sigurimin e mjeteve për të nxitur kërkimin.

Sipas këtij ligji, veprimtaria kërkimore mund të ndërmerret nga universitetet publike, institutet kërkimore dhe Akademia e Kosovës e Shkencave dhe Arteve. Personat e tjerë juridikë mund të merren me veprimtari kërkimore-shkencore, nëse ata i përmbushin kushtet ligjore, siç janë të kenë program afatgjatë për kërkime, objekte dhe pajisje dhe të kenë të paktën pesë studiues të punësuar të përherëshëm, dy prej të cilëve kanë doktoraturën dhe një status të njohur.

Bazuar në këto kërkesa, organizatat private (duke përfshirë universitetet private) kanë të drejtë të marrin fonde dhe të kryejnë punë kërkimore. Këshilli i Kosovës për Shkencë është përgjegjës për vlerësim nëse një organizatë private shkencore i plotëson standardet për organizimin dhe zhvillimin e kërkimit shkencor, ndërsa MASHT është përgjegjëse për dhënien e licencës (pas një vlerësimi pozitiv) dhe regjistrimin e organizatave private shkencore në Regjistrin e Instituteve Shkencore-Kërkimore.

Ligji nxit avancimin dhe trajnimin e personelit të re H & ZH që është me rëndësi të madhe duke pasur parasysh mungesën e përgjithshme të kapaciteteve kërkimore-shkencore (Schuch, 2008). Përveç fondeve qeveritare, institutet kërkimore shkencore mund t'i qasen financimeve nga ndonjë burim tjetër për veprimtari kërkimore-shkencore. Ligji përcakton llojet e projekteve që mund të financohen (kërkimi, zhvillimi dhe projektet që kanë të bëjnë me infrastrukurën), si dhe kriteret e tjera të përgjithshme për vlerësimin e projektit.

Projektligji i ri për Kërkime Shkencore, Inovacion dhe Teknologji është aktualisht në procesin e konsultimeve publike. Projektligji paraqet përkufizimin e inovacionit dhe transferimit të teknologjisë në kornizën legjislative dhe përcakton rëndësinë e bashkëpunimit ndër-institucional mes instituteve kërkimore shkencore dhe të institucioneve të arsimit të lartë.

¹⁹ Ligji për Akademinë e Shkencave dhe të Arteve të Kosovës (2004/19), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_19_en.pdf

²⁰ Ligji mbi Veprimtarinë Kërkimore Shkencore (2004/42), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2004_42_en.pdf

²¹ Ligji mbi Arsimin e lartë në Republikën e Kosovës (2011/04-L-037), www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20higher%20education.pdf

Projektligji e përkufizon inovacionin si " prodhim i ri, proces i ri, teknologji e re apo shërbim i ri me karakteristika unike, të krijuara me zbatimin e rezultateve personale, si dhe me përdorimin e rezultateve kërkimore-shkencore të tjerëve." Edhe pse paraqitja e konceptit të inovacionit në legjislacionin e Kosovës shënon një hap të rëndësishëm përpara në zhvillimin e përgjithshëm të inovacionit, fushëveprimi i ngushtë i definicionit të pranishëm mbikëqyr burime të rëndësishme të aktiviteteve të mundshme inovative. Përkufizimi i paraqitur është kryesisht i orientuar drejt zhvillimit të produkteve, proceseve dhe shërbimeve, të cilat nuk e njohin marketingun apo përmirësimet organizative si aktivitete të inovacionit.

Në mënyrë të ngjashme, përkufizimi i transferimit të teknologjisë në projektligj është gjithashtu kufizues. Ai nuk njeh aspektet e rëndësishme të konvertimit të përmirësimeve shkencore dhe teknologjike në mallra dhe shërbime të tregtueshme, apo dispozitë e know-how si dhe njohurinë teknologjike. Një përkufizim i tillë i ngushtë është i pamjaftueshëm për të siguruar bazën për zhvillimin e teknologjisë në Kosovë.

Ligji mbi Arsimin e Lartë në Kosovë vendos një kornizë ligjore për rregullimin, financimin, dhe ngritjen e cilësisë së arsimit të lartë në përputhje me standardet evropiane, si dhe artikulon rolin e qeverisë dhe shoqërisë në zhvillimin e arsimit të lartë. Ligji përcakton objektivat e arsimit të lartë, si më poshtë: zhvillimin e njohurive përmes mësimdhënies dhe punës shkencore dhe përgatitjen e studentëve për praktikën profesionale dhe të mësuarit afatgjatë nëpërmjet përvetësimit të kompetencave të nivelit të lartë.

Ligji thotë se të gjithë ofruesit e arsimit të lartë i nënshtrohen procedurave të auditimit dhe vlerësimit të cilësisë nga ana e Agjencisë së Akreditimit të Kosovës (AAK). Ligji gjithashtu parashikon parimet e përgjithshme të financimit të ofruesve të arsimit të lartë. Ofruesit e licencuar dhe të akredituar publik të arsimit të lartë mund të marrin fonde nga Ministria, shërbimet tregtare, donacionet, apo kontrata me organet vendore, ndërkombëtare, publike ose private për fushën e mësimdhënies, kërkimit shkencor apo konsulencës.

MASHT është, ndër të tjera, përgjegjëse për caktimin e fondeve për ofruesit e arsimit të lartë për mësimdhënie dhe kërkime shkencore me interes publik, sipas dispozitave të përgjithshme të ligjit të zbatueshëm në financimin e shërbimeve publike në Kosovë dhe duke siguruar që këto fonde janë shpenzuar në përputhje me prioritetet për të cilat është rënë dakord.

Mund të konkludohet se korniza ligjore lidhur me kërkimin dhe inovacionin mund të përmirësohet pasi ajo nuk e njeh në mënyrë adekuate kontekstin e tanishëm të kërkimit, zhvillimit dhe aktiviteteve të inovacionit si drejtues të rritjes ekonomike. Projektligji i ri për Kërkime Shkencore, Inovacion dhe Teknologji pritet të plotësojë këtë boshllëk dhe të paraqet një kornizë ligjore të përçueshme në shkencë, teknologji dhe aktivitete të inovacionit. Projektligje tjera aktualisht në procesin e diskutimit publik në lidhje me inovacionin përfshijnë Ligjin mbi Arsimimin e të Rriturve dhe Ligjin mbi Arsimin dhe Aftësimin Profesional.

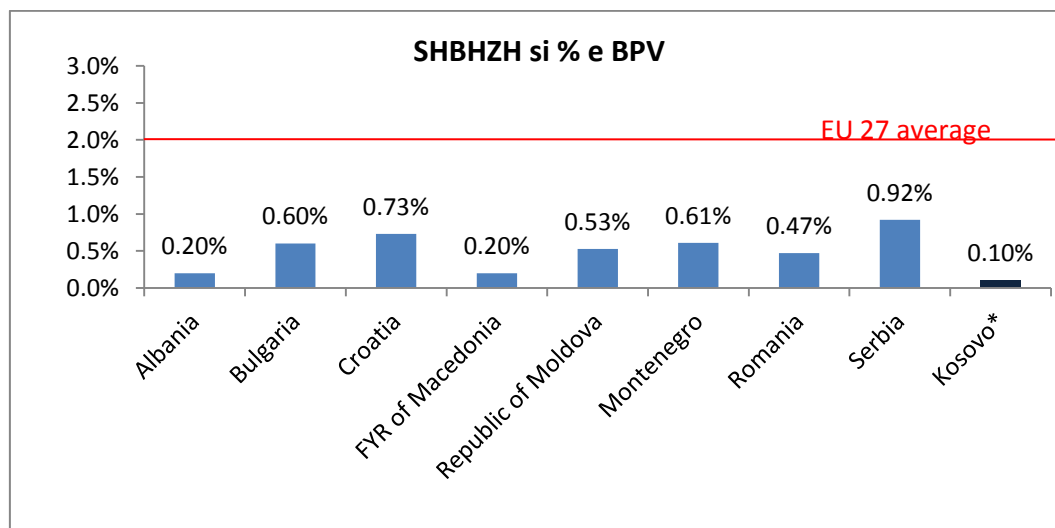
2.4 Gjendja aktuale e politikës së SHTI-së

Politika e Shkencës, teknologjisë dhe inovacionit (SHTI) në Kosovë është në fazën e zhvillimit të saj. Inovacioni vetëm kohët e fundit është njohur më tepër si një parakusht se sa një pasojë e zhvillimit të brendshëm ekonomik. Madje edhe Ministria e Tregtisë dhe Industrisë që është një nga lojtarët kryesorë në sistemin e SHTI, deri para pak kohësh nuk e ka konsideruar inovacionin si një çështje (OBEZH, 2012).

Situata aktuale është e karakterizuar me një mungesë të hulumtimit themelor dhe statistikat e teknologjisë. Siç përshkruhet në Programin Kombëtar të Kërkimit (PKK, 2010), kjo është për shkak të izolimit të komunitetit të shkencës dhe hulumtimit gjatë periudhës së paraluftës, shkatërrimit material dhe jomaterial gjatë konfliktit, dhe procesit të vështirë të rimëkëmbjes ekonomike më pas.

Megjithatë Ligji mbi Kërkime Shkencore thekson se deri në 0.7% të buxhetit të qeverisë duhet të dedikohet për veprimtari kërkimore-shkencore. Shpenzimet në H & ZH në vitin 2011 arriti në rreth 0.1% të BPV (shih Figurën 2.2), siç raportohet nga MASHT-i gjatë takimit të grupit të fokusit (OBEZH, 2012). Kjo është dukshëm nën mesataren evropiane (1.49% në vitin 2010, siç raportohet nga EUROSTAT në vitin 2012), dhe shumë nën mesataren e rajonit dhe të shumë vendeve në zhvillim (Schuch, 2008). Kjo shifër është konfirmuar nga analizat e përfshira në Programin Kombëtar të Kërkimit (PKK, 2010).

Figura 2.2 Shpenzimet Bruto në H&ZH (SHBHZH) (2010)

Burimi: Të dhënat për Bullgarinë, Kroacinë, Republikën e Moldavisë, Rumanisë dhe Serbisë nga UNESCO, duke i'u referuar të dhënave nga 2010 (me përjashtim të Serbisë, nga viti 2009), Qendra e të Dhënave, UNESCO Instituti për Statistika website, <http://stats.uis.unesco.org/>, të future më 19 Mars 2013; të dhënat për Shqipërinë, ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë. Malit të Zi dhe BE 27 nga Raportet Analitike Vendore të Erawatch 2011, duke i'u referuar të dhënave nga viti 2010 (me përjashtim të ish RJ të Maqedonisë, nga viti 2009); e përcaktuar për Kosovën, siguruar nga autoritetet qeveritare nga MASHT (2012).

Siç thuhet në KKSH (2010), kapaciteti i Kosovës për të absorbuar njohuri dhe teknologji është i kufizuar në madhësi, fushë dhe cilësi. Shkaku kryesor i këtyre kufizimeve serioze qëndron në mungesë të kërkimeve dhe zhvillimit teknologjik (KZHT) në financim ose masa të tjera mbështetëse rreth së paku dy dekadat e fundit. Pa mbështetjen e mjaftueshme për KZHT, ekonomia dhe akademja e Kosovës kanë kapacitet të vogël dhe janë më pak të aftë për t'u përballuar me progresin teknologjik.

Një nga problemet kryesore të sistemit të përgjithshëm të SHTI në Kosovë qëndron në kuadër të sistemit të arsimit të lartë dhe mungesës së orientimit të tij drejt zhvillimit të shkencës dhe kërkimit. I tërë sistemi i arsimit të lartë në Kosovë është i karakterizuar nga një marginalizim i kërkimit shkencor, i cila mban vërtetësi edhe në rastin e Universitetit të Prishtinës, institucioni më i madh i orientuar kërkimor në Kosovë (KKSH, 2010).

Megjithatë, sistemi i përgjithshëm është gradualisht duke u zhvilluar dhe shkencë, teknologjia dhe inovacioni janë duke u bërë gjithnjë e më shumë të njohura si drejtuese ekonomike. Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë, së bashku me universitetet dhe organizatat jo-universitare kërkimore janë të vetëdijshme se aktivitetet kërkimore dhe zhvillimore duhet të integrohen në sistemin e arsimit të lartë (siç përcaktohet në Strategjinë e Arsimit të Lartë (MASHT, 2004)) dhe , përtej kësaj, duhet gradualisht të fitojë rëndësi për zhvillimin ekonomik dhe social të Kosovës.

Ekzistojnë dy dokumente kryesore strategjike që merren me zhvillimin e shkencës, teknologjisë dhe inovacionit në Kosovë - Programi Kombëtar i Shkencës (PKSH, 2010) dhe Strategjia për Zhvillimin e Arsimit të Lartë në Kosovë (2005-2015) (MASHT, 2004).

2.4.1 Programi Kombëtar i Shkencës

Programi Kombëtar i Shkencës (PKSH) është zhvilluar në vitin 2009 nga Këshilli Kombëtar i Kërkimeve dhe është miratuar në vitin 2010. PKSH përcakton objektivat dhe synimet e politikave me qëllim që të neutralizoj deficitet e njohura të sistemit të SHTI-së në Kosovë dhe përkrahjen e zhvillimit socio-ekonomik të Kosovës drejt një shoqërie të bazuar në dije. Ajo siguron një kornizë konceptuale për ngritjen e kapaciteteve shkencore të Kosovës.

PKSH përkufizon shkencën e mëposhtme specifike dhe objektivat e teknologjisë:

Objektiva 1: Zhvillimi i kapaciteteve njerëzore për veprimtari kërkimore.

Objektiva 2: Zhvillimi i infrastrukturës së kërkimit.

Objektiva 3: Ndërkombëtarizimi i veprimtarisë kërkimore-shkencore.

Objektiva 4: Forcimi i lidhjeve midis shkencës dhe shoqërisë dhe ekonomisë për rritjen e zhvillimit ekonomik dhe social.

Objektiva 5: Përsosmëri në kërkimin dhe veprimtari shkencore.

Secila nga objektivat është shoqëruar me masa specifike të politikave dhe aktiviteteve që duhet të zbatohen në mënyrë që të arrihen objektivat. Ekzistojnë 18 masa politike të përcaktuara me qëllim të inkurajimit të veprimtarive kërkimore shkencore në të dy sektorët publik dhe privat (shih Shtojcën A, Tabela A.5).

Programi Kombëtar i Shkencës ka përcaktuar edhe prioritetet kërkimore dhe të zhvillimit me qëllim që të drejtojë burimet e pakëta financiare në fushat që duken të kenë potencial të fortë për t'u bërë drejtuesit kryesorë të zhvillimit ekonomik. Këto prioritete janë quajtur "Pesë plus Një Prioritetet e Kërkimit Kombëtar dhe Zhvillimit në Kosovë" (shih seksionin 3.3 për më shumë detaje).

2.4.2 Strategjia për Zhvillimin e Arsimit të Lartë 2005-2015

Strategjia për Zhvillimin e Arsimit të Lartë në Kosovë (2005-2015) u miratua në vitin 2004. Qëllimi i kësaj është të zhvillojë një sistem efikas të arsimit të lartë, duke siguruar cilësi të lartë të arsimit dhe kërkimit. Në fazën e parë të implementimit (2005-09), fokusi kryesor ishte në kompletimin e dokumentacionit ligjor, hartimin dhe zbatimin e politikave zhvillimore, dhe rritja e fondeve mbështetëse. Prioritetet e fazës së zbatimit të dytë (2010-15) ishin të theksoj zhvillimin e kapaciteteve institucionale, kapaciteteve intelektuale dhe pilotimi i inovacioneve. Strategjia ka përcaktuar problemet kryesore të sektorit të arsimit të lartë. Problemet me veprimtarinë kërkimore përfshijnë mungesën e politikave dhe programeve për KZHT, legjislacioni i pakompletuar për kërkime shkencore, mungesën e prioritetëve të përcaktuara, mungesa e kapacitetit administrativ dhe intelektual, mungesën e qasjeve interdisiplinare dhe standardet, largimin e vazhdueshëm të trurit dhe mungesa e një mekanizmi për mbrojtjen e pronës intelektuale dhe të drejtave industriale. Strategjia identifikoi indikatorët e performancës siç janë siguri i një pakete ligjore dhe programeve për zhvillimin shkencor, numri i projekteve hulumtuese shkencore që kontribuon në zgjidhjen e problemeve të shoqërisë, numri i publikimeve, ndarja e fondeve për kërkime shkencore dhe krijimi i infrastrukturës institucionale për punë shkencore (MASHT, 2004).

Edhe pse strategjia siguroi një bazë të mirë për zhvillimin e arsimit të lartë në Kosovë, zhvillimet dhe tendencat gjatë shtatë viteve të fundit kanë ndryshuar dhe sot strategjia kërkon një përditësim substancial. Ky është veçanërisht rasti në fushën e legjislacionit, i cili është zhvilluar konsiderueshëm brenda shtatë viteve të fundit, për shembull, me paraqitjen e Ligjit për të Drejtat e Pronësisë Intelektuale. Megjithatë, masat e reja duhet të paraqiten për të siguruar zhvillimin e qëndrueshëm të arsimit të lartë në Kosovë.

Strategjia e planifikuar për të adresuar fushën e kërkimit shkencor në periudhën e dytë (2010-15), edhe pse Schuch (2008) sugjeroi se themelet duhet të ketë qenë hedhur në fazën e parë. Programi Kombëtar i Shkencës (PKSH, 2010) siguroi një sërë programme financuese për të mbështetur zhvillimin e kërkimit shkencor në Kosovë.

Në vitin 2011, Plani Strategjik i Arsimit të Kosovës 2011-2016 (MASHT, 2011) u prezantua me qëllim të freskimit dhe plotësimit të strategjisë.

2.4.3 Plani Strategjik i Arsimit të Kosovës 2011-2016

Duke pranuar se strategjia e arsimit të lartë gradualisht është vjetëruar, qeveria ka aprovuar **Planin Strategjik të Arsimit të Kosovës 2011-2016** (MASHT, 2011) në mënyrë për të zgjidhur këto çështje. Kjo njih arsimin si një prioritet kyç për Kosovën dhe një nga sektorët më dinamikë të shoqërisë. Plani strategjik thekson rëndësinë e qasjes në arsim për të gjithë, duke përfshirë edhe të varfrit dhe grupet etnike minoritare, duke mbështetur mundësitë e barabarta për punësim dhe pjesëmarrje në aktivitetet ekonomike.

Plani thekson se nëse institucionet e arsimit të lartë të Kosovës ishin më shumë të orientuara drejt kërkimit, transferimin të teknologjisë dhe bashkëpunimit të ngushtë me bizneset, atëherë të gjitha palët do të përfitonin. Studentët do të gëzonin punësimin e rritur dhe që të dyja ekonomia dhe sistemi arsimor do të ishin më të qëndrueshme. Plani i njih sfidat e mëposhtme kryesore në këtë fushë (MASHT, 2011).

- **Vendosja e standardeve cilësore në mësimdhënie dhe hulumtim.**

Edhe pse Kosova nuk është nënshkruese e Procesit të Bolonjës, ligji i saj për arsim të lartë dhe politika identifikojnë nevojën për të siguruar cilësi në arsimin e lartë dhe për të rritur përpjekjet për të punuar në këtë drejtim. Prioritetet e kërkimit janë përcaktuar në Programin Kombëtar të Kosovës Kërkimeve për 2010-2015.

- **Mbështetje për Këshillin Kombëtar Shkencor në trajtimin e fushave të prioriteteve të PKSH.**

Këto prioritate u identifikuan si rezultat i ndërveprimit të bazuara në dëshmi midis shkencës, qytetarëve dhe bizneseve. Strategjia përfshin krijimin e një fondi për aktivitete kërkimore që ka qenë në dispozicion të studiuesve që nga viti 2010.

- **Sigurimi i një mjedisi modern për mësim, mësimdhënie dhe kërkim shkencor në institutet e arsimit të lartë.**

Masat përfshijnë: ndërtesat (duke përfshirë për t'i bërë ato të arritshme për nxënësit me aftësi të kufizuara), nxënësit dhe akomodimi i stafit mysafir, labororet, teknologjia informative e komunikimit (TIK) dhe bibliotekat, ndërtimi i një sistemi të mësuarit në distancë, rrjetit të komunikimit dhe një sistem për shërbime studentore. Progres është arritur në disa objektiva: një konvikt studenti është ndërtuar në Prishtinë dhe një tjetër është rindërtuar; ka pasur investime në ndërtesat e disa fakulteteve, ka pasur investim të vazhdueshëm në teknologjinë e informacionit (TI); ka pasur investim në një bibliotekë dhe disa investime në laboratore. Megjithatë, ekziston nevoja për investime të mëtejshme për të siguruar një mësimdhënie me cilësi të lartë dhe një mjedis mësimi në kontekstin e përfshirjes të konsiderueshme në arsimin e lartë.

Plani strategjik përcakton një numër të objektivave për të trajtuar çështjen e rritjes së kapaciteteve kërkimore dhe rezultatet në institucionet e arsimit të lartë (MASHT, 2011). Shembujt specifik përfshijnë:

- Deri në vitin 2014 duhet të ekzistojë përkrahja institucionale dhe promovimi në vend për kërkime shkencore, inovacion, transferet e teknologjisë dhe ndërmarrësinë si dhe një sistem për ndërkombëtarizimin e shtuar të arsimit të lartë dhe kërkimit;
- Deri në vitin 2016 duhet të ekzistojë hapësira e rritur dhe një modernizim i ambientit për studime dhe punë kërkimore shkencore.

Edhe pse këto objektiva mund të duken optimiste, qasja është projektuar mirë dhe i jep prioritet veprimtarive kërkimore dhe të inovacionit në sistemin e arsimit të lartë në përgjithësi. Dokumenti ofron një bazë të fortë për nxitjen e lidhjeve shkencë-industri, por kërkon fonde shtesë, të cilat mund të paraqesin pengesa kryesore për zbatimin e saj.

2.5 Inovacioni në programet ekonomike të qeverisë

Në dekadën e fundit, Qeveria e Kosovës ka miratuar një bollëk të strategjive zhvillimore dhe programeve të ndryshme ekonomike. Këto përfshijnë Programin Qeveritar, Planin e Veprimit i Vizionit Ekonomik, Strategjia për Zhvillimin e NVM-ve për Kosovën, Strategjia për Punësim, Strategjia e Energjisë dhe Strategjia për Zhvillimin e Arsimit të Lartë dhe të Programit Qeveritar për Parandalimin e Ekonomisë Joformale. Disa prej këtyre dokumenteve trajtojnë zhvillimin e inovacionit në Kosovë.

Ky seksion trajton strategjitë e zgjedhura të zhvillimit dhe programet ekonomike dhe nivelin e njohjes së inovacionit si një drejtues i rritjes ekonomike brenda objektivave të zhvillimit të përcaktuara nga këto dokumente strategjike.

2.5.1 Programi i Qeverisë së Kosovës 2011 – 2014

Në programin e Qeverisë së Kosovës 2011-2014 (Qeveria e Kosovës, 2011b), qeveria themeloi objektivat e saj strategjike për përmirësimin e mjedisit për zhvillimin e sektorit të industrisë dhe ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme. Strategjitë janë të dizajnuara për të siguruar kornizën afatmesme dhe afatgjatë për zhvillimin e këtyre sektorëve.

Programi i qeverisë është i bazuar në katër shtylla kryesore (Qeveria e Kosovës, 2011b):

1. zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik,
2. qeverisje të mirë dhe forcimin e sundimit të ligjit,
3. zhvillimi i kapitalit njerëzor,
4. mirëqenia sociale.

Rëndësia e inovacionit është theksuar në të gjithë dokumentin. Sipas programit, politikat publike dhe procedurat duhet të koordinojë mbështetjen për liderët e inovacionit dhe lojtarët në sektorët e reja. Masa të veçanta për të mbështetur NVM-të dhe sektorët privat të biznesit përfshijnë paraqitjen e një skeme të zhvillimit për të mbështetur periudhat para-inkubacionit, e inkubacionit dhe post-inkubacionit në mënyrë që të rrisë konkurrencën; inovacioni i NVM-ve dhe transferimi i njohurive dhe teknologjisë; dhe zhvillimi i programeve gjeografike apo grupimeve të sektorit për të rritur kapacitetet e sektorit.

Programi përfshin masa për forcimin e instituteve kërkimore për qëllim të kryerjes së analizave të bujqësisë dhe zhvillimit rural, përpunimin dhe matjen e efekteve të politikave bujqësore, dhe përmirësimin e menaxhimit total të cilësisë. Megjithatë, është në kompetencën e zhvillimit të burimeve njerëzore që hulumtimin dhe inovacionin t'i kushtohet vëmendja më e madhe, me prioritet të veçantë kushtuar rritjes së cilësisë së arsimit. Zhvillimi i arsimit universitar është një objektivi

strategjik në këtë fushë, kryesisht për rritjen e cilësisë së arsimit dhe kryerjen e kërkimit shkencor në mbështetje të zhvillimit shoqëror dhe ekonomik të Kosovës.

Në përgjithësi, programi e pranon inovacionin si një drejtues të rritjes ekonomike dhe thekson rëndësinë e nxitjes së inovacionit në ekonominë e përgjithshme. Për më tepër, ajo paraqet një qasje gjithëpërfshirëse për zhvillimin e një shoqërie të bazuar në dije nëpërmjet forcimit të katër shtyllave kryesore të zgjedhura me kujdes.

2.5.2 Plani i Veprimit i Vizionit Ekonomik të Kosovës 2011-2014

Plani i Veprimit i Vizionit Ekonomik të Kosovës 2011-2014 (Qeveria e Kosovës, 2011c) përcakton prioritetet strategjike të strukturuar në pesë shtylla sektoriale:

- ruajtja e qëndrueshmërisë makro-fiskale;
- investimet, mjedisi i investimeve dhe përkrahja e sektorit privat;
- zhvillimi i infrastrukturës publike;
- gjallërimin e sektorit bujqësor;
- zhvillimi i kapitalit njerëzor.

Zona e zhvillimit të kapitalit njerëzor përfshin tre prioritetet kryesore:

- Zhvillimin dhe mbështetjen e një sistemi gjithëpërfshirës arsimor që siguron qasje të barabartë në arsimim cilësor.
- Vendosja e sistemit të arsimit profesional dhe arsimimit afatgjatë.
- Rritja e shkallës së punësimit dhe forcimi i trajnimeve profesionale të bazuara në nevojat e tregut të punës.

Në kuadër të këtyre prioritetëve ka aktivitete të cilat synojnë të rrisin cilësinë e kapitalit njerëzor për të siguruar një fuqi punëtore të cilësisë më të lartë në tregun e punës. Plani thekson zhvillimin arsimor dhe profesional për të zhvilluar kapitalin njerëzor në të gjithë sektorët. Një aktivitet përfshin krijimin e institucioneve hulumtuese në universitete për të ofruar shërbime për sektorin privat. Ato janë përgjegjësi e MASHT-it, por nuk kanë një afat kohor të përcaktuar ose një buxhet.

Aktivitetet kërkimore luajnë një rol të rëndësishëm në zhvillimin e sektorit të bujqësisë. Ky sektor do të marrë një vëmendje të veçantë në afat të mesëm, me përpjekje për të rritur produktivitetin, të zvogëlojë importet e produkteve bujqësore, si dhe rritjen e punësimit në këtë sektor. Shumica e masave në këtë sektor kanë për qëllim të mbështesin drejtpërdrejt sektorin e prodhimit bujqësor, ndërsa njëkohësisht të paraqesin masat e politikave për të lehtësuar zhvillimin e këtij sektori.

Objektivat strategjike të Planit të Veprimit përfshijnë: rritjen e buxhetit publik për sektorin e bujqësisë në 3% të buxhetit të përgjithshëm, forcimin e shërbimeve këshillimore, forcimin e kapaciteteve institucionale, gjenerimin e kërkimit specifik të aplikuar, përmirësimin e qasjes në skemat e favorshme të kreditit, si dhe rritjen dhe përmirësimin e kapaciteteve infrastrukturore.

Edhe pse inovacioni është përfshirë, rëndësia e tij për zhvillimin e përgjithshëm ekonomik duhet të jetë më e theksuar në të gjithë programin dhe aktivitetet e planifikuara të tij, veçanërisht në lidhje me biznesin dhe zhvillimin e burimeve njerëzore.

2.5.3 Strategjia e Zhvillimit të NVM-ve 2012-2016

Ndërsa më shumë se 99% e kompanive në Kosovë janë NVM, një prej strategjive më të rëndësishme të zhvillimit është Strategjia për Zhvillimin e NVM-ve 2012-2016, e zhvilluar nga Ministria e Tregtisë dhe Industrisë (MTI) përmes Agjencisë për Mbështetjen e NVM-ve (AMNVM) në vitin 2011 (AMNVM, 2011). Deklarata e misionit të Strategjisë së NVM-ve është "Përmirësimi i mjedisit të biznesit dhe kultures së ndërmarrësisë me qëllim të krijimit dhe rritjes së shpejtë të NVM-ve të qëndrueshme." Strategjia e NVM-ve është ndër-sektoriale dhe përfshin një numër të institucioneve të ndryshme shtetërore përgjegjëse për zbatimin e saj .

Strategjia ka identifikuar disa mangësi kyçe në sektorin e NVM-ve, veçanërisht mungesën e rritjes së shpejtë të kompanive inovative, të cilat janë kontribuesit kryesorë në krijimin e vendeve të punës në vendet e zhvilluara të Evropës perëndimore.

Strategjia e NVM-ve përcakton shtatë qëllime strategjike: 1) përmirësimi i kornizës legjislative dhe rregullatore, 2) qasja në financa, 3) kultura e ndërmarrësisë, 4) konkurrueshmëria e NVM-ve, 5) konsultimet publiko-private, 6) forcimin e institucioneve mbështetëse të NVM-ve dhe 7) grupet minoritare. Edhe pse arritja e të gjitha këtyre qëllimeve strategjike duhet të ketë një impakt pozitiv mbi zhvillimin e inovacionit në Kosovë, referenca më e drejtpërdrejtë për veprimtaritë e inovacionit mund të gjenden në qëllimin 3 dhe 4.

Qëllimi Strategjik 3: **Promovimi dhe zhvillimi i një kulture për ndërmarrësitë**, promovimi i përmirësimit të aftësive në NVM dhe në të gjitha format e inovacionit. Ky përbëhet nga tre nën-qëllime: Fuqizimi i kulturës së ndërmarrësisë, promovimi dhe rritja e bashkëpunimit në mes të shkollave dhe bizneseve, dhe stimulimi i kreativitetit dhe inovacionit. Ky gjithashtu parashikon zhvillimin e skemave të trajnimit duke paraqitur kreativitet dhe inovacion për pronarët dhe menaxherët e NVM, dhe ndërmarrësit e rinjë potencial. Në një lëvizje drejt statusit të vendit kandidat në BE, Kosova gjithashtu do të fillojë të zbatojë Programin e BE-së për Ndërmarrësi dhe Inovacion (PBENI).

Qëllimi Strategjik 4: **Përforcimi i konkurrencës vendore dhe ndërkombëtare të NVM-ve** lidhet me disa parime Aktit të Biznesit të Vogël (ABV), përkatësisht: I. Krijimi i një mjedisi në të cilin ndërmarrësit dhe bizneset familjare mund të lulëzojnë dhe ndërmarrësia shpërblehet; dhe VII. Ndihmë NVM-ve që të përfitojnë më shumë nga mundësitë e ofruara nga tregu i vetëm. Nënqëllimet e qëllimit strategjik 4 përfshijnë:

- Zhvillimin e aftësive teknike, inovative dhe menaxheriale të NVM-ve në përputhje me Programin Mbështetës të BE për Strategjinë e Politikave të Teknologjisë së Informimit dhe Komunikimit (PMBESPTIK)
- Identifikimin dhe zhvillimin e sektorëve me prioritet për mbështetjen e NVM-ve.
- Zhvillimi dhe krijimi i një Qendre të Inovacionit për Biznes (QIB).

Krijimi i një QIB pritet të kontribuojë në procesin e zhvillimit të NVM-ve duke kombinuar burimet publike dhe rajonale të dijes dhe inovacionit në një rrjet funksional të kompetencave. Ky rrjet mund të përbëhet nga grupe të njohurive rajonale të tilla si universitetet, institutet, shoqatat e biznesit dhe kolegjet private. Organizatat kërkimore do të lidheshin me ndërmarrjet për të nxitur më tej inovacionin në bizneset e tyre. Ky proces pritet t'ia mundësojë NVM-ve që të realizojnë potencialin e tyre krijues të zhvillimit, të rrisin konkurrencën, dhe të vendosin bashkëpunimin me kërkimin vendor dhe ndërkombëtar dhe partnerët industrial.

2.6 Instrumentet kyçe për inovacion

2.6.1 Masat e politikës

Problemi i mungesës së financave ka qenë i njohur në Programin Kombëtar të Kërkimit (KKSH, 2010), i cili prezantoi 18 masa të ndryshme të politikave për financim të kërkimit shkencor (shih Shtojcën A, Tabela A.5.) që duhen përdorur në realizimin operativ të PKS.H.

Implementimi i të gjitha masave është përgjegjësi e MASHT-it dhe, në disa raste, Agjencia e Promovimit Kombëtare të Kërkimit e planifikuar, e cila pritet të ngrihet së shpejti.

Në vitin 2010, pas miratimit të Programit Kombëtar të Kërkimit nga Kuvendi i Kosovës, MASHT ka lëvizur përpara me marrëveshjet e Zbatimit (Rohsmann, 2010). Në fund të shtatorit 2010, raundi i parë i thirrjeve për financimin e kërkimit që mbështesin zbatimin e masave të programit është publikuar në mediat lokale.

Financimi u bë i disponueshëm përmes pesë programeve: Granti Brain Gain (GBG), grantet për lëvizshmëri afatshkurte, fondet e publikimit, Grantet të Veçanta për Hulumtime dhe çmime për kërkime.

Gjatë intervistave me palët e interesuara për sistemin e inovacionit, MASHT-i raportoi se kishte ndarë 200.000 euro për dhjetë projekte kërkimore në fusha të ndryshme, dy prej tyre që kanë të bëjnë me bizneset, por vetëm universitetet dhe institucionet kërkimore mund të aplikojnë, jo NVM-të (OBEZH, 2012). 56.000 euro tjera janë shpërndarë për 28 skema të Lëvizshmërisë (për vizita studimore jashtë vendit për institucionin e shkencës), 40.000 euro për 24 publikime dhe 25.000 euro për konferenca shkencore në Kosovë.

Për të qenë të ligjshme për financim, aplikimet duhet të rradhiten në fushat prioritare të Programit Kombëtar të Kërkimit, të cilat përfshijnë burimet natyrore, energjinë dhe mjedisin, prodhimin bujqësor dhe sigurinë e ushqimit, hulumtimet mjekësore dhe teknologjitë e komunikimit.

Granti Brain Gain

Objekti i Grantit Brain Gain është për të tërhequr kërkuesit më të mirë vendor që jetojnë jashtë vendit dhe për t'u mundësuar atyre që të ndjekin karrierën profesionale shkencore në Kosovë. Aplikantët mund të shpërblehen me grant përmes punës së rregullt në një universitet publik apo në një institucion publik hulumtues (dmth organizatat e vendit), ku ata duhet të jenë të përfshirë në mënyrë aktive në kërkimin shkencor, mësimor dhe mentorues. Ata duhet të jenë në gjendje të udhëheqin projektin në mënyrë të pavarur, madje edhe para se të marrë një pozicion zotëruar. Organizata vendase duhet të garantojë se do të punësojë kandidatin pas përfundimit të mbështetjes së dhënë nga GBG për të paktën me kohëzgjatje dy here më të madhe se të programit origjinal. Hulumtuesit e diskutueshëm mund të aplikojnë në qoftë se ata kanë të paktën një doktoraturë dhe në qoftë se ata duan të kthehen në Kosovë. Kandidatët duhet të kenë qëndruar dhe punuar jashtë vendit në një mjedis të dedikuar për kërkim shkencor për të paktën tre vite pas mbarimit të doktoraturës së tyre. Shuma totale e parashikuar për GBG në vitin 2010 ishte e kufizuar në 250.000 euro. Granti maksimal vjetor është 70.000 euro, por përfituesve mund t'u jepet një shtesë prej 30.000 euro në vit për pajisjet kërkimore ose kostot e personelit për anëtarët e ekipit. Projektet e propozuara duhet të zgjasin për një periudhë minimale prej 12 muajsh dhe një maksimum prej 24 muajsh.

Grantet për lëvizshmëri afatshkurte

Ky program synon t'u mundësojë shkencëtarëve të punojnë në universitete ose institucione me reputacion kërkimor jashtë vendit, me qëllim të fitimit të përvojës kërkimore. Ai gjithashtu do t'u mundësojë shkencëtarëve vendorë për të marrë pjesë në konferenca shkencore për të paraqitur rezultatet e veta kërkimore jashtë vendit. Shuma maksimale normalisht do të jetë 1.500 EUR. Në rast të një qëndrimi dy-mujor, granti mund të zgjatet për 3.000 EUR për tërë periudhën.

Fondet e publikimit

Ky program siguron fondet për shpenzimet e prodhimit për të mbështetur publikimet shkencore, zbulimet jo-fitimprurëse orientuese të hulumtimit dhe përkthimin e publikimeve relevante ndërkombëtare shkencore në gjuhën shqipe ose serbe. Mbështetja maksimale për prodhimin e një publikimi normalisht do të jetë në vlerë prej 6000 euro. Në raste të jashtëzakonshme, kjo shumë mund të rritet deri në 10.000 euro. Niveli maksimal i mbështetjes për përkthimin e një botimi shkencor normalisht do të arrijë në 10.000 EUR, dhe vetëm në raste të justifikuara ajo mund të zgjatet për një subvencion maksimal prej 12.000 euro.

Granti për kërkime të veçanta

Objektivi i Grantit për Kërkime të Veçanta është krijimi i një programi kërkimor të bazuar në standardet ndërkombëtare përmes përqendrimit të hulumtimeve të pavarura në një institucion të vetëm kërkimor ose në një lokacion universitar. Projektet e financuara nga Granti për hulumtim të Veçantë duhet të jenë unike dhe me një perspektivë afat-gjatë. Ato duhet të kenë një vlerë të shtuar krahasuar me projektet e vogla kërkimore. Granti i synohet hulumtuesve nga Kosova duke punuar së bashku në projekte kërkimore. Të shpërblyerit duhet të përmbushin projektin nëpërmjet punës së rregullt në një universitet publik apo një institucion publik hulumtues, ku ata duhet të jenë të përfshirë në mënyrë aktive në kërkimin shkencor, mësimdhënie dhe mentorim. Financimi i përgjithshëm në dispozicion për vitin 2010 ishte 625.000 euro. Granti për një projekt të vetëm nuk mund të kalojë 125.000 euro.

Shpërblimet

PKSH ka themeluar një fond për çmimet vjetore për arritjet e jashtëzakonshme me qëllim të promovimit të përsosmërisë shkencore, duke inkurajuar karriera shkencore dhe duke njohur përpjekjet dhe përkushtimin e këtyre studiuesve, të cilët janë të përparuar në fushën e tyre të ekspertizës. Çmimi "Studiues kosovar i Vitit" është dhënë çdo vit për pesë studiuesit më të shquar në Kosovë. Secilit i është dhënë një çmim shumë deri në 6000 euro për të mbështetur vazhdimin e karrierës së tyre kërkimore dhe për t'u mundësuar atyre që të ndërtojnë apo të konsolidojnë dhe të udhëheqin grupet kërkimore. Çmimi "Studiuesi i ri më i mirë i Vitit" është dhënë për pesë studiuesit e ri më të mirë me çmim në të holla deri në 2000 euro.

2.6.2 Programet ndërkombëtare

Përveç burimeve të brendshme buxhetore që janë duke u ndarë për aktivitetet e SHTI, ka disa programe të rëndësishme ndërkombëtare që synojnë nxitjen e zhvillimit të përgjithshëm ekonomik të Kosovës.

Bashkimi Evropian është donatori më i madh ndërkombëtar në Kosovë. Që nga viti 2007, asistencë është ofruar përmes Instrumentit Asistencë Para-Antarësimit (IAPA), mjet kyç i strategjisë së Komisionit Evropian për asistencë para-antarësimit. Kosova aktualisht është duke marrë ndihmë financiare nën dy prej katër komponentëve: Asistencë e Tranzicionit dhe Ngritja e Institucioneve, dhe bashkëpunimi ndërkufitar (shih Tabelën 2.3).

Tabala 2.3 Financimi IAPA në Kosovë (2007-13) në EUR

Komponenti	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Asistenca e Tranzicionit dhe Ngritja e Institucioneve	68 300 000	184 700 000	106 100 000	66 100 000	66 900 000	65 870 995	70 712 269
Bashkëpunimi Ndërkufitar	0	0	0	1 200,000	1 800 000	2 929 148	2 987 731
TOTALI	68 300 000	184 700 000	106 100 000	67 300 000	68 700 000	68, 800 143	73 700 000

Burimi: KE (2012), "Komisioni Evropian - Zgjerimi - Kandidatët potencialë - Kosova **", ueb faqja e KE , http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/Kosovo*/financial-assistance/index_en.htm, i futur me 23 korrik 2012.

Në zonat përkatëse për inovacion, Kosova ka marrë mbështetje për arsimim dhe punësim, konkurrencë dhe inovacion dhe programe të tilla si NVM, IHD, projekte të orientuara rajonale të zhvillimit ekonomik dhe grantet Tempus dhe Erasmus Mundus.

Mes vitit 1999 dhe 2012, Banka Botërore (BB) siguroi rreth 400 milion dollarë për Kosovën, të menaxhuara përmes më shumë se 30 aktiviteteve, duke përfshirë fondet e mirëbesimit. Që nga marsi 2012, ishin shtatë operacione aktive të kreditimit me angazhime që arrijnë në 76.8 milion dollarë dhe katër fonde të mirëbesimit me angazhime totale prej 8.9 milion dollarë. Këto mbështesin disa sektorë, duke përfshirë pastrimin e ambientit dhe rivendosjen e tokës, arsimin, reformën e sektorit publik, mjedisin e biznesit, kadastrin, bujqësinë, përfshirjen sociale dhe forcimin e sektorit financiar. Pasi Kosova nuk ishte anëtare e Bankës Botërore deri në qershor të vitit 2009, të gjitha operacionet e Kosovës të mbështetura nga Banka para kësaj janë financuar përmes granteve nga një shumëllojshmëri e burimeve, kryesisht të ardhurat neto të Bankës, Fondit të Mirëbesimit për Kosovën, Fondit Post-Konfliktit dhe Shoqatës Ndërkombëtare për Zhvillim (SHDZH). (Banka Botërore, 2012a)

Projekti për Zhvillimin Institucional në Arsim (PZHIA) është implementuar nga Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT) në Kosovë dhe financuar nga Banka Botërore. Objektivi i PZHIA është për të forcuar sistemet, institucionet dhe kapacitetet menaxhuese të nevojshme për përmirësimin e cilësisë së arsimit.

Projekti mbështet katër elemente kyçe të arsimit parauniversitar të Qeverisë dhe strategjitë e arsimit të lartë: forcimin e organizimit dhe financimin e sistemit arsimor në Kosovë, ndërtimin e institucioneve dhe kapaciteteve të menaxhimit për të promovuar përmirësime cilësore, krijimin e kushteve për të prezantuar dizajne efikase dhe të përshtatshme dhe për të reduktuar ndryshimet e shumëfishta në shkollat e Kosovës, dhe fuqizimin e kapacitetit të menaxhimit të sistemit dhe në nivelet institucionale për arsimin e lartë.

Shuma e përgjithshme e buxhetit të projektit arrinë 10 milionë dollarë. Periudha e menduar e implementimit e 2008-2012 është zgjatur deri në fund të korrik 2013 (Banka Botërore, 2012b).

Projekti i Asistencës Teknike për Mjedisin e Biznesit, financuar nga Banka Botërore, ka vepruar midis viteve 2005 dhe 2012. Qëllimi kryesor i programit ishte për të përmirësuar mjedisin e biznesit duke ulur pasigurinë e proceseve kyçe rregullatore, përmirësimin e ofrimit të shërbimeve të lidhura, forcimin e të drejtave pronësore, dhe rritjen e transparencës dhe përgjegjshmërisë së institucioneve implementuese. Projekti përbëhet nga tri komponentë: integrimi i shërbimit të biznesit, zgjerimi i të drejtave të pronës së paluajtshme dhe koordinimi dhe monitorimi i projektit. Qëllimet e projektit janë arritur në masë të madhe dhe Projekti i ri i Bashkëpunimit Ndërkombëtar për Financa BNF "Klima Këshilluese për Shërbime Investuese është në përgatitje e sipër.

KOS i lartë – programi Promovimi i zhvillimit institucional në Arsimin e Lartë dhe Kërkim në Kosovë kontribuon në funksionimin e arsimit të lartë dhe sistemin e kërkimit në Kosovë duke përdorur vlerat evropiane, praktikat dhe standardet. Qëllimi i tij është që në mënyrë efektive dhe të qëndrueshme të zbatojë parimet e Hapësirës Evropiane të Arsimit të Lartë (HEAL) në institucionet publike të arsimit të lartë të Kosovës, dhe të rritë në mënyrë të qëndrueshme integrimin e Kosovës në Zonën Evropiane të Kërkimit (ZEK). Donatori kryesor për këtë projekt është Bashkëpunimi Austriak për Zhvillim dhe është bashkë-financuar nga MASHT-i.

Nën nxitjen e kërkimit, ajo pritet të rezultojë në:

- Krijimin e Fondit Kombëtar të Kërkimit;
- Promovimin e Kërkimeve në Kosovë - një analizë strategjike dhe studim i fizibilitetit në krijimin e një agjencie për promovimin e hulumtimit bazuar në strukturat ekzistuese;
- 15 doktoratura ose bursa post-doktorature nëpërmjet një fondi të bursave
- Mbështetje për krijimin dhe zbatimin e së paku dhjetë projekteve të reja kërkimore bashkëpunuese

Zhvillimi i Biznesit të Kosovës është një projekt i financuar bilateral nga Ministria Norvegjeze e Punëve të Jashtme në mes të vitit 2011 dhe 2013. Projekti fokusohet në krijimin e një inkubatori të biznesit, kopshtit të biznesit dhe inovacionit të grave. Tema e përgjithshme është që të rrisë kompetencën dhe për të inkurajuar inovacionin dhe ndërmarrësinë, veçanërisht në mesin e grave dhe të rinjve.

Shoqëria Gjermane për Bashkëpunim Ndërkombëtar (GIZ) filloi të punojë në Kosovë në vitin 1999. Programi aktual fokusohet në tre fusha prioritare: zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik, arsimimin dhe administratën publike, demokracinë dhe shoqërinë civile. GIZ është duke i ofruar përkrahje qendrave të kompetencës në Kosovë në disa sektorë të tilla si kozmetike, shërbime, shëndetësi, dhe TIK.

FINCA International ofron shërbime financiare për ndërmarrësit me të ardhurat më të ulëta në mbarë botën. Në Kosovë, FINCA Kosovë ka filluar një program mikrofinanciar me financim dhe mbështetje nga USAID. Në kuadër të këtij programi, FINCA Kosovë ofron katër produkte të ndryshme të kredisë për të mbështetur Start-ups dhe ndërmarrësit: kredi me solidaritet grupor, kredi biznesi, përmirësim për renovim dhe kredi bujqësore (WBC-INCO.NET, 2011a).

Menaxhimi TurnAround (MTA) dhe Shërbimet Këshillimore të Biznesit (SHKB) të Bankës Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim (BERZH) janë programe plotësuese të asistencës teknike që kombinojnë ndihmë të drejtpërdrejtë në nivelin e ndërmarrjes për NVM-të e qëndrueshme përmes një vargu të gjerë të sektorëve të industrisë (WBC-INCO.NET, 2011a).

MTA ka për qëllim të ndërtojë një menaxhment të fortë e kompetent të ndërmarrësisë dhe ristrukturimin nëpërmjet transferimit të praktikave më të mira ndërkombëtare për NVM-të. Ndryshimet menaxheriale dhe strukturore brenda NVM-ve janë arritur nëpërmjet aktiviteteve trajnuese dhe sigurimin e këshilltarëve ndërkombëtarë për projektet e MTA-it, që zakonisht kanë zgjatur 18 muaj.

SHKB punojnë direkt me NVM-të individuale, duke siguruar këshilla specifike dhe praktike të biznesit. Në të njëjtën kohë, SHKB ndërtojnë kapacitete lokale konsulence për t'u shërbyer nevojave të ndërmarrësisë. Projektet tipike të SHKB janë afatshkurtër me një shpagim të shpejtë, të tilla si përmirësimin e sistemit të menaxhimit / financave të TI, hulumtim të tregut, dhe futjen e sistemeve të cilësisë dhe teknikat e menaxhimit të burimeve njerëzore. Nga viti 2005 deri në vitin 2010, Programi SHKB në Kosovë ka ndërmarrë 281 projekte konsulence dhe ka financuar tërësisht nëntë projekte

(duke përfshirë kurse të akredituara të trajnimit, punishte, seminare, etj) në mënyrë që të përmirësojë veprimet e NVM-ve në Kosovë, duke u lejuar atyre që të hyjnë në tregje të reja, dhe të kenë qasje në financa. (WBC-INCO.NET, 2011a)

USAID (Agjensioni i Shteteve të Bashkuara për Zhvillim Ndërkombëtar) është përqendruar kryesisht në Kosovë për mbështetjen e rritjes ekonomike, demokracisë, dhe qeverisjes dhe iniciativat e posaçme dhe programet ndërsektoriale që trajtojnë çështje të tilla si të rinjtë ose zbutja e konflikteve jashtë objektivës të saj thelbësore tematike. Nuk ekzistojnë projekte specifike të USAID që fokusohen në mbështetjen e inovacionit në Kosovë. Megjithatë, siç tregon Tabela 2.4, disa programe janë të rëndësishme për zhvillimin e inovacion (WBC-INCO.NET, 2011a).

Përveç kësaj, ekziston **Përkrahja e Udhëheqësve të Rinj të Kosovës (PURK) Programi i Rinisë dhe Programi për Ndërmarrësit e Rinj**, i cili filloi në vitin 2012 dhe është dizajnuar për kompanitë e vjetra deri në 24 muaj dhe ndërmarrësit nën 35.

Tabela 2.4 Programet e USAID lidhur me zhvillimin e inovacionit në Kosovë

Programet	Objektivat
Programi për Ndërmarrje Private në Kosovë 2008 – 2012	Identifikimi i mundësive të tregut për produktet vendore, rritja e kapacitetit lokal dhe rajonal për të promovuar konkurrencën dhe për të nxitur qëndrueshmërinë e sektorit privat.
Autoriteti i Zhvillimit të Kreditit 2007 – 2013	Përmes krijimit të një autoriteti të kredisë për zhvillim, USAID mundëson qasje më të mirë në kredi për fermerët dhe NVM bujqësore, duke siguruar një garanci rreziku 50% për kredi nga Raiffeisen Bank në Kosovë
Fondi Komercial i Financave 2008 – 2014	Të përmirësojë nevojat e NVM-ve për financim afat-shkurtër të kapitalit të punës duke ofruar produkte të ndryshme, duke filluar nga para-dërgesa dhe para-eksporti i financave të kapitalit të punës deri te kredia rrotulluese dhe qiradhënia.
Qendra për Ndërmarrësi dhe Zhvillim Ekzekutiv (QNZHE) Kosovë 2009 – 2013	Të nxisë rritjen e NVM-ve dhe zhvillimin e një kulture ndërmarrëse duke ofruar kurse të trajnimit ekzekutiv dhe ngjarje të rrjeteve.

Për ta përmbledhur, ekziston një numër i konsiderueshëm i institucioneve donatore ndërkombëtare që ofrojnë mbështetje për zhvillimin e sektorit privat në Kosovë. Megjithatë, shumica e programeve të tyre kanë për qëllim rritjen e kapaciteteve institucionale dhe të biznesit në Kosovë dhe mbështetjen e zhvillimit të burimeve njerëzore, ndërsa vetëm disa janë të përqendruara në forcimin e aspekteve të shkencës, teknologjisë dhe kapaciteteve të inovacionit dhe financimin e kërkimit dhe aktiviteteve të inovacionit. Kjo sugjeron se ka hapësirë për qeverinë që të mobilizojë fonde në mbështetje të një strategjie të ardhshme të inovacionit.

2.7 Konkludimet

Njohja e qeverisë për inovacionin si një prioritet është një nga fuqitë kryesore të kornizës aktuale institucionale për inovacion. Të gjitha programet kryesore ekonomike dhe strategjitë prekin çështjen e nxitjes së inovacionit dhe aktiviteteve kërkimore shkencore në Kosovë, me shkallë të ndryshme të intensitetit. Kjo tregon se inovacioni ka filluar të konsiderohet si një element i rritjes ekonomike. Një kornizë e politikave për zhvillimin e inovacionit ekziston në një farë mase, megjithëse në një mënyrë të fragmentuar dhe të pakoordinuar, dhe një strategji inovacioni aktualisht është duke u krijuar.

Dobësitë e kornizës institucionale kryesisht rrjedhin nga mungesa e burimeve njerëzore dhe financiare të nevojshme për të hartuar dhe zbatuar politika. Fakti që nuk ka politikë kohezive të inovacionit është gjithashtu e dëmshme për aktivitetet që lidhen me shkencën, teknologjinë dhe

inovacionin në Kosovë. Dobësi të tjera të sistemit aktual përfshijnë mungesën e monitorimit sistematik ose vlerësimin e politikave aktuale dhe të institucioneve, si dhe mungesa e mbështetjes për lidhjet në mes të aktorëve të inovacionit.

Mundësitë për të forcuar Kornizën institucionale qëndrojnë në koordinimin e mundshëm mes institucioneve kryesore të përfshira në politikën e inovacionit. Aktualisht, qeveria luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e sistemit të inovacionit. Megjithatë, ka ende boshllëqe serioze, duke përfshirë edhe mungesën e zhvillimit të përgjithshëm politik, të kapaciteteve koordinuese, njerëzore, organizative dhe financiare për zbatimin e politikave. Miratimi i ligjit të ri për Kërkime Shkencore, Inovacioni dhe Teknologji do të ndihmojë në përmirësimin e kornizës legjislativë për kryerjen e hulumtimit shkencor. Aktivitetet e mëtutjeshme zhvillimore duhet të synojnë rritjen e kapaciteteve për hulumtim dhe inovacion, forcimin e vetëdijes dhe lidhjet midis shkencës dhe industrisë, duke rritur rëndësinë e hulumtimit dhe aktiviteteve të inovacionit në kompani, dhe zhvillimin e përgjithshëm ekonomik të Kosovës. Universitetet duhet të përdorin mundësitë e ardhshme për të luajtur një rol më të rëndësishëm në promovimin e lidhjeve shkencë-industri dhe zhvillimin e përgjithshëm ekonomik (OBEZH, 2012).

Rreziqet e mundshme që kërcënojnë suksesin e zhvillimit të një kornizë efektive institucionale për inovacion përfshijnë zbatimin e dobët të strategjive dhe të politikave të miratuara dhe një mungesë të njerëzve me aftësitë e nevojshme për të optimizuar BE fondet e para-pranimit. Programet e ardhshme gjithashtu rrezikojnë të paturit e një ndikim të kufizuar për shkak të mungesës së një sistemi monitorimi apo vlerësimi. Këto kërcënime kryesisht lindin nga burime të kufizuara financiare dhe njerëzore që qeveria ka në dispozicion të saj

Rreziqet e mundshme që kërcënojnë suksesin e zhvillimit të një kornize efektive institucionale për inovacion përfshijnë zbatimin e dobët të strategjive dhe të politikave të miratuara dhe një mungesë të njerëzve me aftësi të nevojshme për të optimizuar fondet e BE-së për para-antarësim. Programet e ardhshme gjithashtu rrezikojnë të kenë një ndikim të kufizuar për shkak të mungesës së një sistemi monitorimi apo vlerësimi. Këto kërcënime kryesisht lindin nga burime të kufizuara financiare dhe njerëzore që qeveria ka në dispozicion të saj.

KAPITULLI 3

ARSIMI DHE HULUMTIMI

Ky kapitull shqyrton edhe rolin e kapitalit njerëzor në sistemin e inovacionit të Kosovës, dhe kapacitetin e institucioneve kërkimore për të siguruar një mjedis stimulues për aktivitetet inovative. Kjo është bërë fillimisht nga një analizë e sistemit arsimor në Kosovë në rolin e saj për të gjeneruar një fuqi punëtore të kualifikuar dhe të punësueshme. Duke përdorur një studim që është kryer në mënyrë specifike për këtë raport, pjesa e dytë e kapitullit shqyrton kapacitetin e institucioneve të Kosovës kërkimore dhe fakultetet e universitetit dhe identifikon kufizimet e mundshme, si dhe nevojat e politikës. Pastaj, kapaciteti i institucioneve kërkimore dhe aftësive të universitetit për inovacion është shqyrtuar, bazuar kryesisht në një studim që është kryer në mënyrë specifike për këtë raport.

Ekonomitë e Ballkanit Perëndimor, duke përfshirë edhe Kosovën, kanë ndjekur shembullin e BE-së dhe kanë njohur rëndësinë e rritjes gjithëpërfshirëse, vendosjen e objektivave për të rritur normën e përgjithshme të punësimit dhe të shtojnë më shumë njerëz të arsimuar tn fuqinë punëtore të rajonit.

Edhe pse arsimi është një prioritet për qeverinë, metodat e mësimdhënies dhe vlerësimit janë shpesh të vjetëruara, dhe rezultatet e arsimit janë të dobëta. Përkundër disa përmirësimeve, sektori i arsimit është ende i ndikuar nga mungesa e objekteve adekuate. Numri i nxënësve të regjistruar për herë të parë në arsimin e lartë pothuajse u dyfishua mes vitit 2008 dhe 2009 që shpie në një numër më të madh të institucioneve private shumë prej të cilave nuk janë të akredituara. Punëdhënësit ende mendojnë se institucionet e arsimit të lartë nuk sigurojnë nxënësit me aftësi të duhura edhe pse institucionet private janë më të përgjegjshëm ndaj nevojave të bizneseve. Studentët rrallë kanë mundësi për të fituar një përvojë të vlefshme profesionale të dorës së parë p.sh nëpërmjet praktikës. Popullsia rinore e Kosovës dhe papunësia shumë e lartë e të rinjve e bën këtë një çështje urgjente për t'u trajtuar pasi niveli arsimor është i lidhur me normat e punësimit dhe nivelet e pagave dhe duket se duhet mbyllur boshllëku gjinorë. Në përgjithësi, megjithatë, Kosova ende nuk ka të dhëna të sakta në fusha të tilla si rezultatet e arsimit dhe normat e punësimit, gjë që e pengon analizën.

Kapaciteti hulumtues i universiteteve dhe instituteve kërkimore në Kosovë mbetet i dobët. Numri i stafit universitar i dedikuar për kërkimin shkencor është i ulët dhe komercializimi i kërkimit dhe aplikimit për patentat pothuajse jo-ekzistent (shih seksionin 1.2.6). Institucionet e arsimit të lartë kanë mungesë të fondeve për të kryer kërkime, kanë pak lidhje me bizneset dhe mungesë të personelit të nevojshëm të kualifikuar. Institucionet e anketuara do të donin të shihnin më shumë trajnime dhe seminare për t'i ndihmuar që të hyjnë në fondet e jashtme ndërkombëtare të tilla si Programi i Shtatë Kornizë (FP7), dhe një rrjet të përmirësuar me institucionet kërkimore të huaja.

3.1 Arsimi dhe kapitali njerëzor

Njerëzit janë zemra e procesit të inovacionit. Ata gjenerojnë ide dhe njohuri që nxisin inovacionin dhe pastaj e zbatojnë këtë njohuri në vendin e punës dhe në shoqëri në përgjithësi (OBEZH, 2011).

Ndërsa ekonomia globale zhvendoset drejt sektorëve me më tepër njohuri bazë, aftësitë dhe zhvillimi i kapitalit njerëzor është janë një çështje qendrore për zhvillimin ekonomik (OBEZH, 1996). Kapitali njerëzor është një koncept i gjerë, që përfshin "njohuritë, aftësitë, kompetencat dhe atributet

të mishëruara në individë që lehtësojnë krijimin e mirëqenies personale, sociale dhe ekonomike" (OBEZH, 2011). Njerëzit e aftë luajnë një rol vendimtar në inovacion, një nivel i lartë i kapitalit njerëzor nxit inovacionin përmes një numri të mekanizmave, përfshirë brezin e njohurive të reja, zgjedhjen dhe përshtatjen e teknologjive ekzistuese dhe "përhapjen" e të mësuarit dhe kapitalit njerëzor (shih Kutinë 3.1) . Nivelet e larta të kapitalit njerëzor e rrisin kapitalin social, i cili stimulon inovacionin.

Kutia 3.1 Si e nxit kapitali njerëzor inovacionin?

Gjenerimi i njohurive të reja

Njerëzit e aftë gjenerojnë njohuri që mund të përdoren për të krijuar dhe paraqitur një inovacion. Për shembull, Carlino dhe Hunt (2009) zbuluan se prania e një fuqi punëtore të arsimit është faktor vendimtar në prodhimin krijues të qyteteve amerikane: një rritje prej 10% në pjesën e fuqisë punëtore me të paktën një diplomë kolegji rrit (me cilësi të rregulluar) patentimin për kokë banori me rreth 10%. Në një qasje alternative, duke përdorur "punën e re" (Psh. Kategori të reja të statistikore profesionale), si një tregues të inovacionit, Lin (2009) zbuloi se vendet me një përqindje të lartë të të diplomuarve të kolegjit kanë më shumë punë që kërkojnë kombinime të reja të veprimtarive apo teknika. Punë të tilla u shfaqën në tregun e punës së bashku me zbatimin e teknologjive të reja dhe njohurive.

Miratimi dhe përshtatja e ideve ekzistuese

Për shumë vende, pjesa më e madhe e aktivitetit të inovacionit mund të përbëhet nga inovacionet shitesë që përfshijnë modifikime dhe përmirësime për produktet ekzistuese, proceset dhe sistemet, të cilat mund të kenë domethënie të madhe për produktivitetin dhe cilësinë e mallrave ose shërbimeve. Nivelet e larta të aftësive rrisin kapacitetin e ekonomive për të absorbuar teknologji të reja dhe të performojnë inovacionin rritës, duke u mundësuar njerëzve për të kuptuar më mirë se si funksionojnë gjërat dhe se si idetë ose teknologjitë mund të përmirësohen ose të zbatohen në zonat e tjera. Është e rëndësishme, që aftësitë për të adoptuar dhe përshtatur janë të dobishme në tërë fuqinë punëtore të gjerë dhe të popullsisë, jo vetëm brenda ekipeve të H & ZH. Përdoruesit më të kualifikuar dhe konsumatorët e produkteve dhe shërbimeve mund të kontribuojnë gjithashtu për përshtatjen e ofertave ekzistuese duke i ofruar furnizuesve ide për përmirësim.

Mundësimi i inovacionit përmes një kapaciteti për të mësuar

Njerëzit e kualifikuar kanë një aftësi të madhe për të mësuar shkathtësi të reja, për t'iu përshtatur rrethanave në ndryshim dhe për t'i bërë gjërat ndryshe. Në vendin e punës, punëtorët e arsimit kanë mjete më të mira të dhe një bazë më të fortë për të mësuar më shumë, duke rritur kështu aftësinë e tyre për të kontribuar në inovacion.

Plotësimi i dhëna të tjera për inovacionin

Duke ndërvepruar me të dhëna të tjera në procesin e inovacionit si janë investimet kapitale, njerëzit me aftësi më të mira mund të nxisin inovacioni. Për shembull, hulumtimi Australian ka treguar se investimi në kapitalin njerëzor plotëson investimet në teknologjitë e informacionit dhe komunikimit (TIK), me ngritjen dhe përdorimin produktiv të TIK që është ndikuar ndjeshëm nga menaxhmenti dhe aftësitë e punonjësve (Gretton et al., 2004). Mohnen dhe Röller (2001) arritën në përfundimin se masat që synojnë heqjen e pengesave të inovacionit mund të jenë më efektive nëse ato janë gjithashtu të drejtuara në mënyrë të qartë në nivelet në rritje të kapitalit të brendshëm njerëzor.

Gjenerimi i përhapjeve

Kapitali njerëzor i përmirësuar mund të kontribuojë në mënyrë të tërthortë në inovacionin përmes "përhapjeve" të krijuara nga njerëz të aftë. Për shembull, jo vetëm punëtorët e kualifikuar përhapin njohuritë e tyre në të gjithë vendin e tyre të punës dhe mjedisin më të gjerë, ata gjithashtu mund të nxisin akumulim më të shpejt të kapitalit njerëzor me punëtorët e tjerë, nëpërmjet ndërveprimeve të tyre dhe veprimeve të tyre të qarta apo të nënluptuara si shembuj. Të dy këta faktorë mund të nxisin inovacionin nëpërmjet përhapjes së ideve dhe përmirësimit të kompetencave.

Përforcimi në kapitalin social

Nivelet më të larta të kapitalit njerëzor rrisin kapitalin social që mund të mbështesë inovacionin në disa mënyra, kryesisht nëpërmjet efektit të tij në besim, normave të përbashkëta dhe rrjeteve, të cilat përmirësojnë efikasitetin dhe shkëmbimin e njohurive. Marrëdhëniet e ngushta mes aktorëve mund të çojnë në shkëmbimin e informacionit pronësorë dhe të mbështesë më shumë lidhjet formale (Powell dhe Grodal, 2005), ndërsa rrjetet sociale gjithashtu mund të mundësojnë firmave që të punojnë përmes problemeve dhe t'i pranojnë komentet më lehtësisht, duke rritur në këtë mënyrë të mësuarit dhe zbulimin e kombinimeve të reja (Uzi, 1997).

Burimi: OBEZH (2011), Aftësitë për Inovacioni dhe Hulumtim, OBEZH, Paris.

BE-ja e ka njohur rëndësinë e rritjes së zgjuar, të qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse që rezultojn në objektivat e BE-së 2020 (shih Kutinë 3.2). Strategjia e BE-së 2020 është e bazuar në pesë objektivat e BE-së të cilat janë të matura aktualisht nga tetë indikatorë. Tre nga pesë objektivat janë të lidhura ngushtë me çështjet e inovacionit dhe të burimeve njerëzore domethënë, punësimi, hulumtim dhe zhvillim (H & ZH), dhe arsimim.

Kutia 3.2 Vizioni i Evropës Juglindore 2020

Frymëzuar nga strategjia "Evropa 2020" - filluar nga Bashkimi Evropian në vitin 2010 për të nxitur rritjen e zgjuar, të qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse në shtetet anëtare të BE-së, ekonomitë e Evropës Juglindore miratuan "Vizioni i tyre 2020" në konferencën ministrore të EJL në nëntor të vitit 2011.

Vizioni i EJL 2020 përcakton një strategji që fokusohet në stimulimin e drejtuesve kyç afatgjatë të rritjes për rajonin: Inovacionin, aftësitë dhe integrimin tregtar.

Shtyllat e Vizionit të EJL 2020:

- Rritja e zgjuar përmes angazhimit për inovim dhe konkurrim mbi vlerën e shtuar më tepër se kostot e punës
- Zhvillimi i qëndrueshëm përmes ngritjes së nivelit të konkurrueshmërisë së sektorit privat, ndërmarrësisë dhe një angazhim për fuqizim dhe më shumë zhvillim energjik dhe efikas
- Rritja gjithëpërfshirëse përmes zhvillimit të aftësive, krijimit dhe punësimit dhe pjesëmarrjes gjithëpërfshirëse në tregun e punës
- Qeverisje për rritjen duke rritur kapacitetin e administratave publike për të forcuar sundimin e ligjit dhe për të zvogëluar korrupsionin me qëllim për të krijuar një mjedis të favorshëm për biznes

Objektivat Titull të EJL 2020

Në nëntor të vitit 2012, ekonomitë e EJL ranë dakord për një grup të veçantë të objektivave që duhet të përmbushen deri në vitin 2020, duke përdorur vitin 2010 si vit bazë.

1. Objektivat e përgjithshëm strategjik që unifikojnë pesë shtyllat e EJL 2020:
 - Rritja e BPV-së PPP rajonale për kokë banori nga 38% në 46% të mesatares së BE-27
 - Rritet vlera totale e rajonit të tregtisë në mallra dhe shërbime me më shumë se 130%
 - Ulja e deficitit tregtar të rajonit 14,1 në 11,6 për qind të BPV- së rajonal
2. Titulli synon të mbështesë shtyllën e integruar të rritjes:
 - Rritja e tregtisë brenda-rajonale në mallra me më shumë se 230%
 - Rritja e hyrjeve të përgjithshëm të IHD në rajon me së paku 120%
3. Titulli synon të mbështesë shtyllën e rritjes së zgjuar:
 - Rritja e BPV për personin e punësuar me 33%
4. Titulli synon të mbështetë shtyllën e rritjes së qëndrueshme:
 - Rritja e shkallës së krijimit të ndërmarrjeve me 20%
 - Rritja e eksporteve të mallrave dhe shërbimeve për kokë banori nga rajoni me 130%
5. Titulli synon të mbështesë shtyllën gjithëpërfshirëse të rritjes:
 - Të rritet shkalla e përgjithshme e punësimit me 12%
 - Të shtohen 300.000 njerëz me arsim të lartë në fuqinë punëtore të rajonit
6. Titulli synon të mbështesë qeverisjen për shtyllën e rritjes:
 - Të rritet efektiviteti i qeverisë prej 20% deri në vitin 2020.

Burimi : Marrëveshja e OBEZH e investimit për Evropën Juglindore

Frymëzuar nga Strategjia e BE –së 2020 dhe objektivat e saj titull, ministrat e ekonomive të Ballkanit Perëndimor, përfshirë edhe Kosovën, ranë dakord me 9 nëntor 2012 për një sërë objektivash tituj të krahasueshme rajonale që mbulojnë pesë shtyllat tematike: Rritja e e integruar, rritja e zgjuar, rritja e qëndrueshme, rritja gjithëpërfshirëse dhe qeverisja për rritjen, duhet të plotësohen deri në vitin 2020. Synimet mbështesin strategjinë rajonale të Evropës Juglindore 2020 (EJL 2020) për të rritur

konkurrueshmërinë rajonale dhe perspektivat e ardhshme të rritjes, sidomos përballë krizës globale ekonomike (shih Kutinë 3.2).

Në vitin 2010, Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë (MASHT) ka përgatitur Planin e vet gjithpërfshirës Strategjik të Arsimit të Kosovës 2011-2016 (MASHT, 2011). Arsimi është një nga programet më të mëdha të qeverisë, duke përfaqësuar rreth 16% të shpenzimeve totale dhe 4.3% e BPV-së në vitin 2008 (MASHT, 2011; Dillinger, 2010). Kjo është nën mesataren 4.8% për Evropën Qendrore dhe JugLindore, si një tërësi (Banka Botërore, 2009).

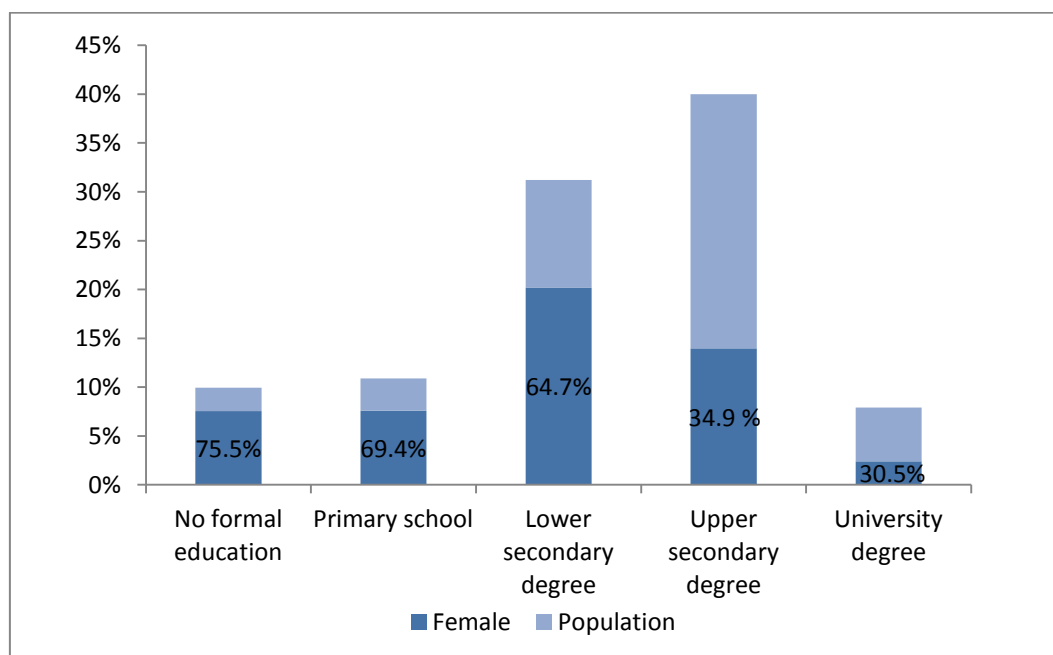
Zhvillimi i burimeve njerëzore është një nga katër prioritetet kryesore të listuara në Kornizën Afatmesme të Shpenzimeve të Qeverisë 2013-2015 (Qeveria e Kosovës, 2012)²². Korniza përfshin politikat që kanë për qëllim të rrisin cilësinë e kapitalit njerëzor dhe të përshtatin rezultatet arsimore në të mirë të kërkesave të tregut të punës. Në periudhën afatmesme (2013-15) fokusi do të jetë në politikat për përmirësimin e cilësisë së arsimit, duke e orientuar drejt nevojave të tregut të punës dhe kushteve të zhvillimit të arsimit në nivel universitar. Për më tepër, ai synon të zhvillojë një kulturë të ndërmarrësisë përmes një numri në rritje të programeve të ndërmarrësisë në shkollat fillore, shkollat e mesme dhe institucionet e arsimit të lartë, dhe për të përmirësuar lidhjet midis arsimit dhe sektorëve privatë. Për të përmirësuar orientimin drejt nevojave të tregut të punës, qeveria parashikon hapjen e shkollave të reja për trajnim profesional arsimor (TPA), forcimin e pjesëmarrjes së trajnimit dhe për të siguruar cilësinë e institucioneve që ofrojnë arsim dhe trajnim profesional. Sipas Strategjisë Profesionale të Trajnimit 2012-2014, rreth 2 dhe 5% të punëkërkuessve të regjistruar përdorin shërbimet e trajnimit të ofruesve lokalë të formimit profesional. Arsyeja kryesore është numri i kufizuar i punonjësve në institucionet e formimit profesional. Korniza Afatmesme e Shpenzimeve synon një rritje me 20% të kapacitetit deri në vitin 2014.

3.1.1 Sistemi Arsimor

Sistemi arsimor në Kosovë përbëhet nga nëntë vite të arsimit të detyrueshëm bazë (fillor dhe të mesëm të ulët; mosha 6-15), e cila është plotësuar me 3-4 vite arsim jo të detyrueshëm të mesëm të lartë. Arsimi i mesëm është i ndarë në arsimin e përgjithshëm dhe shkollat profesionale. Në Kosovë, 43% e nxënësve kanë hyrë në shkollat profesionale 2009/2010, kjo është mjaft e ulët në krahasim me 71% në Kroaci dhe 61% në IRJ të Maqedonisë. Ka një rënie të konsiderueshme në shkallën e pjesëmarrjes së femrave në mes të shkollës së mesme të ulët dhe të mesëm. Në vitin 2011 40% e popullsisë mbajti një diplomë të mesme, nga ky numër vetëm mbi një e treta ishin femra. Tetë për qind e popullsisë së përgjithshme kishte një diplomë universitare në vitin 2011 në krahasim me një mesatare prej 34% në 27 vendet e BE-së, 23% në Kroaci, dhe 17% në IRJ të Maqedonisë (OBEZH, 2011). Pothuajse 70% e mbajtësve të diplomës universitare janë meshkuj. 10% e popullsisë së përgjithshme nuk kanë arsim formal të cilat 75.5% janë femra.

²² Katër prioritetet janë: 1) zhvillimi dhe rritja e qëndrueshme ekonomike, 2) qeverisja e mirë dhe fuqizimi i sundimit të ligjit, 3) zhvillimi i burimeve njerëzore, dhe 4) rritja e mirëqenies sociale për të gjithë qytetarët.

Figura 3.1 Arsimi i lartë i kompletuar sipas gjinisë në vitin 2010

Burimi: Statistikat e Arsimit në Kosovë 2010-2011, Agjencia e Statistikave të Kosovës.

Sistemi i arsimit në Kosovë është përmirësuar pas investimeve të konsiderueshme në infrastrukturën shkollore, sidomos për arsimin fillor (klasat 1-9). Për shkak të proporcionit të lartë të fëmijëve të moshës shkollore në Kosovë, shpenzimi për nxënës ka gjasa të jetë relativisht i ulët. Rezultatet arsimore janë përgjithësisht të dobëta: në vitin 2011, rreth 42% e të gjithë nxënësve të shkollave të mesme kanë kaluar provimin përfundimtar në përpjekjen e parë, shkalla e suksesit të nxënësve të shkollave profesionale ishte vetëm 25%. Sipas një studimi të kryer në kuadër të Strategjisë së Rinisë së Kosovës dhe Planit të Veprimit 2010-2012, një numër relativisht i lartë i të rinjve në Kosovë marrin pjesë në kurse jashtë sistemit formal, kryesisht të gjuhëve dhe kurse kompjuteri (Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve, 2009). Pasi të largohen nga shkolla, të rinjtë dhe të rriturit kanë qasje jashtëzakonisht të kufizuar në mundësitë e të mësuarit. Të jesh në gjendje për të ndërtuar mbi njohuritë e fituara tashmë ose për të shtuar shkathtësi të reja është veçanërisht e dobishme për të rinjtë të cilët nuk kanë hyrë ose kanë braktisur shkollën e mesme.

Vëmendje më e madhe duhet t'i kushtohet menaxhimit cilësorë dhe sigurimit të cilësisë në arsim, veçanërisht në fushën e trajnimit të mësimit dhe sistemit të akreditimit të mësuesve. Planprogramet mësimore dhe materialet duhet të rishikohen. Gjithashtu, sektori i arsimit është ende i ndikuar nga mungesa e objekteve adekuate. Kosova ende nuk ka të dhëna të sakta për numrin e studentëve dhe shkallën e punësimit të të diplomuarve.

3.1.2 Arsimi i lartë

Institucionet e arsimit të lartë konsiderohen si lojtarë të rëndësishëm në sistemet e inovacionit pasi ato drejtojnë zhvillimin social dhe ekonomik duke rritur nivelin e njohurive dhe në këtë mënyrë, duke prodhuar një fuqi punëtore të kualifikuar dhe duke zhvilluar teknologjitë e inovacionit. Sektori universitar gjithashtu luan një rol të rëndësishëm në prodhimin e njohurive të reja shkencore dhe teknologjike për t'u shndërruar në aktivitete ekonomike. Në të njëjtën kohë, universitetet trajnojnë shkencëtarë, menaxherët dhe inxhinierët, kështu duke shtuar bazë e njohurive të një ekonomie (Lundvall, 1992; Freeman 1995; Fagerberg, 2001).

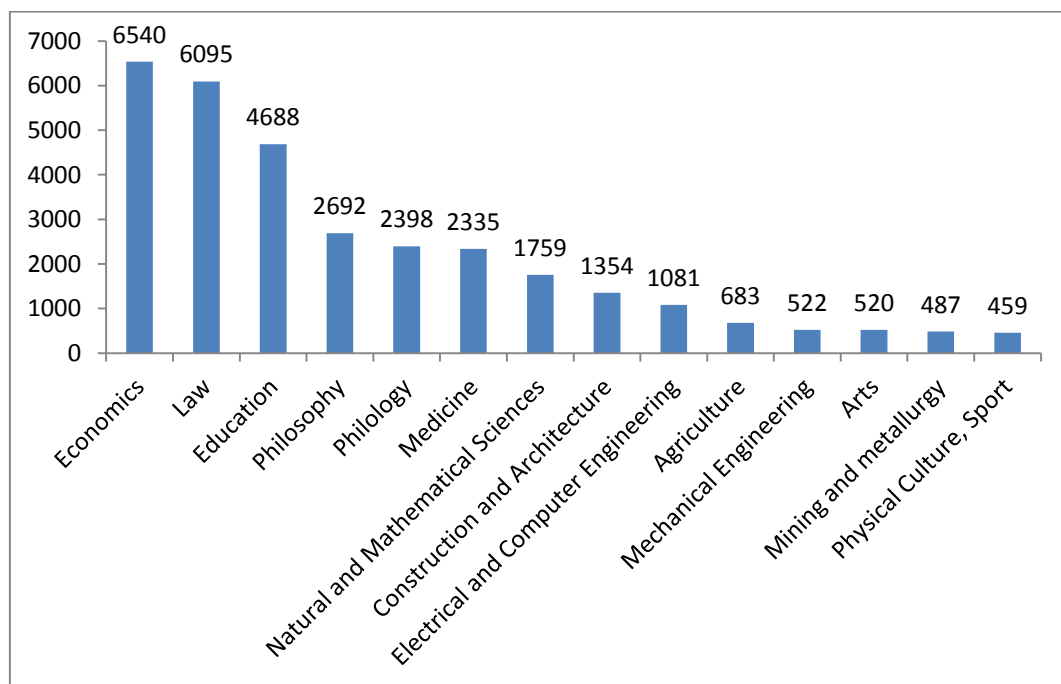
Arsimi i lartë në Kosovë përbëhet nga dy institucione publike dhe private të arsimit të lartë, duke përfshirë edhe dy universitete publike dhe mbi 30 universitete private dhe kolegje. Të dy

universitetet publike në Kosovë janë Universiteti i Prishtinës dhe Universiteti i Prizrenit. Universiteti i Prishtinës regjistron më shumë se 15.000 studentë të rinj çdo vit dhe ka më shumë se 40.000 nxënës (53% prej të cilëve janë femra). Nga ana tjetër, Universiteti i Prizrenit, e cila u hap në vitin 2010, ka më pak se 2 000 studentë. Numri i institucioneve private të arsimit të lartë në Kosovë është rritur ndjeshëm gjatë viteve të fundit. Në vitin 2010, qeveria ka akredituar 18 universitete private. Kjo rritje ishte kryesisht për shkak të rritjes së numrit të diplomuarve të mesëm të cilët dëshironin të ndjekin arsimin e lartë.

Arsimi i lartë në Kosovë është i organizuar në tre cikle, në përputhje me strukturën e tre ciklit të Procesit të Bolonjës. Cikli i parë shpie në një diplomë universitare dhe mund të merret pas tre ose katër viteve të studimit me kohë të plotë. Cikli i dytë shpie në një shkallë Master ose ekuivalent dhe zgjat një ose dy vite. Cikli i tretë shpie në një shkallë të doktoraturës dhe zgjat tre vite. Struktura e Bolonjës është zbatuar plotësisht në shumicën e fushave të studimit.

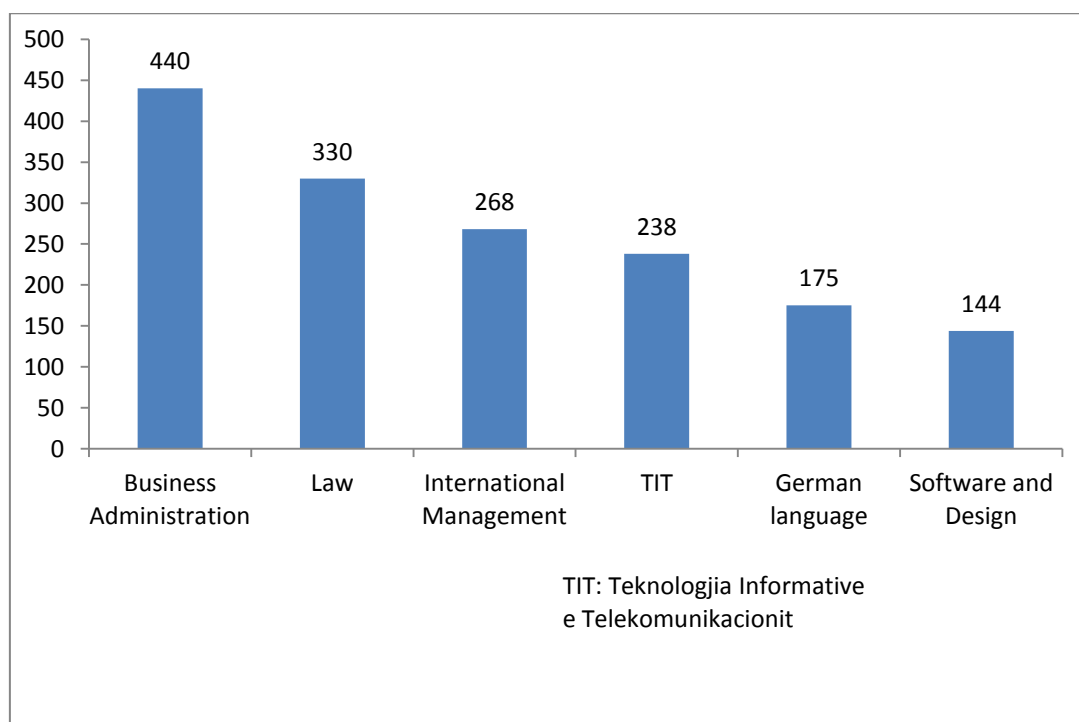
Shumë pak studentë në Kosovë zgjedhin të studiojnë shkencat natyrore apo inxhinierike. Figurat 3.2 dhe 3.3 tregojnë numrin e studentëve të regjistruar në Universitetin e Prishtinës dhe në Universitetin e Prizrenit në vitin akademik 2010/2011, grupuar sipas fushës së studimit. Në të dy universitetet, më shumë studentë janë regjistruar në lëndët shkenca sociale se sa në shkencë dhe teknologji. Nuk ka ndërhyrje në shënjestër në vend që nxisin fushat që kanë të bëjnë me studimin e shkencës dhe teknologjisë. Në Universitetin e Prishtinës, 5.6% e nxënësve të regjistruar janë duke studiuar shkencat natyrore dhe matematikore dhe 3.4% inxhinieri elektrike dhe kompjuterike. Në të kundërtën, në Ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë 11.6% e nxënësve janë duke studiuar shkencat dhe 7.7%, fushat që lidhen me inxhinieri, prodhim dhe ndërtim; ndërsa shifrat janë 7.8% (shkencë) dhe 12.2% (inxhinieri, prodhim dhe ndërtim) për Kroacinë (UNESCO, 2012).

Figura 3.2 Numri i studentëve të regjistruar në Universitetin e Prishtinës në vitin 2010/2011 sipa fushës së studimit

Burimi: Universiteti i Prishtinës, Administrata Qendrore

Figura 3.3 Numri i studentëve të regjistruar në Universitetin e Prizrenit në vitin 2010/2011 sipas fushës së studimit

Burimi: Universiteti i Prizrenit

Fondet e qeverisë për arsimin e lartë janë mjaft modeste. Subvencionet për arsim të lartë ishin rreth 1.3% të shpenzimeve totale të qeverisë në vitin 2010, ose rreth 11% e shpenzimeve totale për arsim.

Standardet e shpenzimeve të Kosovës kundër ekonomive tjera në rajonin e Ballkanit Perëndimor janë të vështira pasi nuk ka një përkufizim standard për atë se cilat komponente duhet të përfshihen në llogaritjen e shpenzimeve të arsimit të lartë. Fondet buxhetore janë dhënë nga Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë përmes financimit institucional, grante kërkimore dhe programe të tjera të vogla mbështetëse. Në vitin 2008, subvencionet për Universitetin e Prishtinës arritën 11 milion Euro, ose rreth 1% të shpenzimeve totale të qeverisë (MASHT, 2011).²³ Në vitin 2009, qeveria ka rritur buxhetin për subvencione në 12 milionë euro dhe për 15.4 milion euro në vitin 2010, kryesisht për të akomoduar rritjen e pagave për personelin universitar.²⁴ Qeveria e Kosovës është duke kërkuar për të përmirësuar qasjen në arsimin e lartë në mënyrë që të paktën 35% e nxënësve midis 18-24 vjeç të kenë qasje deri në vitin 2015. Numri i nxënësve të regjistruar për herë të parë në arsimin e lartë është dyfishuar nga 8000 në vitin 2008 në 18.000 në vitin 2009. Kjo rritje është për shkak të krijimit të një numri të institucioneve private të arsimit të lartë.

²³ Shifrat përjashtojnë të ardhurat e krijuara nga universiteti nga Plotes dhe taksat administrative.

²⁴ Siç është definuar në Nenin 5.3 (c) të Ligjit mbi Arsimin e Lartë. Në vitin 2009, qeveria rriti pagat për profesorët, lektorët dhe stafin jo-mësimdhënës me 30%: Paga neto mujore tani është 1 000 euro për profesorët e universitetit, 500-1 000 euro për stafin mësimdhënës tjetër (profesor i asociuar, zëvendësues i mësimdhënies, etj.), dhe 500 euro për asistentët e mësimdhënies.

Sigurimi i cilësisë

Sigurimi i cilësisë është një temë e rëndësishme në Strategjinë për Arsimin e Lartë në Kosovë 2005-2015 (MASHT, 2004) dhe Procesi i Bolonjës ka qenë zyrtarisht i përfshirë në sistemin e arsimit. Objektivi i Procesit të Bolonjës është që të krijojë një kornizë të kualifikimeve të krahasueshme dhe të pajtueshme për arsimin e lartë. Kosova kërkon të bëhet zyrtarisht pjesë e Procesit të Bolonjës, Hapësirës Evropiane të Arsimit të Lartë dhe Kërkimeve dhe të merr pjesë në shkëmbimin evropian dhe ndërkombëtar dhe në programet tjera të tilla si Tempus, Programi Kornizë për Konkurrencë dhe Inovacion (PKKI), dhe Programi i Shtatë Kornizë i BE-së (FP7).

Korniza Kombëtare e Kualifikimeve është miratuar formalisht dhe implementimi ka filluar. Rezultatet e mësimit janë përcaktuar në dokumentet drejtuese të qeverisë dhe janë zbatuar nëpërmjet ligjeve dhe rregulloreve. Më shumë se 75% e institucioneve dhe programeve janë duke përdorur Sistemin Evropian të Transferit të Kredive dhe Akumulimit (SETKA) për transferime si dhe për qëllime të akumulimit. Caktimi i SETKA është bazuar në rezultatet e mësimit dhe ngarkesën e punës të studentëve.

Ligji mbi Arsimin e Lartë në Kosovë është miratuar në gusht të vitit 2011. Ky ligj përcakton bazën ligjore të funksionimit, financimit dhe sigurimit të cilësisë në arsimin e lartë në përputhje me standardet evropiane. Është ligji i parë në Kosovë që përfshin parimet të cilat përforcojnë procesin e Bolonjës.

Agjencia e Akreditimit të Kosovës (AAK) vepron si organ kombëtar për sigurimin e cilësisë dhe ka qenë plotësisht funksional që nga viti 2008. Arsimi i lartë kaloi nëpër procesin e vlerësimit dhe akreditimit në një procedurë të administruar nga AAK. Vlerësimi i brendshëm dhe i jashtëm i institucioneve të arsimit të lartë është kryer në pajtim me standardet dhe udhëzimet e Asociacionit Evropian për Sigurimin e Cilësisë në Arsimin e Lartë (AESCAL).

Sfidat

Pavarësisht rritjes së normës së regjistrimit në arsimin e lartë, Kosova mbetet prapa ekonomive të tjera në rajon sa i përket të diplomuarve. 8.2% e popullsisë në Kosovë mban një diplomë universitare, që është dukshëm më ulët se Kroacia (24.5%) dhe Ish Republika Jugosllave e Maqedonisë (20.4%) (UNESCO, 2012).

Ekziston një pikëpamje e përgjithshme në mesin e punëdhënësve që të diplomuarve në Kosovë u mungojnë aftësitë e zbatueshme pasi që sistemi arsimor, sidomos në universitetin më të madh publik, ka qenë shumë teorik për dekada të tëra. Pa aftësi të zbatueshme, hyrja e tyre në tregun e punës është penguar. Vlerësimet për numrin e nxënësve të cilët gjejnë punë pas diplomimit nuk janë të mundshme për shkak të mungesës së të dhënave.

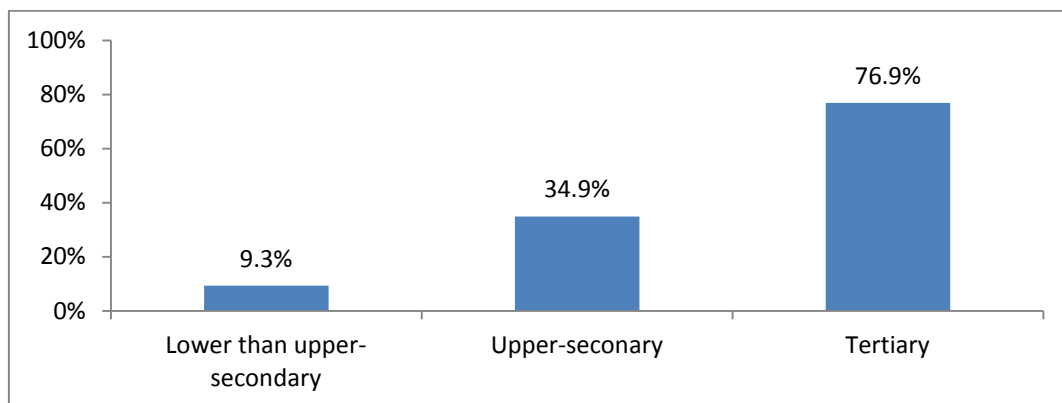
Theksi në klasa është në të mësuarit përmendësh dhe në memorizimin e fakteve dhe teorive sesa aplikimin e njohurive dhe të menduarit kritik. Universitetet publike në Kosovë nuk i kanë adoptuar mësimet moderne dhe metodat e vlerësimit dhe librat mësimore shpesh mungojnë ose nuk janë të rifreskuara. Puna praktike apo stazhet nuk janë të obligueshme për studentët, dhe madje edhe nëse studentët kanë mundësi për të fituar disa përvoja profesionale, praktika shpesh janë të kufizuara në vetëm disa javë. Mungesa e trajnimit të zbatueshëm dhe aftësive të buta është ende një problem, duke kufizuar në këtë mënyrë aftësinë e të diplomuarit për të gjetur punë. Institucionet private të arsimit të lartë kanë tendencë të jenë më të përgjegjshme ndaj kërkesave të punëdhënësit dhe të kenë qasje në rrjete të bazuara në marrëdhënie duke përfshirë kompanitë private dhe universitetet jashtë vendit, e cila e rrit punësimin e nxënësve të tyre.

3.1.3 Tranzicioni në tregun e punës

Kosova ka popullatën më të re në Ballkanin Perëndimor dhe një që është rritje më të shpejtë se në çdo vend tjetër në Evropë. Struktura e moshës së saj të re do të thotë se shumë më tepër të rinj do të hyjnë në tregun e punës çdo vit, duke bërë presion të madh mbi ekonominë për të gjeneruar më shumë mundësi punësimi. Sipas Komisionit Evropian (KE), mbi 70% e popullsisë së Kosovës është nën moshën 30 vjeç, ndërsa shkalla e papunësisë së të rinjëve me 73% është më e larta në Evropën Juglindore (KE, 2011). Është vlerësuar se 25-35.000 e individëve të rinj hyjnë në tregun e punës çdo vit (Mukkavilli, 2008). Sipas Sondazhit të Fuqisë Punëtore 2009 (SFP), vlerësohet se individët e rinj të moshës 15-24 përbëjnë vetëm 9% të të punësuarve në përgjithësi, dhe 73% e të papunëve të përgjithshëm (Zyra Statistikore e Kosovës, 2009).

Pjesëmarrja e fuqisë punëtore dhe rezultatet e punësimit janë të lidhura pozitivisht me nivelin e arsimit të arritur. Shkalla e punësimit e atyre me arsim të mesëm të ulët (klasat 6-9) ose më pak, është vetëm 9%, një ndryshim i rëndësishëm nga ata me arsim të lartë, të cilët kanë një shkallë punësimi prej 76% (shih Figurën 3.4). Ata që kanë arritur kualifikime tretësore gëzojnë një shkallë të punësimit që është rreth 42 pikë përqindjeje më e lartë se ata të cilët kanë përfunduar jo më shumë se pjesën e sipërme të arsimit të mesëm, dhe 66 pikë përqindjeje më e lartë se ata me arsim të mesëm të ulët. Në mënyrë të ngjashme, individët ekonomikisht joaktivë nuk priren të kenë përfunduar arsimin e mesëm: 73% e individëve ekonomikisht joaktivë nuk e kanë përfunduar arsimin e mesëm krahasuar me 24% të atyre që të paktën kanë kualifikime të larta të mesme (Enti Statistikor i Kosovës, 2009).

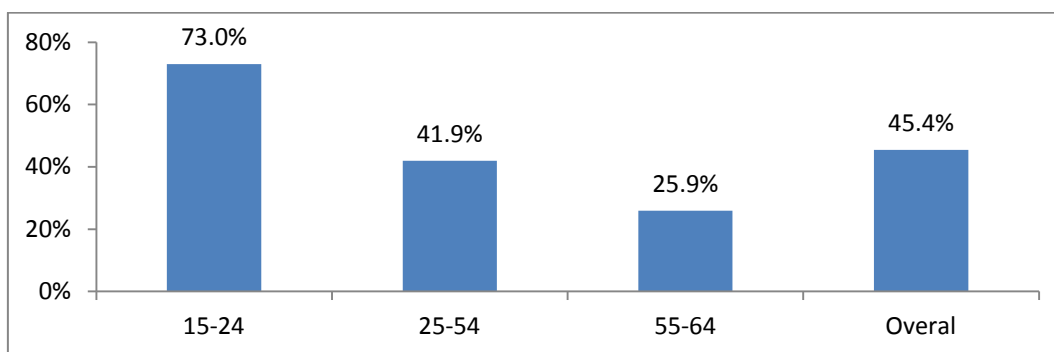
Figura 3.4 Shkalla e punësimit sipas nivelit të arsimit

Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2009.

Sipas Raportit të Progresit të BE 2011 (KE, 2011), shkalla e papunësisë është veçanërisht e lartë në mesin e të rinjve (dmth. ata të moshës 15-24 vjeç) në 73%, në rënie në 42% për grupmoshën 25-54 vjet dhe 26% për grup moshën 55-64 (shih Figurën 3.5). Megjithatë, Agjencia Kosovare e Statistikave (AKS) vëren se shifra më të favorshme për grup moshën 55-64 mund të jenë pjesërisht për shkak të braktisjes së fuqisë punëtore nga individët ose për pension të parakohshëm, ose për shkak se ata janë të dekurajuar. Një tjetër arsye për shkallën e ulët të papunësisë në mesin e punëtorëve më të vjetër është se kjo grupmoshë është me më shumë përvojë dhe për këtë arsye ka më shumë gjasa për të gjetur punë.

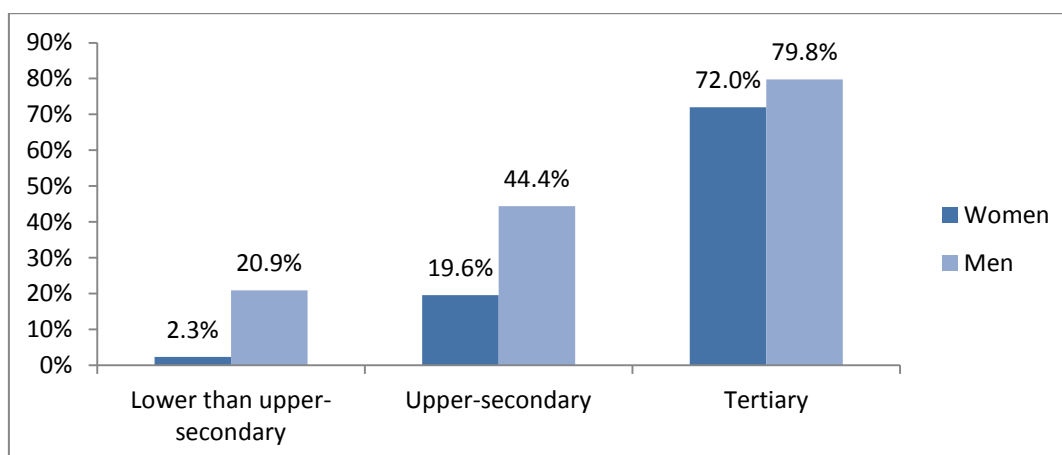
Figura 3.5 Shkalla e papunësisë sipas grupmoshës

Burimi: Enti Statistikor i Kosovës (2009), Sondazhi i Fuqisë Punëtore 2009, Enti Statistikor i Kosovës, Prishtinë.

Përveç përmirësimit të rezultateve në tregun e punës, arsimi i lartë gjithashtu redukton boshllëkun gjinor të punësimit. Figura 3.6 tregon se si boshllëku gjinor prej 19-24 pikë përqindjeje gjendet në nivele të ulëta të arsimit, zvogëlohet në më pak se 8 pikë përqindjeje në mesin e individëve të cilët kanë përfunduar arsimin e lartë. Me pak fjalë, gratë që kanë përfunduar arsimin e lartë mund të marrin pjesë dhe të konkurrojnë në mënyrë të barabartë me burrat në tregun e punës.

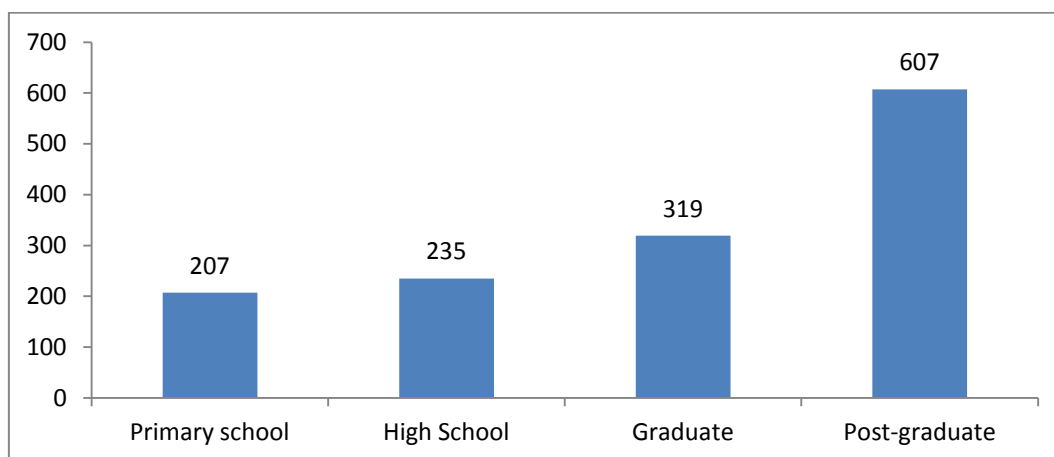
Figura 3.6 Shkalla e punësimit sipas gjinisë

Burimi: Enti i Statistikës së Kosovës (2009), Sondazhi i Fuqisë Punëtore 2009, Enti Statistikor i Kosovës, Prishtinë.

Pagat dhe mëditjet janë gjithashtu të lidhura ngushtë me nivelin e kualifikimit akademik (shih Figurën 3.7).

Figura 3.7 Paga mesatare sipas nivelit të kualifikimit akademik (në euro)

Burimi: Sondazhi i Riinvest për Barrierat e Ndërmarrjes 2011

Promovimi i praktikave të studentëve / trajnime përmes partneriteteve ndërmjet bizneseve dhe institucioneve të arsimit të lartë ka të ngjarë të forcojë lidhjet midis dy sektorëve dhe është një mënyrë efektive për të lehtësuar kalimin në tregun e punës (OBEZH, 2008). Në Kosovë, ekzistojnë disa iniciativa që promovojnë praktika për studentët (shih Kutinë 3.3).

Kutia 3.3 Programet për Praktikant në Kosovë

Laboratori i Inovacionit në Kosovë

Laboratori i Inovacionit ofron mundësi praktike përmes Qendrës së tyre të Dizajnit, me qëllimin e përgjithshëm për të mbështetur rininë e Kosovës dhe fëmijët nëpërmjet teknologjive të reja. Praktikantët janë organizuar në bashkëpunim me institucionet qeveritare, akademike dhe organizatat jofitimprurëse. Atoë zgjasin tre muaj.

Universiteti Amerikan i Kosovës

Studentët me diplomë universitare në Universitetin Amerikan të Kosovës (AUK) marrin pjesë në një eksperiencë 400-orëshe bashkëpunuese pune arsimore (praktikë). Praktikantët janë ofruar në sektorë të ndryshëm të tilla si bankare dhe financave, trajnim dhe konsultim, industritë e shërbimeve, institucionet qeveritare, OJQ-të, shitje me shumicë, TI, dhe media dhe komunikim.

Universiteti i Biznesit dhe Teknologjisë

Universiteti i Biznesit dhe Teknologjisë ofron një program të praktikës për studentët e tyre. Mbikëqyrësi i universitetit është përfshirë nga aplikimi dhe periudha e përzgjedhjes së praktikës për të përcaktuar mundësinë më të përshtatshme për qëllimet e karrierës së studentëve. Studentët gjithashtu janë të udhëzuar nga një mbikëqyrës gjatë periudhës së praktikës, ku vlerësohen objektivat mujore.

Burimet: <http://kosovoinnovations.org/get-involved/internships>
http://www.aukonline.org/faq_careerS.php
<http://www.ubt-uni.net/?cid=2,70>

Burimet njerëzore dhe inovacioni

Për këtë raport, Marrëveshja e Investimeve e OBEZH për Evropën Juglindore zhvilloi një sondazh të biznesit me 153 mostra të bizneseve në Kosovë. Qëllimi kryesor i studimit ishte për të kuptuar sjelljen e inovacionit, motivimet, kufizimet dhe nevojat e politikave të firmave (shih Seksionin 4.3 për rezultatet e plota të sondazhit). Kur bëhet fjalë për burimet njerëzore, 25% e kompanive të intervistuar konsideruan se mungesa e personelit të kualifikuar është një pengesë e rëndësishme për të paraqitur inovacionin, ndërsa pothuajse 50% raportuan se mungesa e burimeve njerëzore nuk është e rëndësishme ose që ka vetëm një rëndësi të kufizuar. Kompanitë e mbetura e

gjetën pak të rëndësishme. Ajo që është interesante, është se 50% e kompanive TIK të intervistuar raportuan se mungesa e fuqisë punëtore të kualifikuar përbën një pengesë të madhe për inovacionin. Në mënyrë të ngjashme, analiza e industrisë së TIK-ut në Kosovë tregon se boshllëku ndërmjet kërkesës dhe ofertës të të diplomuarve mjaft të kualifikuar, sidomos në fushat e zhvillimit të softuerit dhe programimit, është një sfidë e rëndësishme në këtë sektor (Bashkimi Evropian, 2011).

Në sektorin automobilistik, përmirësimi i niveleve të cilësisë dhe përmirësimi i aftësive shfaqen si sfida më imponuese që ka nevojë të trajtohet nga furnizuesit komponent automobilistik në Kosovë. Furnizuesit lokaleshohin një boshllëk të konsiderueshëm midis aftësive që punonjësit aktualisht kanë dhe atyre të nevojshme për të përmbushur objektivat e biznesit. Boshllëqet e shkathtësive kryesore ekzistojnë në fusha të tilla si blerje, prodhim, inxhinieri dhe sigurimin e cilësisë dhe kontrollit. Pavarësisht nga një avantazh konkurrues i qartë në drejtim të kostove të punës, kjo industri paraqet kufizime shumë konkrete për shkak të boshllëkut të aftësive (OBEZH, 2009).

Në përgjithësi, përçindja e ulët e kompanive duke pasur parasysh mungesën e burimeve njerëzore si një pengesë kryesore, nuk është shumë e habitshme. Gelb et al. (2007) ka gjetur se kufizimet themelore (të tilla si stabiliteti makroekonomik, rryma, qasja në financa) duket të jenë më të rëndësishme në nivelet e ulëta të të ardhurave. Pastaj, kur një ekonomi është në zhvillim, firmat duhet të përballen me një numër të problemeve të shkaktuara nga qeverisja e dobët dhe kapaciteti i ulët administrativ dhe burokratik (korrupsioni, niveli i taksimit, cilësia e administratës). Ndërkohë që ekonomia lëviz drejtë një statusi më të ardhura më të larta, rregullorja e punës bëhet një përcaktuese më serioze e klimës së biznesit, kryesisht për shkak se qeveria ka një kapacitet të fortë për ta zbatuar atë.

Kompanitë u kërkuan të identifikojnë se cilat masa do të mbështesin inovacionin dmth se çfarë lloje të ndihmës ata do ta gjejnë më të dobishme. Përsa i përket burimeve njerëzore për inovacionin, masat që ata i caktuan si prioritet ishin: 1) aftësitë dhe analiza e nevojave për trajnim për të vlerësuar aftësitë e nevojshme në tregun e punës në sektorë të ndryshëm, dhe 2) programet e praktikës për studentët e universiteteve dhe të personave të papunë. 73% e kompanive të intervistuar konsideruan se aftësitë dhe analiza e nevojave për trajnim janë jashtëzakonisht ose shumë të rëndësishme; 63% konsideruan se programet e praktikës janë jashtëzakonisht ose shumë të rëndësishme. Së fundi, nga kompanitë është kërkuar të përzgjedhin tre masat kryesore që do të jenë më të rëndësishme për inovacionin. Aftësitë dhe analizat e nevojave për trajnim u identifikuan si masa e dytë më e rëndësishme për inovacionin (pas përmirësimit të kontaktit për biznes me diasporën). Të gjitha zbulimet e sondazhit janë përmbledhur në Seksionin 4.3.

3.2 Hulumtimi dhe Inovacioni

Ekziston një numër shumë i vogël i institucioneve që kryejnë hulumtime në Kosovë. Bazuar në intervistat me palët e interesuara, universitetet kryesisht fokusohen në mësimdhënie dhe kanë një kapacitet të kufizuar për aktivitete kërkimore.

Në vitin 2005, shpenzimet për H & ZH arritën në rreth 0.1% të BPV-së në Kosovë. Kjo është nën mesataren 27 të BE-së dhe madje edhe më poshtë mesatares të rajonit të Ballkanit Perëndimor (shih seksionin 2.5 për hollësi të mëtejshme).

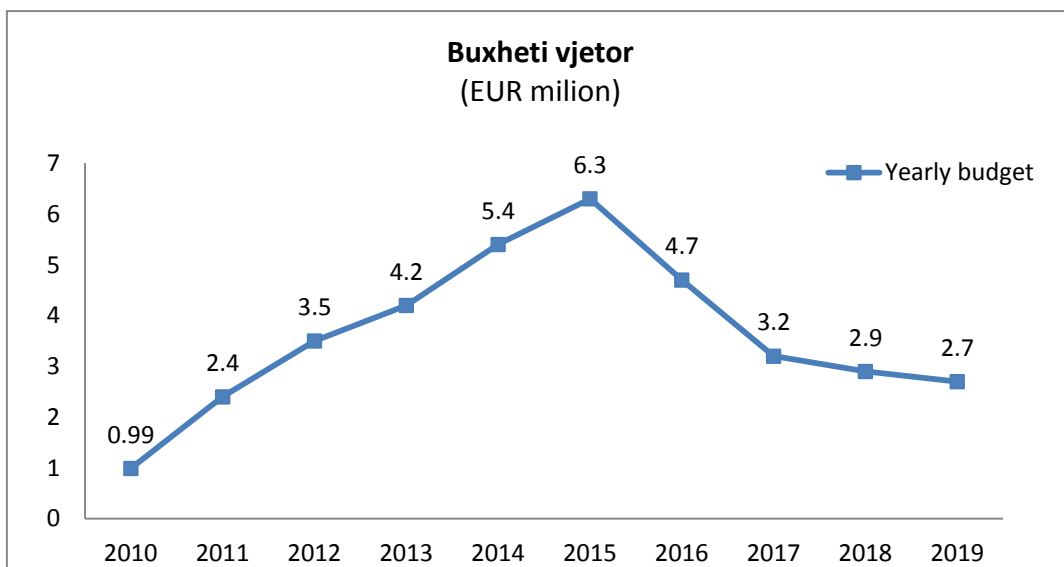
Sic theksohet në Kapitullin 2, një Program i ri Kombëtar i Shkencës u miratua në vitin 2010 në një përpjekje për të adresuar disa prej dobësive në institucionet kërkimore dhe të zhvillimit (PKSH, 2010). Programi u zhvillua nga Këshilli Kombëtar i Shkencës (KKSH) nën mbikëqyrjen e MASHT-it. Këshilli përbëhet nga një konsorcium i profesorëve të universitetit dhe ekspertë të tjerë vendor. Programi përcakton prioritetet për zhvillimin social dhe ekonomik të Kosovës (shih Seksionin 2.5.1) dhe identifikon prioritetet e kërkimeve në periudhën 2010-2015.

KKSH ka identifikuar gjashtë prioritetet e kërkimeve për 2010-2015:

1. mjedisin, energjinë dhe burimet natyrore
2. prodhimtaria bujqësore dhe siguria e ushqimit
3. hulumtimet mjekësore
4. zhvillimi i një shoqërie të bazuar në dije
5. studimet gjuhësore, historike dhe kulturore
6. prioriteti ndër-horizontal: kërkime në teknologjitë e informacionit dhe komunikimit

Figura 3.8 tregon ndarjet buxhetore për implementimin e programit të kërkimit kombëtar për periudhën 2010-19. Shpenzimet pritet të arrijnë kulmin në 6.3 milionë euro në vitin 2015 dhe më pas gradualisht të ulen. Është e paqartë pse shpenzimi është parashikuar të ulet. Gjithashtu, nuk është e qartë nëse buxheti i planifikuar është shpenzuar deri në vitin 2013.

Figura 3.8 Shumat e caktuara të buxhetit vjetor për zbatimin e Programit Kombëtar Shkencor deri në 2019

Burimi: PKS (2010), Programi Kombëtar i Shkencës i Republikës së Kosovës, Qeveria e Kosovës, Prishtinë

3.3 Sondazhi i institucionit për hulumtime të Kosovës

Marrëveshja e Investimeve e OBEZH për Evropën Juglindore ka anketuar institucionet kërkimore dhe fakultetet e universitetit në Kosovë me qëllim të vlerësimit të kapaciteteve të tyre për inovacionin dhe për të identifikuar pengesat e mundshme dhe nevojat e politikës. Sondazhi u zhvillua me intervista personale bazuar në një pyetësor të përgatitur nga ekipi i OBEZH. Pyetësori përmbante një kombinim të pyetjeve të hapura dhe të mbyllura. Intervistat u zhvilluan në mes 21 Maj dhe 11 Qershor 2012.

Në total, 14 institucione kërkimore dhe fakultete të Universitetit morën pjesë në sondazh:

- shtatë fakultete publike universitare (në dy universitete)
- tre institucionet private të arsimit të lartë
- katër institucione të pavarura kërkimore.

Sondazhi ka adresuar fushat e mëposhtme: burimet njerëzore, lidhjet me biznese; komercializimin e kërkimit; dhe masat mbështetëse të inovacionit.

Sipas rezultateve të sondazhit, pengesa kryesore në veprimtaritë kërkimore është mungesa e fondeve për të kryer kërkime (deklaruar nga 13 prej 14 institucioneve). Pengesa tjera të mëdha janë mungesa e lidhjeve me bizneset dhe mungesa e aftësive adekuate të personelit (sipas 8 prej 14 institucioneve).

3.3.1 Burimet njerëzore

Aftësia për të gjetur dhe mbajtur kërkuesit është një çështje kyçe me të cilat përballen institucionet kërkimore. Të gjitha institucionet deklaruan se ka një mungesë të kërkuesve shkencorë në institucionin e tyre dhe 12 prej 14 institucioneve specifikuan se arsyeja kryesore ishte mungesa e fondeve për të punësuar më shumë kërkues. Arsyeja e dytë më e rëndësishme për mungesën është një mungesë e kërkuesve me aftësi të mjaftueshme për shkak të sistemit arsimor të pakënaqshëm. Më pak të rëndësishme ishin shkaqet e tilla si mungesa e kërkuesve në këtë fushë, ikja e trurit dhe konkurrenca e tepërt nga sektori privat, p.sh pagat nuk janë mjaft konkurruese.

Ekziston një pamje e ndryshme në mesin e institucioneve kërkimore, kur është fjala për "ikjen e trurit"²⁵ në Kosovë. Gjysma e institucioneve të intervistuar e konsiderojnë këtë si shumë serioze apo serioze, duke shkaktuar çrregullime të mëdha në aktivitetin e institucioneve, ndërsa për gjysmën tjetër kjo nuk paraqet një çështje të veçantë. Është interesante se 9 prej 14 institucioneve janë përpjekur për të promovuar programin "Brain Gain" në Kosovë, kryesisht duke ftuar hulumtuesit nga diaspora që të paraqesin punën e tyre në Kosovë dhe duke inkurajuar dhe mbështetur bashkëpunimin në hulumtim.

3.3.2 Lidhjet me institucionet e tjera

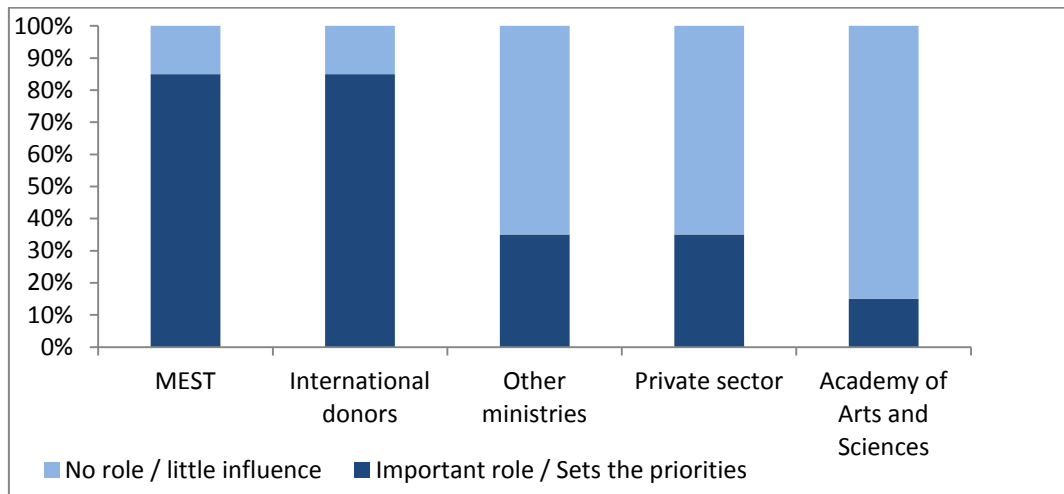
Me qëllim për të siguruar qarkullim dhe transferim më të mirë të njohurive dhe ideve inovuese në mes të komunitetit kërkimor dhe shoqërisë si një tërësi, institucionet kërkimore, ndërtojnë lloje të ndryshme të lidhjeve me përfaqësuesit e sektorit publik dhe privat. Kjo pjesë e pyetësorit kërkoi të vlerësojë llojet e lidhjeve të vendosura në mes të institucionit të anketuar dhe organeve të tjera të tilla si sektori privat, ministritë dhe institucionet e tjera kërkimore.

Përcaktimi i prioriteteve

MASHT-i luan një rol të rëndësishëm për institucionet kërkimore në Kosovë, pasi ajo siguron udhëzime për kërkimin për tetë nga institucionet e anketuara. Dymbëdhjetë nga 14 institucionet deklaruan se komuniteti ndërkombëtar i donatorëve ka së paku një ndikim në identifikimin e prioriteteve kërkimore. Sa i përket ministrive tjera, shumica e institucioneve të anketuara theksojnë se Ministria e Zhvillimit Ekonomik ka një rol të rëndësishëm. Pesë nga 14 institucionet deklaruan se sektori privat ka rëndësi për drejtimet e tyre kërkimore. Akademia e Arteve dhe Shkencave, megjithatë, ka pak ose aspak ndikim për identifikimin e prioriteteve kërkimore në institucionet kërkimore publike.

²⁵ "Largimi i Trurit" i referohet emigrimit në shkallë të gjerë të individëve të kualifikuar / të aftë në një vend të huaj.

Figura 3.9 Roli i institucioneve të ndryshme në identifikimin e prioritetve kërkimore

Bashkëpunimi

Të gjitha institucionet kërkimore të anketuara deklaruan se ato kishin vendosur disa kontakte me institucionet private vendore apo institucionet tjera kërkimore publike në të kaluarën; në disa raste kjo ka qenë në kuadër të projekteve të kaluara apo në vazhdim të përbashkëta. Kur është fjala për bashkëpunim me institucionet kërkimore jashtë Kosovës, ka më shumë ndërveprim me institucionet kërkimore në vendet jotë BE-së, (me përjashtim të ekonomive të Ballkanit Perëndimor) se sa në vendet e BE. Kjo nënkupton se përdorimi i programeve të BE-së, të tilla si FP7, nuk është i vendosur aq mirë siç mund të pritej. Bashkëpunimi midis institucioneve kërkimore publike dhe bizneseve lokale është më i zakonshëm sesa me kompanitë private në BE apo në rajonin e Ballkanit Perëndimor. Ku institucionet kanë bashkëpunuar me sektorin privat në të kaluarën, bashkëpunimi ka përfshirë kryesisht ofrimin e trajnimit dhe shërbimeve të konsulencës si dhe përdorimin e pajisjeve teknike. Arsyeet për mungesën e bashkëpunimit me sektorin privat ishin kryesisht mungesa e interesit nga kompanitë private dhe mungesa e mbështetjes së qeverisë për të bashkëpunuar me kompanitë private. Mungesa e kontakteve me kompanitë private dhe rregulloret specifike që mund të kufizonin bashkëpunimin nuk u konsideruan si pengesat kryesore.

3.3.3 Komercializimi i kërkimeve

Me qëllim të inovimit, një ekonomi duhet të zhvillojë mekanizma që transferojnë rezultatet kërkimore në produkte inovative, procese, organizata ose praktika të marketingut. Në këtë drejtim, përpjekjet për komercializimin e rezultateve kërkimore luajnë një rol qëndror në efektivitetin e sistemit të inovacionit. Pyetësi vlerësoi procesin e komercializimit dhe vështirësitë e mundshme me të cilat ballafaqohen institucionet. Shumica e institucioneve të anketuara nuk kanë provuar fare të komercializojnë rezultatet kërkimore; vetëm dy institucione treguan se ata kanë komercializuar studimet apo raportet.

Pengesat kryesore që kufizojnë aftësinë e institucioneve për të komercializuar rezultatet e hulumtimit janë: 1) burimet e pamjaftueshme financiare për komercializim, 2) nuk ka stimuj për të nxitur kërkuesit që të komercializojnë rezultatin e hulumtimit të tyre dhe 3) Mungesa e bashkëpunimit me sektorin privat. Një tjetër pengesë e rëndësishme është mungesa e vëmendjes së ndërmarrësisë në komunitetin kërkimor. Mungesa e aftësive të nevojshme dhe know-how për të aplikuar kërkime për qëllime komerciale, dhe ligjet e papërshtatshme nuk janë konsideruar si një pengesë kryesore për komercializim.

Asnjë nga institucionet kërkimore të intervistuar nuk janë përpjekur që të vendosin përhapje (p.sh kompanitë e reja që komercializojnë inovacionin teknologjikë të zhvilluar nga kërkimi universitar), ndonëse ka të ngjarë që kërkuesit dhe studentët universitarë kanë krijuar biznese private

pa dijeninë dhe mbështetjen e universitetit. Çështjet kryesore që kufizojnë aftësinë e kërkuesit për të vendosur përhapjet janë: 1) burimet e pamjaftueshme financiare për vendosjen e përhapjeve, 2) mungesa e stimuljeve financiar dhe të tjerë për të inkurajuar kërkuesit për përhapje, dhe 3) mungesa e qartësisë se kush do të zotërojë rezultatet e kërkimit. Përsëri, mungesa e aftësive dhe know-how për të krijuar përhapje dhe ligjet e papërshtatshme nuk janë konsideruar si pengesat kryesore për vendosjen e përhapjeve.

3.3.4 Masat që mbështesin inovacionin

Sondazhi u përpoq të identifikojë fushat e ndihmës që institucionet kërkimore i kanë konsideruar më të dobishme në mënyrë që të zhvillojnë më tej potencialin e tyre për inovacion. Seksioni ishte i ndarë në fushat e mëposhtme: 1) Mbështetje për të hyrë në mundësitë e ndryshme për financim, 2) përmirësimin e mekanizmave të financimit, 3) përmirësimin e aftësive dhe kompetencave të kërkuesve, 4) të krijojë lidhjet me sektorin privat, 5) të përmirësojë performancën e kërkuesve dhe 6) të inkurajojë komercializimin e kërkimit dhe aktivitetin e përhapjes.

Masat më të rëndësishme për zonë janë të shënuara në Tabelën 3.1.

Tabela 3.1 Masat më të rëndësishme që mbështesin inovacionin, siç vlerësohet nga institucionet kërkimore të Kosovës

Zona	Masat më të rëndësishme
1. Mbështetja e qasjes në mundësi të ndryshme për financim	<ul style="list-style-type: none"> (i) Mbështetja e rrjeteve me institucionet kërkimore të huaja. (ii) Rritja e procedurave më transparente të aplikimit për fonde kërkimore. (iii) Sigurimi i trajnimeve dhe seminareve mbi qasjen dhe përdorimin e fondeve të jashtme ndërkombëtare të tilla si FP7 (procedurat e aplikimit, gjuhës etj.) (iv) Sigurimi i më shumë informatave për programet e ndryshme mbështetëse kërkimore që ofrohen aktualisht nga qeveria
2. Përmirësimi i mekanizmave të financimit	(i) Të ushtrojë një proces më të mirë të përzgjedhjes për financimin e projektit që do të sigurojë financimin e projekteve më të mira.
3. Përmirësimi i aftësive dhe kompetencave të kërkuesve	<ul style="list-style-type: none"> (i) Mbështetja e programeve për shkëmbimin e studentëve për të ofruar mundësinë e studimit jashtë vendit. (ii) Ofrimi i programeve të mbështetjes financiare për studentët me Doktoraturë dhe Post-doktoraturë P.sh. përmes bursave ose granteve. (iii) Ofrimi i mundësive sfiduese për karrierë për të ruajtur të diplomuarit më të mirë. (iv) Tërheqja e kandidatëve më të mirë drejt karrierës kërkimore përmes bursave.
4. Vendosja e lidhjeve me sektorin privat	<ul style="list-style-type: none"> (i) Mbështetja e programeve praktikë për studentët. (ii) Mbrojtja më e mirë / më adekuate e të drejtave të pronësisë intelektuale. (iii) Organizimi i konferencave, të cilat do të mundësonin kontakte më të mëdha dhe shkëmbimin e përvojave në inovacion me sektorin privat dhe përfaqësues të tjerë nga komuniteti shkencor.
5. Përmirësimin e performancës së kërkuesve	<ul style="list-style-type: none"> (i) Mbështetja e pjesëmarrjes së kërkuesve në konferenca ndërkombëtare. (ii) Lidhja e dobishme e kërkuesve me performancën. (iii) Përmirësimi i sistemit të vlerësimit të kërkuesve.
6. Inkurajimi i komercializimit të kërkimit dhe aktivitetit të përhapjes	<ul style="list-style-type: none"> (i) Mbështetja e vendosjes së përhapjes përmes një leje të mungesës të ndërmarrësisë, e cila do të mbajë mundësinë e kthimit në punën kërkimore në rast të dështimit. (ii) Vendosja e një strukture financiare për të financuar dëshminë e konceptit të kërkimit.

Burimi: Sondazhi i OBEZH, Qershor 2012.

Në fushën e mbështetjes së qasjes në financim, të gjitha masat e listuara janë konsideruar si jashtëzakonisht të dobishme apo të dobishme. Masa më e rëndësishme për të përmirësuar mekanizmat e financimit ishte një proces përzgjedhje më i mirë për financimin e projektit. Dy masat e tjera të propozuara ("sigurimi i një proporcioni të lartë të projektit të bazuar në financimin vs financime fikse të buxhetit" dhe "implementimi i vlerësimeve sistematike të performancës institucionale dhe caktimet buxhetore ndaj performancën") janë konsideruar si më pak të dobishme për zhvillimin e potencialit të inovacionit. Në fushën e aftësive dhe kompetencave të kërkuesve, një proces i thjeshtuar në pranimin e kandidatëve të doktoraturës dhe krijimin e platformave online për të shkëmbyer idetë kërkimore me kërkuesit vendorë dhe ndërkombëtar, janë konsideruar ndër masat më pak të dobishme. Kur bëhet fjalë për krijimin e lidhjeve me sektorin privat, përmirësimin e performancës së kërkuesve dhe nxitjen e komercializimit të hulumtimeve dhe aktivitetet e përhapjes, të gjitha masat e listuara janë konsideruar si të paktën disi të dobishme.

Në fund, institucioneve pjesëmarrëse iu kërkua që të përzgjedhin tre masat më të rëndësishme. Masat më të rëndësishme ishin konsideruar të jenë si në vijim: 1) ofrimi i trajnimeve dhe seminareve mbi qasjen dhe përdorimin e fondeve të jashtme ndërkombëtare të tilla si Programi Evropian i Shtatë Kornizë (p.sh. procedurat e aplikimit), 2) sigurimi i më shumë informatave mbi programet e mbështetjes së hulumtimit që aktualisht ofrohen nga qeveria; 3) proces më i mirë i përzgjedhjes për financimin e projektit, i cili do të siguronte financimin e projekteve më të mira dhe 4) tërheqja e kandidatëve më të mirë drejt karrierës së kërkimit përmes bursave.

3.4 Përfundimet

Arsimi është një prioritet për Kosovën me një numër të iniciativave të politikave në zhvillim. Disa përparime janë bërë me implementimin e Planit Strategjik të Arsimit 2011-2016, programi më gjithëpërfshirës arsimor në Kosovë (MASHT, 2011). Zhvillimi i burimeve njerëzore është një nga katër prioritetet kryesore të qeverisë në Kornizën Afatmesme të Shpenzimeve 2013-2015 e cila përfshin politikat për qëllim të rritjes së cilësisë të kapitalit njerëzor në mënyrë për të përshtatur më mire rezultatet arsimore me kërkesat të tregut të punës (Qeveria e Kosovës, 2012). Programi Kombëtar i Shkencës është zhvilluar kohët e fundit. Procesi i Bolonjës është një prioritet i lartë për qeverinë dhe Korniza Kombëtare e Kualifikimeve është miratuar dhe ka filluar implementimi.

Rritja e mekanizmave për sigurimin e cilësisë dhe rritja e vetëdijes për rëndësinë e lidhjeve në mes të shkencës dhe industrisë mund të kontribuojnë në zhvillimin e një shoqërie të bazuar në dije dhe ekonominë në Kosovë. Ka pasur disa shembuj të bashkëpunimit të suksesshëm të universiteteve-biznesit dhe kërkuesit në Kosovë kanë demonstruar transparencë për bashkëpunim përmes programeve rajonale dhe ndërkombëtare.

Ekzistojnë ende disa fusha që kanë nevojë për vëmendje të mëtejshme në të gjitha nivelet arsimore. Cilësia e rezultateve arsimore dhe vlerësimi i metodave të mësimdhënies mund të përmirësohet. Metodatat e mësimdhënies duhet të modernizohen në mënyrë që studentët të kenë mundësi të mësojnë të menduarit kritik dhe krijues. Nxënësit e shkollave profesionale dhe institucioneve të arsimit të lartë duhet të kenë mundësi të fitojnë aftësitë dhe kompetencat të cilat janë më shumë të lidhura me nevojat e tregut të punës.

Institucionet kërkimore vuajnë nga mungesa e kapaciteteve kërkimore dhe hulumtimi i aplikuar është nën zhvillim. Niveli i komercializimit të rezultateve të kërkimit është shumë i ulët, siç është bashkëpunimi në mes të shkencës dhe industrisë në përgjithësi. Kjo është pjesërisht për shkak të mungesës së përvojës në transferimin e teknologjisë dhe inovacionit dhe mungesa e stimuljeve për komercializim të kërkimit.

Diaspora e madhe e Kosovës përfaqëson një kanal për drejtimin e know-how dhe idetë për komunitetin hulumtues të Kosovës. Mundësi të tjera për sistemin arsimor dhe performanca e institucioneve kërkimore përfshijnë qasjen e përmirësuar në fondet ndërkombëtare, programet e sapoformuara që mbështesin zhvillimin njerëzor dhe veprimtaritë kërkimore, si dhe përmirësimin e

vlerësimit. Shkalla e regjistrimit në arsimin e lartë është rritur ndjeshëm, por nevojiten përpjekje të mëtejshme për të siguruar cilësinë e rezultateve arsimore në të dy institucionet publike dhe private. Shumica nga këto mundësi janë të lidhura me procesin e ndërkombëtarizimit të sistemit të kërkimit dhe inovacionit, i cila do të mundësojë qasje në burime të reja dhe burime të dijes.

Rreziqet përfshijnë mungesën e mundshme të burimeve financiare (nga burimet publike dhe private), një qasje jo-strategjike në H & ZH, mbështetje të pamjaftueshme të qeverisë, si dhe kapacitetin e ulët absorbues të ekonomisë. Këto kërcënime kanë më shumë gjasa, nëse sistemi nuk është reformuar në të cilin rast dobësitë e tij aktuale do të bëhet edhe më të theksuara. Struktura demografike e Kosovës, me popullatën më të re në Evropë, paraqet një mundësi dhe një kërcënim. Nëse status quo është ruajtur, të të mirët dhe më të zgjuarit kanë gjasa për të kërkuar punë jashtë shtetit, ndërsa ata që zgjedhin të mbeten rrezikojnë të shohin aftësitë e tyre të vjetërohen për shkak të pasivitetit të zgjatur.

KAPITULLI 4

INOVACIONI NË SEKTORIN E BIZNESIT

Ky kapitull shqyrton rolin e sektorit të biznesit të Kosovës në inovacion. Edhe pse sektori i biznesit ka ende nevojë të tejkalojë pengesat e shumta të brendshme dhe të jashtme ndaj inovacionit, disa shembuj të praktikave të mira mund të gjenden.

Shoqatat kryesore të biznesit dhe organizatat mbështetëse të biznesit që veprojnë në Kosovë duhet të përfaqësojnë nevojat dhe interesat e sektorit të biznesit, dhe gjithashtu të sigurojnë njohuri shtesë dhe udhëheqje në mënyrë që të lehtësojnë aktivitetet e inovacionit në kompanitë. Shoqatat e biznesit dhe organizatat mbështetëse të biznesit luajnë një rol të rritjes në inovacion, por atyre i'u mungon kapaciteti për të përmbushur potencialin e tyre në zbatimin e një politike të inovacionit. Kjo është veçanërisht e rëndësishme në rastin e shoqatave të industrisë të cilat më së miri do të adresonin çështjet specifike të sektorit, duke përfshirë ato që lidhen me inovacionin.

Bazuar në sondazhin e 153 kompanive inovative, i cili ishte hartuar dhe zbatuar si pjesë e këtij projekti, ky kapitull shqyrton drejtuesit e perceptuar të inovacionit dhe barrierat për inovacionin. Sondazhi vuri në shënjestër kompanitë private të cilat kishin implementuar të paktën një inovacion kohëve të fundit, qoftë ai një i ri për kompaninë, i ri për tregun, apo i ri për botën dhe qoftë ai një produkt ose shërbim i ri, një proces i ri, një teknikë e re e marketingut ose një ndryshim organizativ.

Kompanitë e anketuara raportojnë shumë aktivitete të inovacionit dhe vlerësojnë se aktiviteti i tillë ka ndikim të rëndësishëm financiar. Në të njëjtën kohë, inovacioni i tyre është kryesisht në rritje dhe reaktive. Ai sillet rreth produktit / përmirësimeve të shërbimit të drejtuara nga presionet e jashtme konkurruese dhe kërkesat e konsumatorëve. Kompanitë raportojnë një nivel të lartë të bashkëpunimit rreth inovacionit, por më së shumti me furnizuesit dhe konsumatorët sesa organizatat kërkimore. Ata ofrojnë përdorim të kufizuar të burimeve të jashtme të dijes, duke preferuar të përdorin burime të tilla si interneti ose panairët, më shumë se shoqatat kërkimore apo të biznesit. Pjesa e punonjësve të diplomuar në kompanitë e anketuara ishte e ulët, me përjashtim të sektorit të TIK-ut, dhe gati gjysma e të gjitha kompanive kanë raportuar se "ikja e trurit", kishte ndikuar negativisht në funksionimin e tyre. Përkundër kësaj, kompanitë kuptuan se pengesat kryesore për inovacionin janë kufizimet financiare dhe roli i qeverisë, më tepër se pengesat e brendshme të tilla si mungesa e personelit të kualifikuar apo teknologjia adekuate e informimit.

Kompanitë raportojnë nivele shumë të ulëta të mbështetjes së qeverisë për veprimtari të inovacionit, dhe analiza e tyre për masat më të dobishme të politikës ishte disi kontradiktore. Megjithatë ka pasur mbështetje të vazhdueshme për ndihmë me importimin e pajisjeve H & ZH dhe shumica mendonin se lidhjet e rrjeteve dhe ndërtimit me diasporën duhet të jenë një prioritet i lartë. Çdo masë e politikës duhet të jetë me kosto efektive dhe të arrijë një numër të gjerë të kompanive dhe organizatave të tjera dhe t'i ndihmojë ata që të ndajnë njohuritë dhe të zhvillojnë lidhjet.

4.1 Shoqatat e biznesit dhe organizatat mbështetëse të biznesit

Kosova ka disa shoqata të biznesit dhe organizata mbështetëse të biznesit të cilat lehtësojnë ndërmarrësinë dhe zhvillimin e biznesit dhe promovojnë interesat e sektorit të biznesit. Disa përfaqësojnë një numër të madh të bizneseve të ndryshme, derisa të tjerat përqendrohen për t'i shërbyer një anëtarësimi të vogël, si kompanitë më të mëdha apo ndërmarrjet që veprojnë në sektorë të veçantë. Të gjitha organizatat udhëheqëse kërkojnë bashkëpunim me donatorët ndërkombëtarë,

pasi tarifata e mbledhura nga anëtarët, klientët dhe sponsorët janë shpesh të pamjaftueshme për të përmbushur nevojat e tyre operative dhe të implementojnë projektet e zhvillimit.

Shërbimet kryesore që ata ofrojnë për anëtarët ose klientët / partnerët përfshijnë mbrojtjen, lidhjet, trajnimin, ndërkombëtarizimin dhe promovimin e ndërmarrësisë. Programet dhe aktivitetet e tyre rrallë kanë si objektiv të drejtëpërdrejtë inovacionin, kështu që mbështetja e tyre për inovacionin është kryesisht indirekte, për shembull përmes mbështetjes së anëtarëve.

4.1.1 Shoqatat ndërsektoriale

Shoqatat ndërsektoriale kanë anëtarë nga të gjithë sektorët e ndryshëm të biznesit. Në Kosovë, ato kryesoret janë Oda Ekonomike e Kosovës, Oda Ekonomike Amerikane dhe Aleanca Kosovare e Biznesit.

Oda Ekonomike e Kosovës (OEK) ka 17.000 anëtarë të korporatave, të grupuara në 40 shoqata të degëve. Ajo është shoqata kryesore kosovare e biznesit në aspektin e madhësisë së anëtarësisë dhe ndikimit me krijuesit e politikave. Themeluar në vitin 1962 nga Kuvendi i Kosovës, OEK gjithashtu shërben si përfaqësuese ligjore e interesave të komunitetit të biznesit në Kosovë. Anëtarësia është megjithatë vullnetare. Përveç zyrës qendrore në Prishtinë, OEK gjithashtu vepron përmes zyrave të saj rajonale në Gjilan, Ferizaj, Prizren, Gjakovë, Pejë dhe Mitrovicë.

Dhoma Amerikane e Tregtisë (DHAT) u themelua në vitin 2004 dhe ka filluar funksionimin në vitin 2006. Fokusi i saj është i ndryshëm nga OEK-ut pasi ajo ka vetëm 115 anëtarë të korporatave. Anëtarësia e saj përfshin kompanitë më të mëdha vendase dhe të huaja në Kosovë, duke punësuar 10.000 njerëz me një qarkullim të kombinuar prej 100 milionë euro. DHAT mund të shihet si zëri i komunitetit të gjerë të biznesit ndërkombëtarisht të orientuar.

Aleanca Kosovare e Biznesit (AKB) ka një anëtarësim të llogaritur prej mbi 10.000 kompanive që luajnë një rol të shquar në komunitetin e biznesit të Kosovës. Ato janë veçanërisht aktive në organizimin e panairëve të punës dhe ngjarjeve tjera të fokusuara në punësim dhe në zhvillimin e bashkëpunimit të biznesit me vendet fqinje, me një popullatë të konsiderueshme shqiptare, si Java Kosovare e Biznesit në Shqipëri dhe Mal të Zi.

Këto tri organizata qëndrojnë në Këshillin Kombëtar për Zhvillim Ekonomik (KKZHE) të themeluar kohët e fundit, si përfaqësues të sektorit të biznesit në Kosovë. KKZHE synon të drejtojë zhvillimin e politikave dhe zbatimin e reformave nëpërmjet koordinimit publik-privat dhe konsultimit (shih seksionin 2.2.1 për më shumë detaje).

4.1.2 Shoqatat e industrisë

Disa prej shoqatave më të mëdha, të përmendura më lart, kanë organizata të brendshme që fokusohen në sektorë të veçantë. OEK-ja ka një traditë të gjatë me këto 24 shoqatat e industrisë individuale. Megjithatë, efektiviteti i këtyre shoqatave të degëve dhe cilësia e mbështetjes së dhënë për anëtarët e tyre mund të ndryshojnë. Një qasje e vërtetueshme ndoshta më efektive për organizatën sektoriale është për kompanitë që të formojnë shoqatat e industrisë nga poshtë lart, në përputhje me nevojat dhe mundësitë e tyre të ardhshme. Kur interesat e anëtarëve të plotësohen nga anëtarët e stafit kompetent dhe aktive të cilë respektojnë nevojat e anëtarëve të tyre dhe përfitojnë nga projektet e jashtme dhe mundësitë e financimit, këto shoqata mund të arrijnë sinergji të rëndësishme. Një shembull i praktikës së mirë i një qasjeje të tillë është **Shoqata Kosovare e Inovacionit dhe Teknologjisë së Informacionit (SHKITI)**.

SHKITI ka 63 anëtarë korporatës, që përfaqësojnë 90% të kompanive të TIK-ut në Kosovë, dhe luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e sektorit të TIK. Anëtarësimi është i hapur edhe për universitetet (katër institucionet akademike janë anëtarë të asociuar të SHKITI) dhe individët. SHKITI

ka hapur kohët e fundit Qendrën e Inovacionit të Kosovës në Prishtinë. Qendra ofron mundësi trajnimi për të start-ups dhe NVM-të si dhe objektet e hapësirës së para-inkubacionit (13 njësi).

Duke pasur parasysh se shumë çështje të lidhura me inovacionin janë specifike për sektorin, shoqatat e industrisë mund të jetë çelësi për lehtësimin e aktiviteteve të inovacionit në Kosovë. Derisa disa sektorë, siç janë TIK, janë të mirë të shërbyer nga shoqatat e industrisë efektive dhe të qëndrueshme, në shumë sektorë tjerë shoqatat e industrisë mund të ekzistojnë formalisht, por nuk janë në gjendje të ofrojnë një shtytje më shumë për të nxitur zhvillimin e biznesit dhe aktivitetet e inovacionit të anëtarëve të tyre. Ky moszhvillimi i afërm mund të jetë një pengesë e madhe për zbatimin e suksesshëm të politikës së inovacionit. Rrjedhimisht, çdo zhvillim i politikës së inovacionit dhe implementimit duhet të përfshijë ndërtimin e kapaciteteve për shoqatat e industrisë ekzistuese ose për të mbështetur krijimin e të rejave.

4.1.3 Organizatat mbështetëse të biznesit

Lloji i tretë i aktorit të sektorit të biznesit përfshin organizatat e tjera mbështetëse të biznesit: ndërmjetësit jo-fitimprurës që në mënyrë aktive mbështesin start-ups ose kompanitë ekzistuese përmes një kombinimi të hulumtimit, trajnimit, mbrojtjes dhe aktiviteteve tjera. Stafit i tyre shpesh është përfshirë gjithashtu në mësimdhënie në institucionet e arsimit të lartë, e cila u jep atyre mundësinë për të vepruar si një lidhje në mes të komuniteteve të biznesit dhe akademike. Ndërmjetës të tillë kombinojnë iniciativën private me qëllime publike. Ato mund të organizohen si rezervuar që mendojnë, OJQ-të ose institucionet (private) kërkimore. Shembuj të organizatave të tilla përfshijnë Qendra Kosovare për Mbështetje të Biznesit dhe Instituti Riinvest.

Qendra Kosovare për Mbështetje të Biznesit (QKMB) është një ndërmjetës i përfshirë në hulumtim, trajnim, mbrojtje dhe aktivitete tjera që promovojnë ndërmarrësinë në Kosovë. Ajo fokusohet në mbështetjen e Start-ups. Aktivitetet e saj përfshijnë udhëheqjen e konkurrencës së një plan të biznesit, duke ofruar trajnim, konsulencë dhe mbështetje financiare për start-ups, mbështetjen e NVM-ve të cilët dëshirojnë të ndërkombëtarizohen dhe zhvillimin e sondazheve të biznesit.

Instituti Riinvest është një organizatë jo-fitimprurëse private e kërkimit e cila synon të promovojë zhvillimin modern ekonomik të Kosovës përmes ndërmarrësisë. Instituti Riinvest kryen kërkime në fushat e transformimit të pronësisë, tatimet e politikave, financat e NVM-ve, korniza e liqit komercial dhe zhvillimi ekonomik lokal si dhe kryen hulumtimin e tregut për kompanitë private.

Organizatat mbështetëse të biznesit mund të ofrojnë dëshmi dhe kontribuojnë në zhvillimin dhe vlerësimin e politikës së inovacionit. Në disa raste, ato mund të zbatohen dhe / ose mbështesin masat specifike të politikës së inovacionit (të tilla si trajnimin, konkurrencën e planit të biznesit ose partneritetet spirale të trefishta).

4.2 Rezultatet e sondazhit të Biznesit të Kosovës

Sondazhi synon që të identifikoj aktivitetet e inovacionit si dhe drejtuesit si barrierat që kufizojnë aftësinë e kompanive për inovacion. Sondazhi gjithashtu kërkon nga të anketuarit që të identifikojnë masat potenciale të politikave për të inkurajuar më shumë inovacion në kompanitë vendore. Rezultatet nga sondazhi do të përdoren për të orientuar strategjinë e inovacionit për periudhën 2013-20. Metodologjia e këtij sondazhi dhe karakteristikat e shoqërive pjesëmarrëse janë përshkruar në detaje në shtojcën B.

4.2.1 Aktivitetet e Inovacionit

Nga bizneset është kërkuar që të përshkruajnë aktivitetet e tyre të inovacionit në vitet e fundit, shkallën e inovacionit dhe ndikimin e tij në qarkullimin e tyre dhe në fitim. Këto kompani gjithashtu theksuan mbështetjen e jashtme financiare që ata kanë marrë për të paraqitur inovacionin, burimet financiare që ata i kanë dedikuar H & ZH dhe aktiviteteve të inovacionit.

Llojet e inovacionit

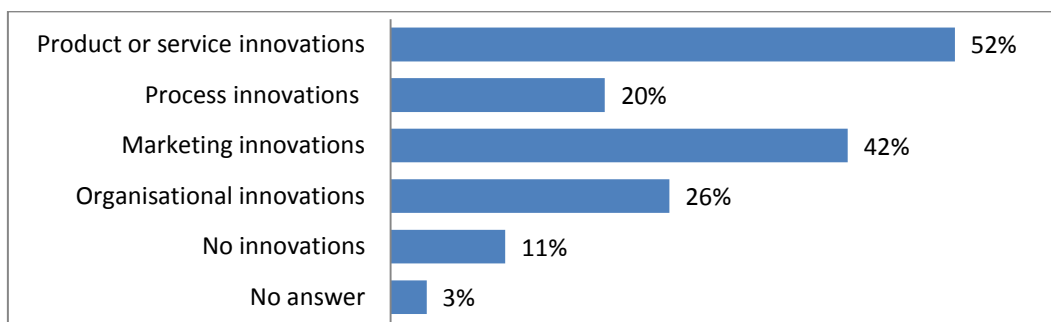
Për qëllime të këtij sondazhi, inovacioni është definuar si diçka që është e re për kompaninë, e re në treg apo e re për botën. Inovacioni mund të përfshijë:

- **produkti i pavarur apo inovacioni i shërbimit** - produkt i ri ose i përmirësuar / shërbim me karakteristika dhe funksionalitetet të reja
- **inovacioni i procesit** - proces i ndryshëm për prodhimin e produkteve ekzistuese
- **inovacioni i marketingut** - një produkt ose shërbim ekzistues, i tregtuar ndryshe (drejtim i ndryshëm i shpërndarjes, çmim tjetër, pozicionimi i tregut, reklamat, etj)
- **inovacioni i organizimit** – logjistika e ndryshme, deponimi apo sigurimi

Siç tregohet në Figurën 4.1, gjatë periudhës 2009-11, aktivitetet më të shpeshta të inovacionit të kompanive pjesëmarrëse që ishin paraqitur ishin produktet e pavarura apo inovacionet e shërbimit (52%). Forma e dytë më e zakonshme ishte inovacionet e marketingut, të cilat u prezantuan nga 42% e kompanive të synuara, të përcjellura nga inovacionet e organizimit (26%) dhe inovacionet e procesit (20%). Shprehja në inovacionet e produktit / shërbimit është në përputhje me ato që kompanitë e anketuara i shohin si drejtues kryesor të inovacionit, të cilat përfshijnë nevojat e konsumatorëve dhe preferencat dhe presionet konkurruese (shih seksionin 4.3.4).

Kompanitë në përgjithësi do t'i dedikojnë burimet e pakta për llojet e inovacionit që kanë më shumë gjasa të sjellin përfitime të sigurta në një periudhë relativisht të shkurtër kohe. Pjesëmarrësit e grupeve të fokusuara gjithashtu theksuan se kompanitë më të mëdha kanë tendencë të kenë më shumë njohuri dhe të jenë më të vetëdijshëm për procesin e inovacionit dhe të kenë qasje më të mirë ndaj burimeve. Pasi që kompanitë e vogla kanë nevojë për të ardhura të menjëhershme dhe inovimi është i rrezikshëm dhe i kushtueshëm, ato shpesh janë të dekurajua për inovime.

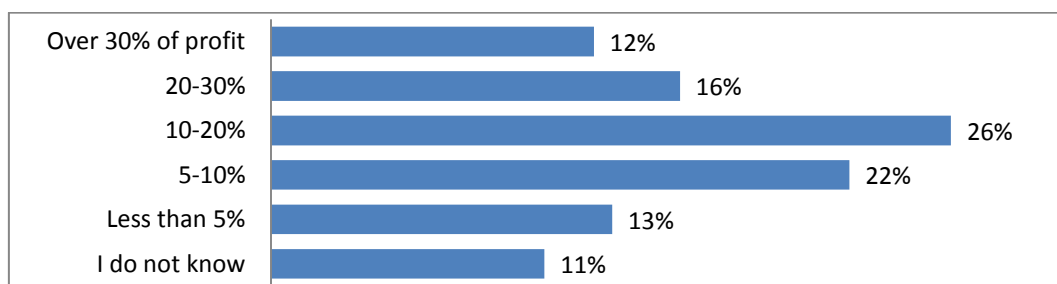
Figura 4.1 Llojet e inovacionit

Inovacioni është perceptuar si të paturit e një ndikimi pozitiv në qarkullim dhe fitim

Kur e pyetën se si ata do të vlerësojnë ndikimin e inovacioneve të paraqitura në fitimin e një kompanie, shumica e të anketuarve treguan se ata mund të shohin një efekt konkret (shih figurën 4.2). Mbi gjysma e të anketuarve treguan se ndikimi i vlerësuar i inovacioneve ka rezultuar në të paktën një rritje prej 10% në fitime. Këto rezultate duhet të trajtohen me kujdes, pasi vlerësimi i efekteve të inovacioneve në fitimin është zakonisht më pak i besueshëm se vlerësimi i këtyre efekteve në qarkullim. Fitimi është një kategori më komplekse e cila përfshin parametra të tjerë, disa prej të cilave janë të varur mbi politikat e llogaritjes të një kompanie.

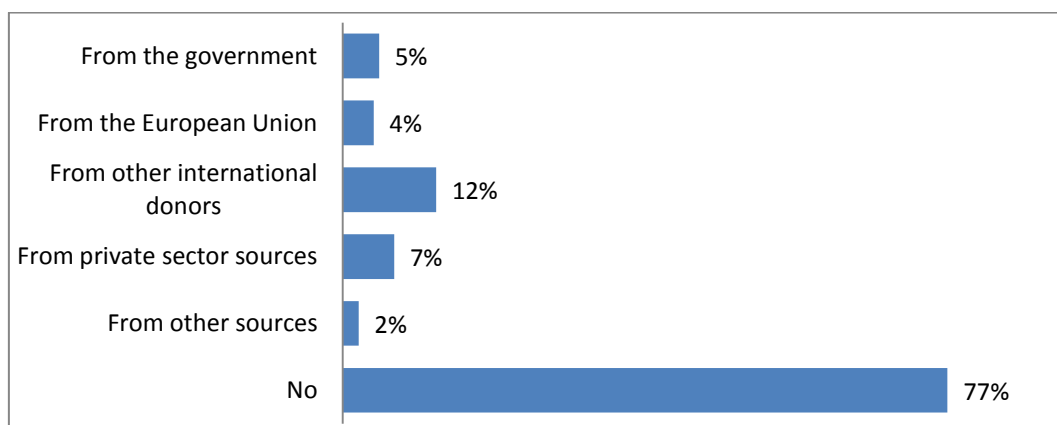
Figura 4.2 Ndikimi i vlerësuar mbi fitimin

Vetëm disa kompani marrin financim të jashtëm për inovacion

Nga kompanitë që paraqitën një inovacion, pjesa dërrmuese nuk kanë marrë asnjë lloj mbështetje të jashtme financiare për aktivitetet e tyre të inovacionit. Kompanitë e sektorit të shërbimeve kishin më pak të ngjarë (86%) të marrin ndonjë ndihmë financiare për aktivitetet e inovacionit. Nga kompanitë që kanë marrë financim të jashtëm, shumica prej tyre e kanë marrë atë nga agjencitë donatore ndërkombëtare (12%), pasuar nga burimet e sektorit privat (7%). Shumë pak kompani kanë marrë fonde të jashtme nga qeveria (4.6%) apo fondeve të BE (3.9%) (shih figurën 4.3).

Figura 4.3 Burimet e jashtme të mbështetjes financiare për inovacion

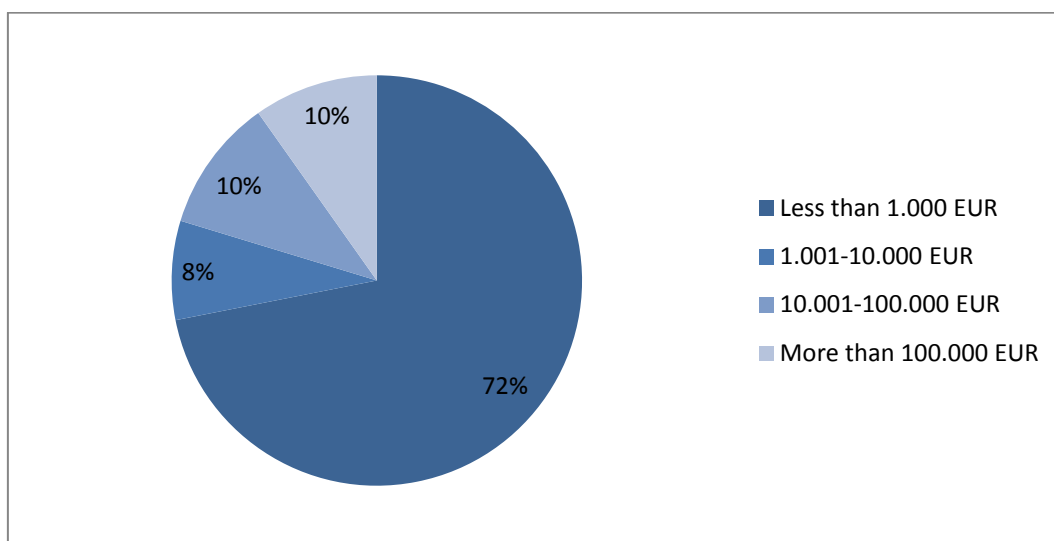
Shumë pak burime janë dedikuar për kërkim dhe zhvillim

Nga kompanitë që e shohin veten të jenë inovative, 62% nuk kanë përkushtuar asnjë burim financiar për H & ZH gjatë periudhës 2009-11. Ky është veçanërisht rasti me kompanitë e mesme, 67% prej të cilave nuk kanë përkushtuar asnjë burim financiar për H & ZH. Prodhimi ka pjesën më të lartë të kompanive që investojnë në H & ZH. H & ZH duken shumë më të shpeshta në një sektor tradicional të tillë si bujqësia dhe pylltaria sesa në një sektor më të avancuar teknologjikisht si TIK. Ky rezultat mund të shpjgohet me natyrën e sektorit të TIK në Kosovë, pasi ai ka të ngjarë të jetë i dominuar nga shitësit me pakicë të softuerit, sesa zhvilluesit e programeve.

- Përvetësimi i njohurive të jashtme

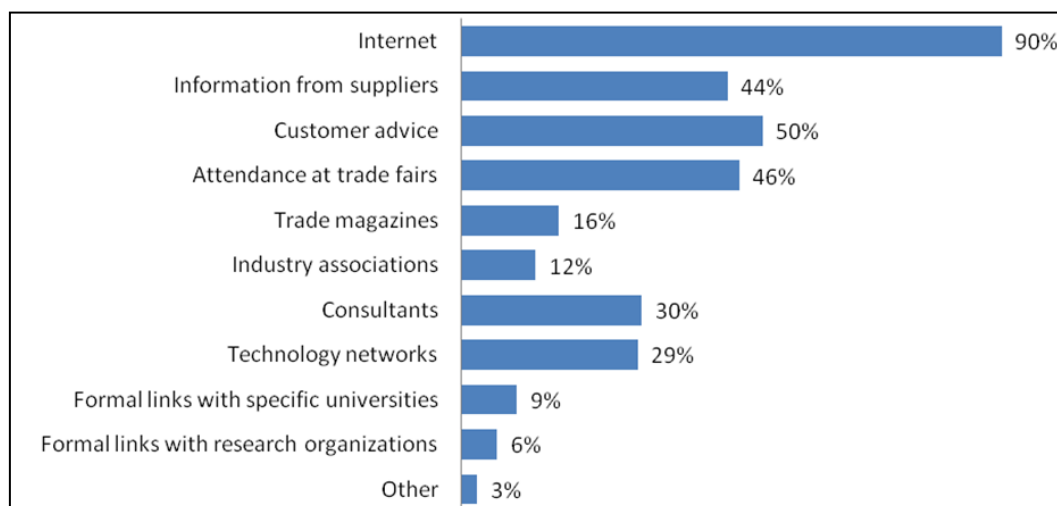
Kur bëhet fjalë për blerjen e njohurive të jashtme, 72% e kompanive investojnë më pak se 1000 euro në këto aktivitete, ndërsa vetëm 20% e kompanive investojnë më shumë se 10.000 EUR (shih Figurën 4.4).

Figura 4.4 Shpenzimet vjetore për përvetësimin e njohurive të jashtme

Katër burimet më të rëndësishme të informacionit rreth mundësive të inovacionit teknologjik dhe jo-teknologjik janë: interneti, këshilla për konsumatorët, pjesëmarrja në panaire, dhe informatat nga furnizuesit (shih Figurën 4.5). Duke pasur parasysh kufizimet e tyre financiare, kompanitë kanë tendencë të përdorin burimet t informacionit që janë të lira, ose të kombinuara me aktivitete të tjera të orientuara në shitje, si panairët. Shoqatat e industrisë, revistat e tregtisë dhe institucionet kërkimore të gjitha duket të jenë të pakëta; lidhjet shoqërive brenda sistemit të inovacioni dhe aftësia e tyre për të hyrë në burime më komplekse të njohurive janë të pazhvilluara.

Figura 4.5 Si janë identifikuar mundësitë e inovacionit

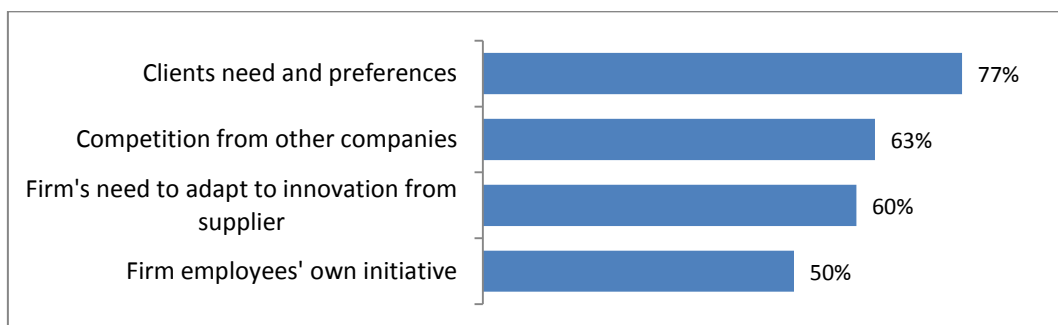
4.2.2 Drejtuesit e inovacionit dhe pengesat

Kompanitë pjesëmarrëse në sondazh janë pyetur të marrin në konsideratë se çfarë i ka stimuluar ata për inovacion (dmth., çfarë "i shtyu" ata drejt inovacionit), lloji i inovacioni që ata donin të ndjekin, dhe çfarë mund t'i parandalojë ata nga inovimi (dmth, pengesat kryesore për inovacion)

Drejtuesit kryesorë drejt inovacionit

Kur bëhet fjalë për motivimin kryesor për inovacion, shumica e pjesëmarrësve përmendën nevojat e konsumatorëve dhe preferencat (77%), konkurrencën nga kompanitë e tjera (63%) dhe nevojën e përshtatjes ndaj inovacionit nga furnizuesit (60%). Megjithatë, rreth 50% e pjesëmarrësve i përmendën iniciativat e të punësuarve të vet "si një drejtues për inovacionin (shih Figurën 4.6).

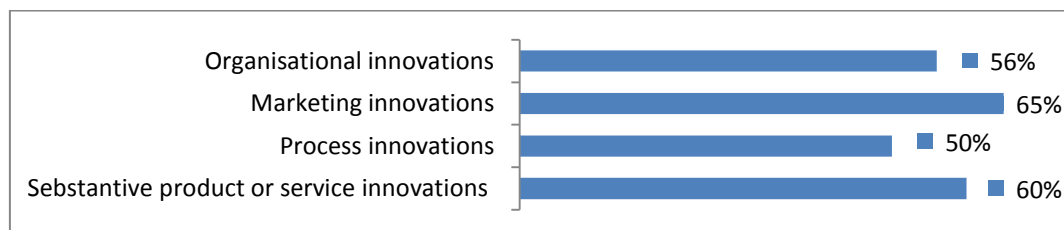
Figura 4.6 Faktorët motivues për inovacion

Llojet e preferuara të inovacionit

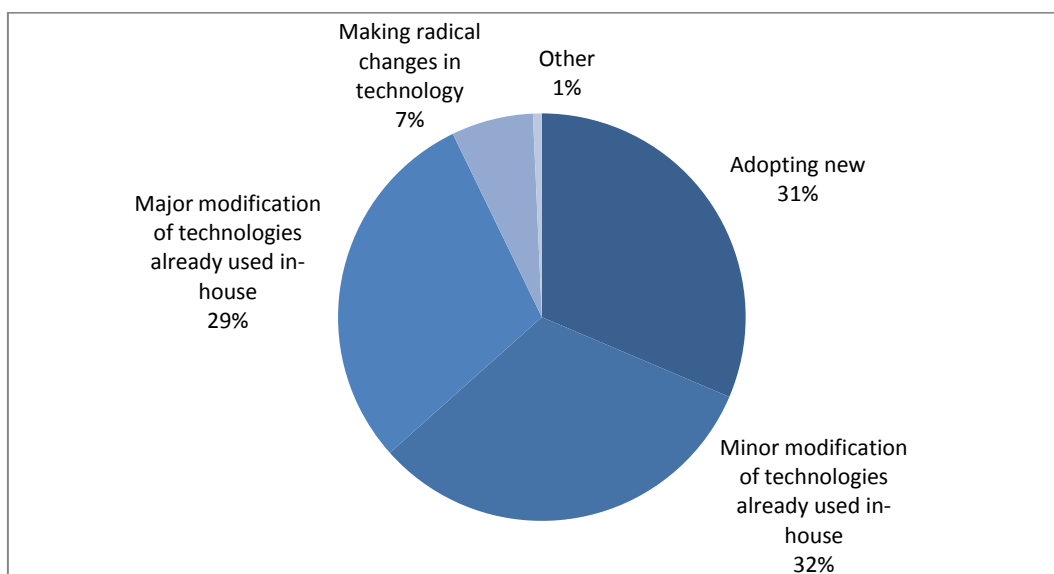
Shumica e pjesëmarrësve mendonin se inovacionet e marketingut do të jenë shumë ose jashtëzakonisht të dobishme për kompaninë e tyre (65%), ndërsa 60% gjithashtu veçuan produktin e pavarur dhe inovacionet e shërbimit (shih Figurën 4.7). Të gjitha llojet e inovacionit më shpesh ishin të dëshiruara se sa të implementuara në të vërtetë, por dallimi është veçanërisht i dukshëm në rastin e inovacionit të procesit, pasuar nga inovacioni i organizimit dhe inovacioni i marketingut.

Figura 4.7 Llojet më të preferuara të inovacionit

Në qoftë se ata mund të merrnin ndihmën e huaj për aktivitetet inovative, pothuajse çdo e treta kompani (32%) do të zgjedhin ndihmën në bërjen e disa modifikimeve të vogla të teknologjive të përdorura tashmë në vend, ndërsa një pjesë e vogël e kompanive (29%) më me dëshirë do të kryejë një modifikim të madh në teknologjitë tashmë të përdorura në vend (Figura 4.8). Miratimi i teknologjive të reja "turnkey/off-the-shelf" është zgjidhja më e mirë kur përdoret ndihma e huaj për 31% e pjesëmarrësve të sondazhit, ndërsa vetëm 7% janë të gatshëm të përdorin ndihmën në dispozicion për të bërë ndryshime radikale në teknologji.

Figura 4.8 Fushat zgjedhura për ndihmën e huaj

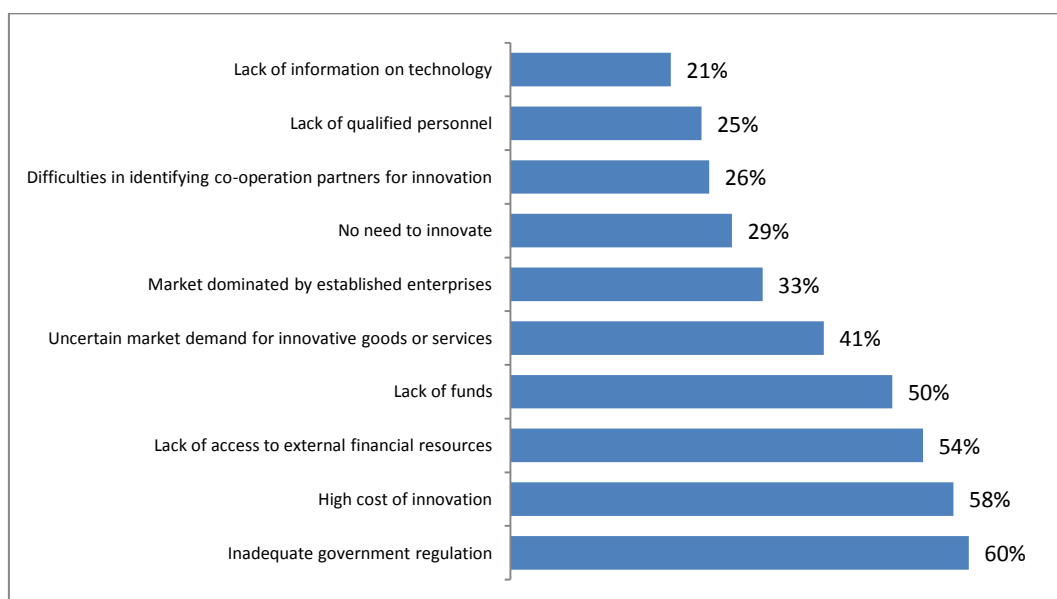

Pengesat kryesore për inovacion

Sipas sondazhit, katër pengesat kryesore për inovacion janë perceptuar të jenë: 1) Rregullorja joadekuarte e qeverisë, 2) kostot e larta të inovacionit 3), mungesa e financimit të jashtëm dhe 4) mungesa e financimit të brendshëm (shih Figurën 4.9). Nga ana tjetër, pjesëmarrësit e grupeve në fokus theksuan qasjen në financa, politikën fiskale, kornizën e dobët institucionale (duke përfshirë korrupsionin) dhe arsimin. Kostoja e lartë e inovacionit, që është perceptuar edhe si një pengesë me 58% gjithashtu mund të lidhet me mungesën e burimeve të nevojshme për të mbuluar këto shpenzime

Pengesat jo-financiare të brendshme, të tilla si mungesa e personelit të kualifikuar dhe mungesa e informacionit të duhur mbi teknologjinë nuk ishin veçanërisht në renditje të lartë, duke u cituar nga vetëm 25% dhe 21% e kompanive. Gjetja e partnerëve bashkëpunues gjithashtu nuk u konsiderua një pengesë nga shumica (26%). Është interesante të theksohet se 29% e pjesëmarrësve thane se mungesa e nevojës për inovacion të jetë një pengesë kyçe edhe pse vetëm 5% e pjesëmarrësve konsideruan se kompania e tyre nuk është aspak inovative.

Figura 4.9 Pengesat kryesore për inovacion

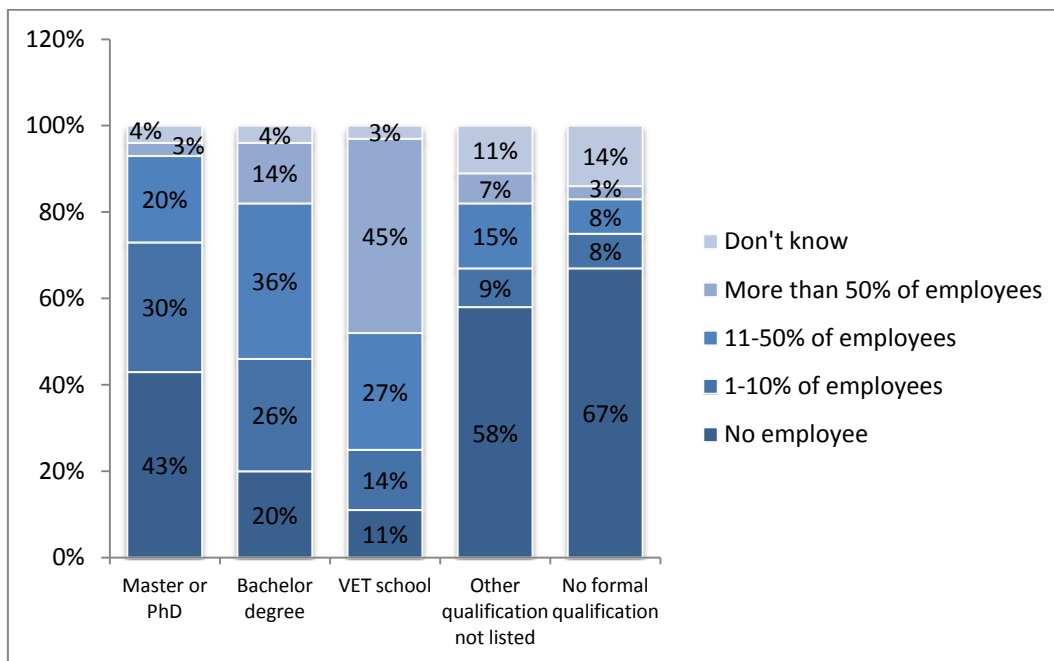

4.2.3 Burimet njerëzore për inovacion

Burimet njerëzore janë komponentë kyç në procesin e inovacionit. Kompanitë pjesëmarrëse në sondazh treguan se niveli i arsimit dhe shkalla e ndërkombëtarizimit të punonjësve të tyre, ishin faktorë lehtësues të rëndësishëm. Nga kompanitë gjithashtu u kërkua që të përshkruajnë se si trajnimet e brendshme dhe "ikja e trurit" ka ndikuar në sektorin e tyre.

Njerëzit e arsimuar dhe kreativ janë një nga parakushtet më të rëndësishme për zhvillimin e inovacionit. Pavarësisht shenjave pozitive në sektorë të tillë si TIK-ut, pjesëmarrja e punonjësve të diplomuar në Kosovë është e ulët. Kjo sugjeron se zhvillimi i burimeve njerëzore do të duhet të jetë një nga prioritetet afatgjata në çdo strategji të inovacionit. Vetëm 14% e kompanive të anketuara kanë më shumë se 50% të të punësuarve me të paktën një diplomë universitare, ndërsa 46% e kompanive kanë më pak se 10%. Kompanitë e mëdha kishin të ngjarë të mos kenë të punësuar të diplomuar (24%), pasuar nga kompanitë e vogla (20%), ndërsa vetëm 17% e kompanive të mesme nuk kishin asnjë të punësuar të diplomuar (shih Figurën 4.10). Gjysma e kompanive në sektorin e TIK kanë më shumë se 50% të punonjësve të diplomuar, në krahasim me 20% të kompanive të sektorit të shërbimit, 8% e kompanive të bujqësisë dhe pylltarisë dhe 3% e kompanive prodhuese.

Figura 4.10 Niveli i vlerësuar i arsimit të punonjësit

Rreth 57% e kompanive kanë punësuar njerëz me përvojë të mëparshme në firmat e mëdha të huaja ose shumëkombëshe. Nga këto kompani, 48% kanë kuptuar se këta punonjës sjellin përfitime të konsiderueshme për kompaninë si rezultat i përvojës së tyre në "kompanitë e mëdha".

Trajnimi i punonjësve është i rëndësishëm për zhvillimin e kompanisë

Në lidhje me trajnimin profesional, 58% e kompanive ofrojnë trajnime të brendshme për punonjësit e tyre dhe 12% i ofrojnë personelit të tyre trajnim zyrtar (jashtë punës). Një e treta e pjesëmarrësve studim (34%) deklaruan se kompania e tyre nuk ofron ndonjë trajnim për punonjësit e saj. Kjo situatë u raportua në 41% të kompanive të vogla, 22% e mesme dhe 18% e kompanive të mëdha. Kur është fjala për shpërndarjen rajonale, 48% e kompanive nga jugu i ekonomisë nuk japin ndonjë trajnim për punonjësit e tyre, në krahasim me 29% të kompanive në rajonin e Prishtinës dhe 32% në very

Një e treta e pjesëmarrësve të sondazhit (34%) janë deklaruar se kompania e tyre nuk ofron ndonjë trajnim për punonjësit e saj. Kjo situatë u raportua në 41% të kompanive të vogla, 22% e të mesme dhe 18% e kompanive të mëdha. Kur është fjala për shpërndarjen rajonale, 48% e kompanive nga jugu i ekonomisë nuk japin ndonjë trajnim për punonjësit e tyre, në krahasim me 29% e kompanive në rajonin e Prishtinës dhe 32% në veri.

Nga kompanitë e anketuara që ofrojnë një formë të trajnimit për punonjësit e tyre, shumica (80%) ofrojnë trajnim teknik / shkencor, 28% ofrojnë trajnim për menaxhim, ndërsa 18% ofrojnë trajnime të marketingut.

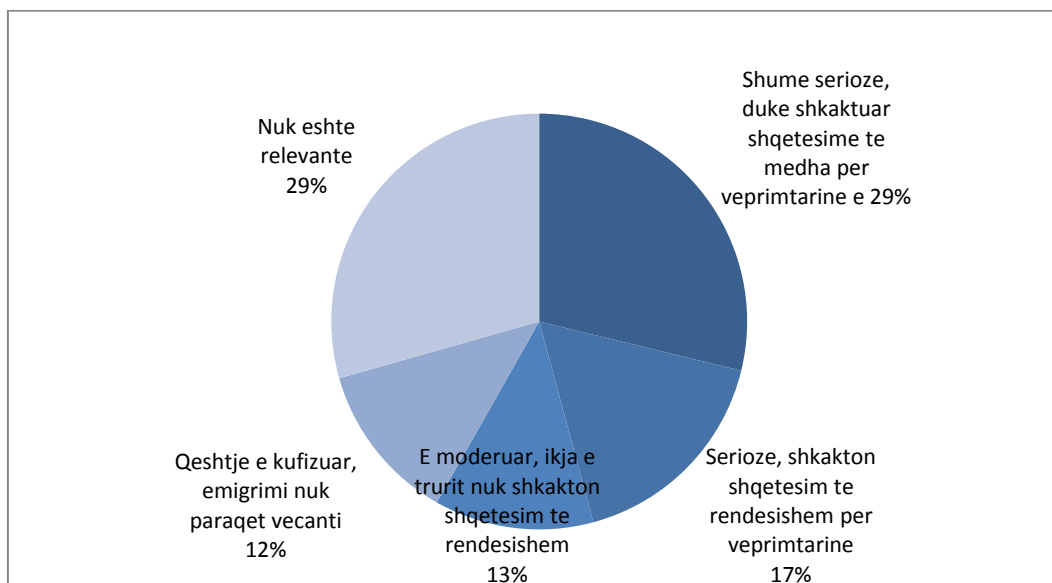
Pjesa e punonjësve që marrin pjesë në trajnime zyrtare në ndonjë vit të caktuar ndryshon. Në shumicën e kompanive (45%), në mes 11% dhe 50% të të punësuarve të marrë pjesë në trajnim formal, ndërsa në 36% të kompanive më shumë se gjysma e të gjithë të punësuarit të marrin trajnim. Bazuar në rezultatet e anketës, ajo mund të konkludohet se menaxhimi i kompanive pjesëmarrëse kushtojnë vëmendje të konsiderueshme në arsim punonjësve të tyre. Megjithatë, duhet theksuar se kjo nuk është një mostër përfaqësuese e sektorit të biznesit në Kosovë, dhe se mostra fokusohet në të reja, kompanitë e vogla, të mesme dhe të mëdha.

Në shumicën e kompanive (45%), në mes të 11% dhe 50% të të punësuarve marrin pjesë në trajnimin zyrtar, ndërsa në 36% të kompanive më shumë se gjysma e të gjithë të punësuarve të marrin trajnim. Bazuar në rezultatet e sondazhit, mund të konkludohet se menaxhmenti i kompanive pjesëmarrëse i kushton vëmendje të konsiderueshme arsimimit të punonjësve të tyre. Megjithatë, duhet theksuar se kjo nuk është një mostër përfaqësuese e sektorit të biznesit në Kosovë, dhe se mostra fokusohet në kompanitë e vogla, të mesme dhe të mëdha inovative.

Bizneset në Kosovë e përjetojnë edhe Ikjen e Trurit edhe Kthimin e Trurit

Pothuajse gjysma e pjesëmarrësve të sondazhit (46%) thonë se "ikja e trurit" është një çështje shumë serioze apo serioze, që shkakton shqetësime në veprimtarinë e kompanisë (shih Figurën 4.11). Largimin i të rinjve dhe njerëzve të arsimuar është një shkak i madh për shqetësim që duhet të adresohet nëpërmjet masave të përshtatshme të politikës, disa prej të cilave mund të zbatohen në kuadër të politikës së inovacionit, të tilla si rrjetet me diasporën shkencore dhe të biznesit.

Figura 4.11 Ndikimi i ikjes së trurit

Efektet problematike të ikjes së trurit duhet të balancohen nga fakti se 34% e pjesëmarrësve konsiderojnë se kompania e tyre ka fituar përfitime të konsiderueshme nga "Kthimi i Trurit", ku njerëzit kthehen pas fitimit të arsimimit / ose përvojës jashtë vendit, duke kontribuar në veprimtarinë dhe zhvillimin e kompanisë së tyre. Një tjetër 32% konsiderojnë se kompanitë e tyre pjesërisht përfitojnë nga "Kthimi i Trurit", ndërsa 34% e pjesëmarrësve nuk e konsiderojnë atë të jetë një çështje shqetësuese.

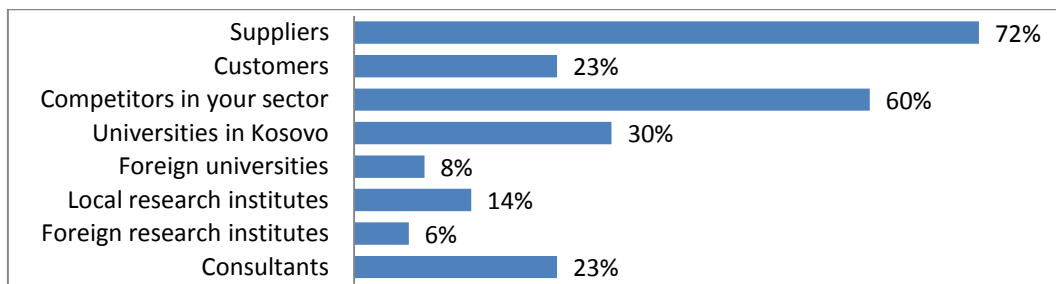
4.3.4 Bashkëpunimi i jashtëm

Ky nën-seksion pasqyron nivelin aktual dhe të dëshiruar të bashkëpunimit të jashtëm me kompanitë, universitetet vendore dhe institucionet kërkimore, si dhe me këshilltarët profesional.

Nga e kompanitë e anketuara, 72% bashkëpunojnë me të tjerët në lidhje me inovacionin. Pjesëmarrja është paksa më e lartë në Prishtinë sesa në veri, ndërsa jugu mbetet prapa, me vetëm 52% të kompanive që bashkëpunojnë me të tjerët.

Kompanitë kryesisht bashkëpunojnë me furnizuesit e tyre, konkurrentët apo kompanitë e tjera brenda sektorit, universitetet dhe institucionet kërkimore vendore dhe konsulentët (shih Figurën 4.12). Ky nivel i raportuar i bashkëpunimit është i lartë, por kjo nuk duket të rezultojë në rezultatet e inovacionit aktual konkret siç dëshmohet nga roli i vogël që shumica e këtyre llojeve të organizatave janë raportuar të kenë në identifikimin e mundësive të inovacionit.

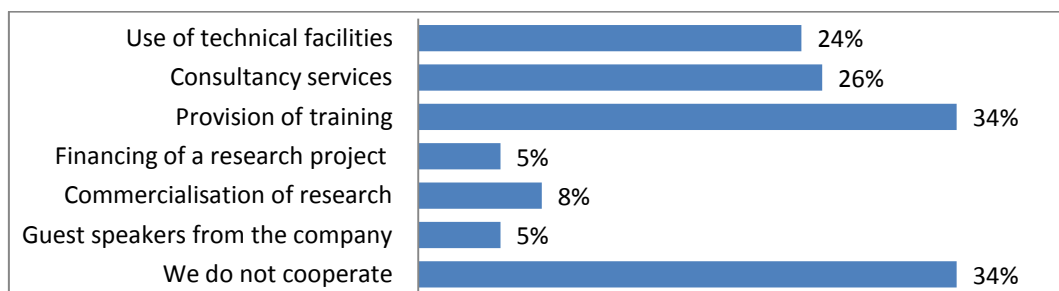
Figura 4.12 Partnerët e bashkëpunimit

Vetëm më pak se një e treta e kompanive bashkëpunojnë me universitetet vendore dhe 14% me institutet kërkimore dhe organizatat lokale, ndërsa vetëm 8% bashkëpunojnë me universitetet e huaja dhe 6% me institutet kërkimore dhe organizatat e huaja.

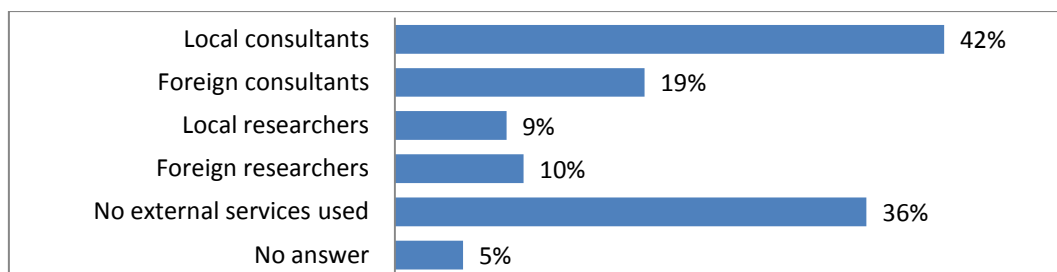
Në shumicën e rasteve, bashkëpunimi me universitetet është i bazuar në ofrimin e trajnimit, shërbimeve të konsulencës dhe përdorimin e pajisjeve teknike, siç është paraqitur në figurën 4.13. Pjesa e kompanive që bashkëpunojnë me universitetet për të komercializuar veprimtarinë kërkimore është e ulët dhe mbi një e treta e kompanive nuk bashkëpunojnë fare me universitetet. Politika e inovacionit në këtë mënyrë duhet t'i lehtësojë aktivitetet që do të rrisin fushëveprimin dhe efektet e bashkëpunimit shkencë-industri.

Figura 4.13 Lloji i lidhjeve me universitetet vendore

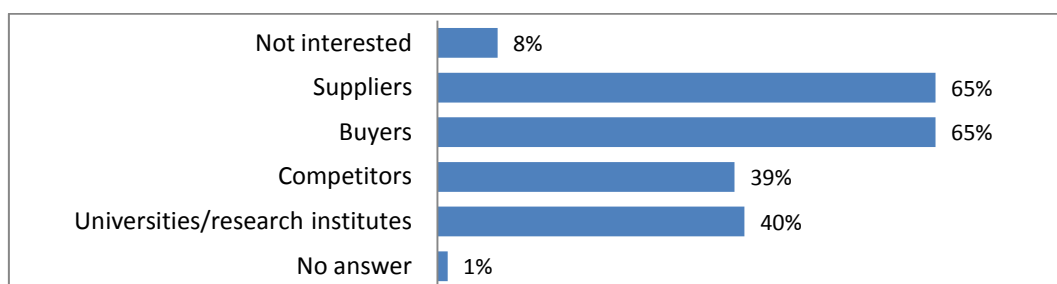
Kur është fjala për shërbimet intelektuale, konsulentët privat vendor ishin burimi më i zakonshëm, ndërsa 36% e kompanive nuk mbështetet në ndonjë formë të know-how të jashtëm (shih Figurën 4.14). Kompanitë bashkëpunojnë më shumë me kërkuesit e huaj sesa me kërkuesit vendorë nga sektori publik. Kompanitë e mesme kryesisht përdorin shërbime intelektuale nga kërkuesit e huaj. Kompanitë nga sektori i bujqësisë dhe pylltarisë duket se bashkëpunojnë më shumë me kërkuesit e huaj, derisa ato nuk i kanë përdorur fare shërbimet intelektuale nga kërkuesit vendorë.

Figura 4.14 Burimet kryesore të shërbimeve intelektuale

Kompanitë në Kosovë janë të interesuar kryesisht në bashkëpunimin e ardhshëm me furnizuesit dhe blerësit, ndërsa 40% e kompanive e konsiderojnë bashkëpunimin me universitetet dhe institutet kërkimore, si të dëshirueshëm. Vetëm 8% e kompanive nuk janë të interesuara në asnjë formë të bashkëpunimit me të tjerët (shih Figurën 4.15).

Figura 4.15 Institucionet me të cilat kompanitë do dëshironin të bashkëpunojnë

Kur është fjala për krijimin e rrjeteve, 69% e kompanive të anketuara i përkasin rrjeteve zyrtare të brendshme të kompanive të tilla si Dhomat e Tregtisë, shoqatat e biznesit dhe të tjerë (shih seksionin 4.2 më sipër), ndërsa vetëm 10% i përkasin rrjeteve zyrtare ndërkombëtare të kompanive. Rreth 5% e kompanive i përkasin gjithashtu rrjeteve jozyrtare. Shumica e kompanive që janë pjesë e një lloji të rrjetit zyrtar i konsiderojnë ato të jenë të dobishme (56%) ose shumë të dobishme (21%) në ofrimin e mbështetjes për inovacionin. Megjithatë, funksionaliteti i disa prej rrjeteve zyrtare dhe shoqatave është marrë në pyetje gjatë diskutimeve për misionin e gjetjes së fakteve.

Pothuajse gjysma e kompanive pjesëmarrëse (45%) marrin pjesë në tenderët publikë nga autoritetet kombëtare. Në 39% të rasteve, paraqitja e tenderit kërkon një shkallë të inovacionit. Kjo duket se ka qenë një formë e inovacionit shtesë, e cila i ka mundësuar kompanive të përmbushin kërkesat teknike të tenderit dhe / ose të jetë më efikas dhe kështu të jetë në gjendje të ofrojë çmime më konkurruese.

4.3.5 Veprimet e mundshme

Shumë kompani nuk kanë qenë në dijeni për programet dhe masat që ofrohen për t'i ndihmuar atyre në inovacion. Nga kompanitë e anketuara vetëm 9% kanë përfituar nga mbështetja publike për inovacion.

Ky sondazh kërkoi të dhëna nga kompanitë mbi masat më të rëndësishme të politikave (shih Kutinë 4.1).

Kutia 4.1 Masat mbështetëse të inovacionit
<p>Për qëllim të këtij sondazhi, masat të cilat mbështesin inovacionin janë grupuar në katër lloje kryesore dhe janë vlerësuar nga pjesëmarrësit:</p>
<p>Masa 1: Ngritja e ndërgjegjësimit të NVM-ve mbi përfitimet e inovacionit.</p>
<ul style="list-style-type: none">• Informacione dhe ngjarje për të mësuar mbi përfitimet e inovacionit, shkëmbimi i praktikave të mira në menaxhimin e inovacionit - 60% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.• Konkurrenca dhe shpërblimet P.sh; Konkurrencat për planin e biznesit për start-ups për njohjen publike të ideve të reja - 54% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.
<p>Masa 2: Inkurajimi i investimeve private në H & ZH dhe inovacion</p>
<ul style="list-style-type: none">• Inovacioni i NVM-ve / garanton të mbështesë NVM-të individuale në qasjen në shërbimet e jashtme që ndihmojnë në rritjen e aftësive inovative - 59% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme• Kreditë e taksave të H & ZH të ulin kredinë tatimore në shpenzimet e H & ZH - 56% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.• Mbështetje për importet e pajisjeve për H & ZH përmes zbritjeve tatimore / përjashtime për importin e pajisjeve - 71% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.• garancitë e kreditit dhe kredi të subvencionuara P.sh. Skemat e garancisë së kreditit mund t'i ndihmojnë kompanive inovuese t'i qasen kreditit nga bankat komerciale - 69% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.
<p>Masa 3: forcimin e burimeve njerëzore për inovacionin.</p>
<ul style="list-style-type: none">• Analizat për aftësitë dhe nevojat e trajnimit të vlerësojnë aftësitë e nevojshme për tregun e punës në sektorë të ndryshëm mbi një bazë të rregullt - 73% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.• Programe të praktikës për studentët e universitetit dhe personave të papunë - 63% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme.
<p>Masa 4: forcimi i lidhjeve me diasporën.</p>
<ul style="list-style-type: none">• Rrjeti Shkencor (i bazuar në internet) për të lidhur komunitetin vendor kërkimor me diasporën shkencore - 62% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme• Diaspora (shkencëtarët) afatshkurtër qëndron në vendlindje - 56% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme• Kontakte biznesi me diasporën - 63% e vlerësuan këtë si të dobishme ose shumë të dobishme

Të gjitha masat e listuara janë vlerësuar si të dobishme ose shumë të dobishme nga më shumë se gjysma e pjesëmarrësve të sondazhit. Më pak të dobishme (54%) janë konsideruar të jenë konkurrenca dhe masa e shpërblimeve.

Kur është vlerësuar nga pjesa e pjesëmarrësve tre masat kryesore (të renditura sipas dobishmërisë) ishin:

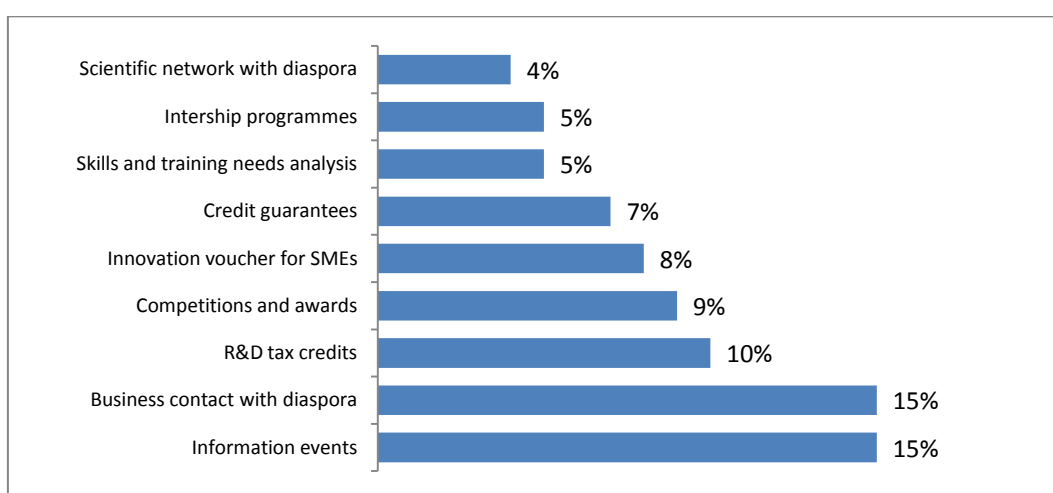
- Analizat për aftësitë dhe nevojat e trajnimit të vlerësojnë aftësitë e nevojshme për tregun e punës në sektorë të ndryshëm mbi një bazë të rregullt (73%).

- Mbështetje për importet e pajisjeve të H & ZH përmes zbritjeve tatimore / përjashtime për importin e pajisjeve (71%)
- Garancitë e kreditit dhe kredi të subvencionuara P.sh. Skemat e garancisë së kreditit mund t'i ndihmojnë kompanive inovuese t'i qasen kreditit nga bankat komerciale me 69%

Gjatë vlerësimit të masave individuale sipas prioritetit (shih Figurën 4.16), tre kryesoret ishin si vijon:

- Mbështetje për importet e pajisjeve të H & ZH përmes zbritjeve tatimore / përjashtime për importin e pajisjeve
- Informacione dhe ngjarje për të mësuar mbi përfitimet e inovacionit, shkëmbimi i praktikave të mira në menaxhimin e inovacionit
- Kontakte biznesi me diasporën

Figura 4.16 Masat më relevante për inovacionin e sektorit privat

Është interesante të theksohet se masa për analizat e aftësive dhe nevojave për trajnim masë u rendit si prioriteti i parë me vetëm 5% të pjesëmarrësve, ndërsa 73% e pjesëmarrësve e vlerësuan masën si të dobishme ose shumë të dobishme kur ata u pyetën që ta përcaktojnë si prioritet. Duke pasur parasysh nivelin e ulët të mbështetjes së inovacionit dhe perceptimin e qeverisë si një pengesë për inovacionin, duket se kompanitë nuk kanë qenë selektive në sugjerimet e tyre në lidhje me masat e politikës. Dhënia e prioritetit për masat e politikës është një pjesë integrale e strategjisë së zhvillimit të inovacionit dhe do të përpunohet në një fazë të mëvonshme të projektit.

4.4 Konkludimet

Sektori privat ka disa pika të forta, duke përfshirë edhe ekzistencën e disa firmave të reja dhe agjensive mbështetëse të biznesit si dhe disa modele të bashkëpunimit midis industrisë dhe akademisë.

Megjithatë, shkalla dhe niveli janë të kufizuara. Dobësitë e sektorit privat përfshijnë produkte të cilat nuk mund të konkurrojnë në tregjet e jashtme, mungesa e vetëdijes për përfitimet e mundshme nga inovacioni dhe nivelet e ulëta të investimeve në H & ZH dhe inovacion. Shoqatat e biznesit dhe organizatat mbështetëse të biznesit luajnë një rol të rëndësishëm në sistemin e inovacionit në Kosovë, por zbatimi i një politike efektive të inovacionit do të kërkojë nga ata që të përmirësojnë kapacitetin e tyre për të mbështetur inovacionin. Një nga çështjet kryesore është nevoja për shoqatat më të forta të industrisë që janë të pajisura më mirë për të bashkuar kompanitë nga një sektor dhe të adresojnë fushat relevante për këtë sektor, duke përfshirë ato që kanë të bëjnë me inovacionin.

Diaspora ofron mundësitë kryesore për sektorin privat, si vendosja e rrjeteve të biznesit dhe shfrytëzimi i transferimit të njohurive të përbashkëta. Firmat kosovare mund të përfitojnë nga vendndodhja e tyre gjeografike, duke ndërtuar lidhje më të forta me bizneset evropiane dhe duke fituar qasje më të mirë në tregun e BE-së. Në anën tjetër, Kosova rrezikon të humbasë punë të kualifikuar pasi njerëzit zhvendosen në një ambient më të favorshëm jashtë vendit. Përveç kësaj, firmat e Kosovës mund të përballen me një konkurrencë të fortë për produktet dhe shërbimet në tregun e brendshëm (duke pasur parasysh madhësinë e saj të kufizuar) dhe barrierat kur të hyjnë në tregje të reja.

Rezultatet e sondazhit tregojnë se kompanitë e anketuara e konsiderojnë veten të jenë inovative, të raportojnë shumë aktivitete të inovacionit, të vlerësojnë se aktivitetet e tilla kanë ndikime të rëndësishme financiare, dhe madje edhe të raportojnë një nivel të lartë të bashkëpunimit të inovacionit. Shpenzimi i tyre vjetor i raportuar për inovacionin është i lartë. Edhe pse bashkëpunimi është mjaft i zakonshëm, ato duket se nuk gërmojnë mjaftueshëm në burimet e jashtme të njohurive, të cilat gjithashtu do t'i ndihmojnë ato të ndërtojnë lidhjet brenda sistemit të inovacionit. Në të njëjtën kohë, inovacioni i tyre është në fakt kryesisht reaktiv; ai tenton të jetë nxitur nga presionet e jashtme konkurruese dhe kërkesat e konsumatorëve. Rrjedhimisht, inovacioni është kryesisht në rritje, dhe sillet rreth produktit / përmirësimeve të shërbimit.

Kompanitë kryesisht nuk arrijnë të shohin mangësitë e tyre të brendshme dhe pengesat drejt inovacionit dhe të shohin kufizimet financiare dhe qeverinë si pengesat kryesore për inovacion. Investimi i tyre në burimet njerëzore është një forcë potenciale, e cila duhet të mundësojë zhvillimin e ardhshëm të inovacionit në kompanitë, por ky potencial është i balancuar pak. Nga njëra anë mund të rrezikohet nga ikja e trurit, ndërsa nga ana tjetër ajo mund të rritet nga kontaktet me diasporën dhe "Kthimi i Trurit" nga njerëzit që kthehen nga jashtë. Çështje të tjera të zhvillimit të burimeve njerëzore që kërkojnë vëmendje të mëtejshme përfshijnë zhvillimin e TAP dhe sistemin e arsimit të lartë, lidhje më të mira ndërmjet arsimit dhe sektorit të biznesit, dhe programe të përmirësuar dhe metoda të mësimdhënies.

Kompanitë e anketuara kanë disa vështirësi në vendosjen e prioriteteve për masat e politikës, e cila reflekton prapambetjen në zhvillimin e politikës së inovacionit në Kosovë dhe përvojën e tyre të kufizuar si mbështetjen. Megjithatë, ata mbështesin lehtësitë tatimore për importimin e teknologjive të reja, rrjeteve dhe shkëmbimin e informacionit dhe thellimin e kontakteve me diasporën. Diskutime të mëtejshme me palët relevante nga akademia, biznesi dhe qeveria do të jenë të nevojshme, por nevojat dhe prioritetet e identifikuar këtu ofrojnë disa sugjerime fillestare për masat potenciale të politikave.

REKOMANDIMET DHE HAPAT E MËTEJSHËM

Sistemi i inovacionit në Kosovë përballet me një numër sfidash të rëndësishme. Performanca e saj është penguar nga një kombinim i faktorëve të ndryshëm, duke filluar nga koordinimi i politikave deri te mungesa e burimeve të dedikuara për të mbështetur novacionin. Bazuar në gjetjet e këtij raporti, një strategji e inovacionit për Kosovën mund të mbështetet nga katër shtylla strategjike:

Përmirësimi i koordinimit ndërministror, hartimi dhe zbatimi i politikave të inovacionit

Organizimi institucional i Kosovës dhe infrastruktura e inovacionit vuan nga katër dobësi. Këto janë: 1) mungesa e implementimit dhe mekanizmve të monitorimit 2) mungesa e të dhënave të nevojshme për hartimin dhe vlerësimin e politikave, 3) Mungesa e personelit me përvojë, dhe 4) burimet e pamjaftueshme financiare për masat mbështetëse të inovacionit.

Masat dhe veprimet për të mbështetur inovacionin përfshijnë një numër të sferave të politikës, si politika kërkimore, politika e arsimit dhe mbështetja e biznesit. Për këtë arsye, institucionet duhet të punojnë horizontalisht. Në planin afatshkurtër qeveria duhet të krijojë mekanizma që garantojnë bashkëpunim efikas ndër-institucional, duke siguruar përfshirjen dhe kontributin e të gjitha institucioneve relevante. Ministria e arsimit, shkencës dhe teknologjisë dhe ministria e tregtisë dhe industrisë duhet të luajë rolet udhëheqëse në nxitjen e bashkëpunimit ndër-institucional bashkëpunimin në lidhje me zhvillimin e politikave të inovacionit. Një sugjerim do të ishte që inovacioni të paraqitet si një pikë e rregullt diskutimi në axhendën e takimeve të nivelit të Këshillit të Ministrave, në veçanti në ato takime ku Ministria e Arsimit dhe Shkencës, Ministria e tregtisë dhe Industrisë, dhe Ministria e zhvillimit ekonomik janë të pranishëm. Kjo mund të bëhet duke integruar inovacionin si një komponent të caktuar në axhendën e Këshillit Kombëtar për Zhvillimin Ekonomik (KKZHE).

Në mënyrë që politikat dhe masat t'i përgjigjen nevojave aktuale të palëve në sistemin e inovacionit, qeveria duhet të sigurojë transparencë në formulimin e politikave dhe t'i lejojë të gjitha palëve të interesuara një mundësi për të kontribuar në këtë proces. Mekanizmat e konsultimit publik mund të paraqiten në disa mënyra, duke përfshirë krijimin e këshillimeve për inovacion apo komiteteve për të lehtësuar qasjen publike.

Krijimi i institucioneve më të fuqishme kërkimore për tregun përkatës.

Kapaciteti i inovacionit të institucioneve kërkimore në Kosovë është i dobët. Pak të holla janë shpenzuar në H & ZH dhe numri i kërkuesve është gjithashtu i ulët. Strukturat stimuluese që akademikët të kryejnë H & ZH relevante, duhet të rishikohen. Një kornizë duhet të zhvillohet që mbështet kërkuesit të cilët ndërmarrin konsulencë në kompanitë private, duke inkurajuar aktivitetet ndërmarrëse të studentëve dhe mësimeve të mësimdhënësve.

Institucionet kërkimore dhe sektori privat janë të shkëputura nga njëra-tjetra. Pavarësisht disa shembujve të bashkëpunimit të suksesshëm, zbatueshmëria potenciale komerciale e kërkimit është e kufizuar. Thjesht duke rritur burimet duke mos adresuar çështjen e të industrisë-shkencës, bashkëpunimi do të ketë ndikim të kufizuar. Një alternativë do të ishte për të shqyrtuar se si parteriteti "spirale e trefishtë" ndërmjet NVM-ve, kërkuesve dhe qeverive mund të inkurajohet në Kosovë. Partneritetet 'Spirale e trefishtë' përfshijnë bashkëpunimin midis, akademisë, biznesit dhe qeverisë lokale në projekte e inovacionit. Këto projekte mbështesin idenë se krijimi i vlerës në inovacion është përshpejtuar kur veprimet e këtyre tre palëve të interesuara janë të koordinuara.

Sondazhi i institucioneve kërkimore nënkupton se lidhja midis institucioneve kërkimore vendore dhe komunitetit ndërkombëtar kërkimor duhet të përmirësohet. Krijimi i rrjeteve është një hap i rëndësishëm në mënyrë që të mbështetet shkëmbimi i njohurive dhe kështu të nxiten aktivitetet e inovacionit. Studentët me doktoraturë dhe / ose profesorët universitarë duhet të kenë mundësi më të mëdha për lëvizshmëri ndërkombëtare, ndërsa institucionet kërkimore duhet të inkurajohen që të marrin pjesë në projektet ndërkombëtare. Roli i kërkuesve në diasporë gjithashtu mund të zyrtarizohet nëpërmjet pushimeve gjatë fundjavës të cilat kalohen në institucionet kërkimore në.

Zgjerimi i tendencave në sektorët e biznesit për inovacion.

Në mënyrë që të rrisin konkurrencën e tyre, firmat e Kosovës duhet që në mënyrë efektive të angazhohen në veprimtari të inovacionit. Sektori privat në Kosovë duhet të bëhet i vetëdijshëm për përfitimet e inovacionit dhe të masave ekzistuese mbështetëse. Kjo është veçanërisht e rëndësishme në rastin e NVM-ve, të cilat mund të kenë më pak mundësi që të kenë qasje ndaj burimeve. Kompanitë e vogla e shohin inovacionin si një perspektivë të rrezikshme dhe të kushtueshme, dhe janë të dekurajuar shpesh nga inovimi apo ndjekja e veprimeve të cilat vetëm disa vite më vonë do të sjellë përfitime. Kompanitë të cilat janë inovuese duhet të promovohen dhe mekanizmat duhet të zhvillohen për të ndihmuar ato që të rrisin praninë e tyre në rrjetet e biznesit brenda dhe jashtë Kosovës. Siç është përmendur në seksionin e mëparshëm, diaspora gjithashtu mund të luajë një rol të rëndësishëm edhe këtu. Masat mund të zhvillohen për të sjellë anëtarët e komunitetit të diasporës, veçanërisht ata individë të cilët janë udhëheqës të biznesit dhe kërkimit, në Kosovë për të vepruar si mentorë apo këshilltarë për projekte të inovacionit. Kjo do të ndihmojë bizneset kosovare për të absorbuar njohuri dhe ide nga jashtë.

Masat që mbështesin H & ZH dhe aktivitetet e inovacionit në ndërmarrje janë të pakta. Programi Kombëtar i Shkencës përmban masa që mbështesin aktivitetet e H & ZH në Kosovë, por ato janë shumë të kufizuara kur bëhet fjalë për pjesëmarrjen e sektorit të biznesit. Masat mbështetëse duhet të jenë të dizajnuara në bazë të praktikave të mira ndërkombëtare, por t'i përshtaten kontekstit të Kosovës. Masat mund të përfshijnë shërbimet e zgjeruara të industrisë, garancat, grantet (të tilla si mbështetje për H & ZH, ose për mbrojtjen e DPI, testet e fizibilitetit ose komercializimi i rezultateve të kërkimit), skemat garantuuese të kredive, nxitës për tatimet e kufizuara dhe reformën arsimore. Një veprim shtesë mund të përfshijë Zyrën për Pronësi Industriale që mbështetë NVM-të për t'iu qasur teknologjive 'off-the-shelf' nëpërmjet kërkimeve të patentuara.

Harmonizimi i burimeve njerëzore dhe zhvillimit të aftësive me nevojat e tregut të punës

Me një popullsi të re dhe papunësi të lartë të rinjve, zhvillimi i kapitalit njerëzor duhet të jetë një prioritet për hartuesit e politikave. Sipas sondazhit të SMBPV, 76% e kompanive të anketuara në Kosovë thonë se aftësitë dhe arsimimi i punëtorëve në dispozicion është një problem i madh për të bërë biznes. Sektori i arsimit ballafaqohet me objekte të shkatërruara dhe karakterizohet nga rezultatet e dobëta. Nxënësit e shkollave të TAP dhe institucioneve të arsimit të lartë duhet të kenë mundësi të fitojnë aftësitë dhe kompetencat e nevojave të tregut të punës. Sektori privat duhet të jetë i angazhuar në zhvillimin e politikave të arsimit për të rritur gjasat që rezultatet nga sistemi arsimor të jenë të përgatitura mirë për nevojat e tregut të punës.

Mundësitë për arsimin post-sekondar dhe trajnimin e vazhdueshëm janë të pakta, pjesërisht si rezultat i dështimit për të promovuar arsimimin e të rriturve. Një kornizë duhet të krijohet që të lehtësojë zhvillimin e të mësuarit të përjetshëm. Korniza duhet të ofrojë mundësi dhe nxitje që të rriturit të rrisin aftësitë e tyre dhe për të rritur punësimin e tyre. Investimi Promovimi dhe Ndërmarrjeve të Vogla dhe të Mesme (NVM) Agjencitë e kemi ngritur një katalogu online e institucioneve arsimore në Kosovë për të rritur bashkëpunimin dhe transferimin e ekspertizës dhe teknologjisë për SME-të. Iniciativat e tilla duhet të jenë të mbështetur më tej.

Agjencitë e Promovimit të Investimeve dhe Ndërmarrjeve të Vogla dhe të Mesme (NVM) kanë vendosur një katalog online të institucioneve arsimore në Kosovë për të rritur bashkëpunimin dhe

transferimin e ekspertizës dhe teknologjisë për NVM-të. Iniciativat e tilla duhet të mbështeten edhe më tej.

BIBLIOGRAFIA

Kapitulli 1

Aghion, P., N. Bloom, R. Blundell, R. Griffith, P. Howitt (2005), *Konkurrenca dhe Inovacioni: An Inverted-U Relationship*, Ditari Tremujor i Ekonomisë, vol. 120(2), pp. 701-728.

Barroso, J. (2011), "Inovacioni Kryesor Social Evropian", fjalim në Iniciativën Evropiane për Inovacion Social, Bruksel, 17 mars.

Agjencia e Statistikave të Kosovës (2012), *Popullsia e Kosovës dhe regjistrimi i përgjithshëm banesorë 2011: Rezultatet përfundimtare*, Agjencia e Statistikave të Kosovës, Prishtinë, <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/?cid=2,64>.

Zhvillimi Ekonomik i Kosovës përmes Cilësisë dhe Rrjetëzimit (2011), *Analizat e Industrisë së TIK në Kosovë (Rajoni Ekonomik Qendër)*. Prishtinë, http://www.esicenter.bg/content/EN/library/ICT%20sector%20analysis_Kosovo_v1.pdf

Fondi i Kursimeve Pensionale të Kosovës (2011), *Raporti Vjetor 2010*, Fondi i Kursimeve Pensionale të Kosovës, http://trusti.org/Dokumentet/Anglisht/Raportet%20vjetore/RaportiVjetor_2010.pdf

Komisioni Evropian (KE) (2011), *Dokumentat e punës të stafit të Komisionit, Kosovë * 2011 Raporti i Progresit*, KE, Bruksel.

Komisioni Evropian (KE) (2012), *Komunikatë nga Komisioni për Parlamentin Evropian dhe Këshillit mbi një Studim të Fizibilitetit për Marrëveshjen e Stabilizimit dhe Asociimit midis Bashkimit Evropian dhe Kosovës **, KE, Bruksel.

APIK (Agjencia Kosovare për Promovimin e Investimeve) (2012), *website i APIK*, www.invest-ks.org.

FMN (2011), *Republika e Kosovës: 2011 Neni IV Konsultimi dhe Inicimi i një Programi të Monitoruar*, Fondi Monetar Ndërkombëtar <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2011/cr11210.pdf>

FMN (2012), *Republika e Kosovës: Kërkesë për Marrëveshje Stand-By-Raporti i Shtabit; deklaratë për shtyp për Diskutimin e Bordit Ekzekutiv* <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2012/cr12100.pdf>

KPMG (2011), *Investimi në Kosovë: Botimi 2011*, KPMG, Prishtinë.

Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit (2009), *Strategjia Kosovare për Rininë dhe Plani i Veprimit 2010-2012*, Qeveria e Kosovës, Prishtinë www.forumsyd.org/upload/regional_webpages/kosovo/Publications/Kosovo%20Youth%20Strategy%20and%20Action%20Plan.pdf.

- Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale (2009), Strategjia Sektoriale 2009-13, Qeveria e Kosovës, Prishtinë <http://mpms.rks-gov.net/Portals/0/Aktiviteti%20javor/Strategjia%20Sektoriale%20MPMS-se%202009-2013%20Ang.pdf>.
- OBEZH, Zyra Statistikore e Komuniteteve Europiane (Eurostat) (2005), Manuali Oslo: Udhëzime për mbledhjen dhe interpretimin e të dhënave të inovacionit, botimi i tretë, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2009), Burimet specifike të sektorit për konkurrencën në Ballkanin Perëndimor: rekomandimet për një Strategji Rajonale të Investimeve, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2010a), Strategjia e INovacionit të OBEZH: *Nisma e një Fillimi Udhëheqës për të Nesërmen*, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2010b), Indeksi i Reformës së Investimit 2010: Politikat e monitorimit dhe Institucionet për Investime Direkte në Evropën Juglindore, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2011), Rishikimet e Politikës së Inovacionit të OBEZH: *Federata Ruse*, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2012a), Indeksi i Politikës së NVM-ve: Ballkani Perëndimor dhe Turqia 2012: Progresi në zbatimin e Aktit të Biznesit të Vogël për Evropën, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2012b), Rishikimet e Politikës së INovacionit të OBEZH: *Slloveni*, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2012c), Raporti i OBEZH për Sistemin e Inovacionit të Kroacisë, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2012d) "Tendencat kryesore në politikën e shkencës, teknologjisë dhe Inovacionit (SHTI)", Pasqyrë për Shkencën, Teknologjinë dhe Industrinë e OBEZH 2012, OBEZH, Paris.
- Schumpeter, J. (1939), Ciklet e Biznesit: *Analizat Teorike, Historike dhe Statistikore të Procesit Kapitalist*, Nju Jork.
- AMNVM (Agjencia për Mbështetje të NVM-ve) (2011), *Strategjia e Zhvillimit të NVM-ve për Kosovën 2012-2016, Qeveria e Kosovës*, Prishtinë.
- Agjencia e Statistikave të Kosovës (2011), Seria 3: Statistikat Ekonomike, Tregtia e jashtme 2010, Qeveria e Kosovës, Prishtinë . http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/cat_view/14-external-trade
- Agjencia e Statistikave të Kosovës (2012), Seria 3: Statistikat Ekonomike, Statistika e tregtisë së jashtme, Dhjetor 2011, Qeveria e Kosovës, Prishtinë. http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_download/1064-external-trade-statistics-december-2012
- Ekonomitë Tregtare (2012.), Website për Ekonomitë Tregtare, Kosovë <http://www.tradingeconomics.com/kosovo/indicators>.
- UNDP (2010), Studimi i Remitencave në Kosovë, Prishtinë. <http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/Final-english.pdf>
- Williams, H.L. (2010), Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale dhe Inovacionit: *Dëshmi nga Gjenoma Njerëzore, Dokument Pune 16213*, Zyra Kombëtare e Kërkimeve Ekonomike, Kembrixh, SHBA. www.nber.org/papers/w16213.pdf
- Banka Botërore (n.d.), Indikatorët e Zhvillimit Botërorë website, <http://databank.worldbank.org>.
- Banka Botërore (2010), *SMBPN në vështrim 2008 Kosovë*, Sondazhi i Mjedisit Biznesor dhe Performancës së Ndërmarrjeve (SMBPN IV), Banka Botërore, Uashington D.C.

Banka Botërore (2012). Raporti i Të Bërit Biznes 2012, *Banka Botërore*.
<http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/annual-reports/english/db12-fullreport.pdf>

Banka Botërore (2013). Raporti i Të Bërit Biznes 2013, *Banka Botërore*.
<http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB13-full-report.pdf>

Banka Botërore (2012). Raporti i Rregullt Ekonomik I Evropës Juglindore Nr. 3, *Nga recesioni Double Dip tek Reformat e Përshpejtuar, Banka Botërore*.
http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/SEERER_3_Report_FINAL_eng.pdf
<http://www.doingbusiness.org/~media/giawb/doing%20business/documents/profiles/country/KSV.pdf>

Banka Botërore, Korporata Financiare Ndërkombëtare (KFN) (2012), *Profili Ekonomik Kosovë, Të Bërit Biznes 2012, Të Bërit Biznes në një Botë më Transparente, Krahasimi i Rregullores për Firmat Vendore në 183 Ekonomi, Banka Botërore, Uashington D.C.*

Kapitulli 2

Komisioni Evropian (2008) “Koncepti i Grupimeve dhe Politika e Grupimeve dhe roli i tyre për konkurrueshmërinë dhe inovacionin” Evropë INNOVA / PRO INNO Evropë dokumenti N° 9.

KE (Komisioni Evropian) (2012), “Komisioni Evropian - Zgjerimi - Kandidatët potencialë - Kosovë*”, KE website, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/Kosovo*/financial-assistance/index_en.htm, paraqitur me 23 korrik 2012.

Qeveria e Kosovës (2011a) Programi për menaxhimin e zonave ekonomike në Kosovë. Ministria e Tregtisë dhe Industrisë, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

Qeveria e Kosovës (2011b), Programi i Qeverisë së Republikës së Kosovës 2011-2014, Zyra e Kryeministrit, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

Qeveria e Kosovës (2011c), Plani i Veprimit i Vizionit Ekonomik të Kosovës 2011-2014, Zyra e Kryeministrit, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

Jahic, Edin (2012), *Erawatch Raportet e Vendit 2011: Mali i Zi*, Erawatch, Sevilje.

Josimovsky, Sasho (2012), *Erawatch Raportet e Vendit 2011: Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë*, Erawatch, Sevilje.

MASHT (Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë) (2004), Strategjia për zhvillimin e Arsimit të Lartë në Kosovë (2005-2015) Drafti Final, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

MASHT (2011), Plani Strategjik i Arsimit të Kosovës 2011-2016. Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

MASHT (2012a), Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë website, <http://www.masht.gov.net/advCms/#id=1>, paraqitur me 22 korrik 2012.

MASHT (2012b) Udhëzimi Administrativ për Qendrën e Kompetencave (QK) në Kosovë. Numër: 05/2012, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

Ambasada Norvegjeze (2010), Norvegjia, faqja zyrtare në Kosovë, website, www.norway-kosovo.no/Embassy/About-Us/, paraqitur me 25 korrik 2012.

- KKSH (Këshilli Kombëtar i Shkencës) (2010), Programi Kombëtar i Shkencës i Republikës së Kosovës, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- OBEZH (2012), "Minutat e përmbledhjes së Misionit në Prishtinë në kuadër të projektit pilot IRK për zhvillimin e një strategjie të inovacionit ", memorandum i pabotuar, OBEZH, Paris.
- Preci, Zef, Jonida Narazani dhe Julia Culver (2012), *Erawatch Raportet e Vendit 2011: Shqipëri*, Erawatch, Sevilje.
- Rohsmann, K. (2010), "Arkivi i lajmeve - Thirrje për financim të Kërkimeve në Kosovë (sipas Rezolutës 1244) ", WBC-INCO.NET website, <http://wbc-inco.net/object/news/3406>, paraqitur me 25 korrik 2012.
- Schuch, K. (2006), Projekti multidimensional për Zbatimin e një Partneriteti të institucionalizuar në mes të Austrisë dhe Kosovës në Fushën e Arsimit të Lartë, Kërkimit dhe Inovacionit, dokumenti i projektit ADA.
- Schuch, K. (2008) Shkenca dhe Teknologjia në Kosovë/UNMIK. Raporti tematik në kuadër të projektit see-science.eu project. Qendra për Inovacion Social.
- AMNVM (Agjencia për Mbështetje të NVM-ve) (2011), *Strategjia e Zhvillimit të NVM-ve për Kosovë 2012-2016, Qeveria e Kosovës*, Prishtinë.
- UNESCO (2012), Qendra e të Dhënave, Instituti i UNESCO për Statistika website, http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=136&IF_Language=en&BR_Topic=0, paraqitur me 25 nëntor 2012.
- Banka Botërore (2012a), Banka Botërore – Parteriteti i Kosovës: Programi Vendor Snapshot, Zyra e Bankës Botërore në Kosovë, Prishtinë.
- Banka Botërore (2012b), Statusi i Zbatimit & Rezultatet: Zhvillimi Institucional i Kosovës për Projektin e Arsimit, Banka Botërore, Uashington DC.
- WBC-INCO.NET (2011a), Infrastruktura e Inovacionit: *Kosovë: Raport mbi hartimin e WBC Infrastrukturave të Inovacionit*, D8.48/5, Qendra për Inovacione Sociale (ZSI), Wein.
- WBC-INCO.NET (2011b), Raport mbi hartimin e infrastrukturave *WBC: Përmbledhje përfundimtare. D8.48, Qendra për Inovacion Social, Wein.*
- Zhushi Etemi, F (2011), "Sigurimi i cilësisë në Arsimin e Lartë në Kosovë ", prezantim për seminar: Zbatimi i një kornize të Qëndrueshme kombëtare të kualifikimit në Kosovë, Torino.

Kapitulli 3

- AUK (Universiteti Amerikan i Kosovës) (2012), Co-Ops: Nisja e një Fillimi Udhëheqës në Botën e PUnës, AUK website, www.aukonline.org/career_about.php, paraqitur me 22 janar 2013.
- Carlino, G. dhe R. Hunt (2009), "Çfarë e shpjegon sasinë dhe cilësinë e Aktivitetit Inventiv Vendor?", Federal Reserve Bank of Philadelphia Research Department Working Paper, No. 09-12, PA.
- Dillinger, W. (2010), Rishikim i Shpenzimeve Publike të Kosovës. Raporti nr. 53709-XK. Banka Botërore, Uashington, D.C.
- KE (2011), Dokumentat e punës së personelit të Komisionit, Kosovë* 2011 Raporti i Progresit, KE, Bruksel.

- Fagerberg, J. (2001), "Sfida Ekonomike për Evropën: Adaptimi në rritjen e bazuar në Inovacion", në D. Archibugi dhe B-Å. Lundvall (eds.), *The Globalising Learning Economy: Trendet kryesore Socio-ekonomike dhe Politika Evropiane e Inovacionit*, Oxford University Press, Oxford.
- Freeman, C. (1987), *Politika e teknologjisë dhe Performancës ekonomike: Mësime nga Japonia*, Pinter Publishing, Londër.
- Fondacioni Friedrich Ebert (2012), *Politika e punësimit në Evropën Juglindore: Sfidat e përbashkëta dhe skenarë të ndryshëm*, Fondacioni Friedrich Ebert.
- Gelb, A., V. Ramachandran, dhe G. Turner (2007b), "Stimulimi i zhvillimit dhe produktivitetit në Afrikë: Nga Makro tek Mikro reformat", *Rishikimi i Zhvillimit Afrikan*, Vol. 19.
- Qeveria e Kosovës (2012), *Korniza Afatmesme e Shpenzimeve (2013-2015)*, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- Gretton, P., J. Gali dhe D. Parham (2004), "Efektet e TIK dhe Inovacionet plotësuese për rritjen e produktivitetit Australian", në OBEZH, *Ndikimi Ekonomik i TIK: Masat, Dëshmia dhe Implikimet*, OBEZH, Paris.
- Agjencia Kosovare e Statistikave (2012), *Popullsia e Kosovës dhe Regjistrimi i Përgjithshëm Banesor 2011: Rezultatet përfundimtare*, Agjencia e Statistikave të Kosovës, Prishtinë, <http://esk.rks-gov.net/rekos2011/?cid=2>, 64.
- Kuvendi i Kosovës (2011), *Ligji mbi Arsimin e Lartë në Republikën e Kosovës (2011/04-L-037)* www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/Law%20on%20higher%20education.pdf
- Zhvillimi Ekonomik i Kosovës përmes Cilësisë dhe Rrjetëzimit (2011), *Analiza e Industrisë së TIK në Kosovë (Rajoni Ekonomik Qendra)*. Prishtinë, http://www.esicenter.bg/content/EN/library/ICT%20sector%20analysis_Kosovo_v1.pdf
- Lin, J. (2009), "Adaptimi Teknologjikë, Qytetet dhe Nju Jorku", *Federal Reserve Bank of Philadelphia Dokumentet e Punës të Departamentit të Kërkimit*, Nr. 09-17, PA.
- Lundvall, B-Å. (ed.) (1992), *Sistemet Kombëtare të Inovacionit: drejt një teorie të Inovacionit dhe mësimit interaktiv*, Botimet Pinter, Londër.
- MASHT (Ministria e Arsimit, Shkencës dhe Teknologjisë) (2004), *Strategjia për Zhvillimin e Arsimit të Lartë në Kosovë (2005 - 2015)*, Drafti përfundimtar, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- MASHT (2011) *Plani Strategjik i Arsimit të Kosovës 2011-2016*, Qeveria e Kosovës, Prishtinë .
- Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit (2009), *Strategjia për Rininë e Kosovës dhe Plani i Veprimit 2010-2012*, Qeveria e Kosovës, Prishtinë www.forumsyd.org/upload/regional_webpages/kosovo/Publications/Kosovo%20Youth%20Strategy%20and%20Action%20Plan.pdf.
- Mohnen, P. dhe L-H. Röller (2001), "Plotësues në Politikën e Inovacionit", *Qendra për Kërkimeve të Politikave Ekonomike*"Diskutime Paper Series, No. 2712, Shkurt.
- Mukavilli, S. (2008), *Vlerësimi i Programit të Punës Aktive të Tregut për Rininë në Kosovë*, UNDP.
- KKSH (Këshilli Kombëtar Shkencor) (2010), *Programi Kombëtar i Shkencës i Republikës së Kosovës*, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- OBEZH (1996) *Ekonomia e bazuar në njohuri*, OBEZH, Paris.

- OBEZH (2008), Arsimi i lartë për Shoqërinë e Dijes, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2009), Burimet specifike të sektorit të konkurrencës në Ballkanin Perëndimor: rekomandimet për një Strategji Rajonale të Investimeve, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2010), Indeksi i Reformës për Investime 2010: Politikat e monitorimit dhe Institucionet për investimet direkte në Evropën Juglindore, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2011), Aftësitë për Inovacion dhe Kërkim, OBEZH, Paris.
- OBEZH (2012), Rishikim i Sistemit Kombëtar të Inovacionit: Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, OBEZH, Paris.
- Powell, W. dhe S. Grodal (2005), “Rrjetet e Inovatorëve”, në J. Fagerberg, D. Mowery dhe R. Nelson (eds.), Manual i Oksfordit për Inovacionin, Oxford University Press, Oxford.
- Sen, K. dhe C. Kirkpatrick (2011), “Një qasje diagnostike në zhvillimin ekonomik dhe politikën e punësimit në vendet me të ardhura të ulëta: Rasti i Kosovës”, Gazeta e Zhvillimit Ndërkombëtar, 23 (1) 132-154.
- Schuch, K. (2008), Shkenca dhe Teknologjia në Kosovë/UNIMIK, Raporti Tematik sipas the science.eu project, Qendra për Inovacion Social.
- Zyra Statistikore e Kosovës (2009), Sondazhi i Fuqisë Punëtore 2009, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- Zyra Statistikore e Kosovës (2011), Statistikat e Arsimit 2010-2011, Statistikat Sociale: Seria 5, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.
- UBT (Arsimi Universitar për Biznes dhe Teknologji) (2012), Praktika, UBT website, www.ubt-uni.net/?cid=1,70&sqr=internship, paraqitur me 22 janar 2013.
- UNDP (Programi për Zhvillim i Kombeve të Bashkuara) (2012), Raporti i Zhvillimit Njerëzor në Kosovë 2012: Sektori Privat dhe Punësimi, UNDP.
- UNESCO (2012), Qendra e të Dhënave, UNESCO Instituti për Statistika website, http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/document.aspx?ReportId=136&IF_Language=en&BR_Topic=0.
- Uzzi, B. (1997), “Struktura Sociale dhe Konkurrenca në Rrjetet Interfirm: Paradoksi i ngulitjes”, Administrative Science Quarterly, Vol. 42, pp. 35-67.
- Banka Botërore (2008), Rinia Kosovare e Rrezikuar: Të jesh i ri, i papunë dhe i varfër në Kosovë, Banka Botërore, Uashington, DC.
- Banka Botërore (2010), Kosovë – Zbërthimi i Potencialit të Ritjes: Strategjitë, Politikat, Veprimet. Banka Botërore, Washington, D.C.
- Banka Botërore (2012a), Banka Botërore – *Parteriteti i Kosovës: Programi Vendor Snapshot*, Banka Botërore – Zyra Vendore në Kosovë, Prishtinë.
- Banka Botërore (2012b), Statusi i Zbatimit & Rezultatet: Zhvillimi Institucional i Kosovës për Projektin e Arsimit. Banka Botërore, Uashington D.C.

SHTOJCA 1

Tabela A.1 Analizat e SWOT për sistemin e inovacionit në Kosovë

Fuqitë	Dobësitë
<ul style="list-style-type: none"> ● Stabiliteti makroekonomik është ruajtur. ● Progres në përmirësimin e mjedisit të biznesit (Raporti I Të Bërit Biznes 2013). ● Ekzistenca e disa firmave inovative dhe organizatave mbështetëse të biznesit. ● Njohja e Qeverisë për rëndësinë e zhvillimit të një sistemi të inovacionit, hapat e parë janë ndërmarrë në këtë drejtim. ● Zhvillimi Qeverisë për Programin Kombëtar të Kërkimeve. ● Miratimi i Kornizës Kombëtare të Kualifikimeve dhe zbatimi në institucionet kërkimore dhe universitete. ● Prioriteti i lartë i ofruar nga institucionet kërkimore dhe universitetet për Procesin e Bolonjës. ● Gatishmëria e Institucioneve kërkimore dhe universiteteve për të bashkëpunuar përmes programeve të financuara nga BE. ● Arsimi është programi më i madh i Qeverisë. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Kapacitetet e ulëta absorbuese të firmave. ● Niveli i ulët teknologjik në industrinë lokale. ● Produktiviteti i ulët dhe papunësi e lartë. ● Produktet / shërbimet shpesh jo konkurruese për eksport. ● Mungesa e qasjes në financa për projekte të rrezikuara / njohuri të pamjaftueshme rreth burimeve të financimit. ● Mungesa e lidhjeve në mes të aktorëve të inovacionit (sektori privat, institucionet kërkimore, universitetet dhe qeveria). ● Nuk ka mbrojtje efektive për DPI, kultura shumë të kufizuara të patentimit dhe komercializimit. ● Projektim i pakoordinuar i politikave dhe zbatimi i dobët i politikave (mungesa e kapaciteteve administrative dhe burimeve financiare).. ● Pamjaftueshmëri ose mungesë e të dhënave të rëndësishme për politikën e inovacionit. ● Investimet e ulëta në H & ZH dhe inovacion. ● Kapaciteti i kufizuar kërkimor (më shumë kohë e përkushtuar për mësimdhënie sesa kërkim nga profesorët e universitetit). ● Mungesa e infrastrukturës dhe pajisjeve në shkolla dhe në institucione të arsimit të lartë.
Mundësitë	Kërcënimet
<ul style="list-style-type: none"> ● Popullsia e re. ● Kthimi i Trurit - Transferimi i njohurive dhe kontakti i biznesit me komunitetin e diasporës. ● Marrëveshja e ekonomisë mund të jetë një avantazh në aspektin e fokusit dhe efikasitetit organizativ. ● Rritja e mbështetjes dhe lehtësimi lidhjeve ndërmjet aktorëve të inovacionit. ● Forcimi i koordinimit mes institucioneve kryesore të përfshira në politikën e inovacionit. ● Lehtësimi i bashkëpunimit me vendet fqinje dhe forcimi i kapaciteteve të ekonomisë për të optimizuar përdorimin e burimeve të kufizuara. ● Forcimi i rrjeteve ekzistuese të bizneseve. ● Zhvillimi i bashkëpunimit më të forte midis biznesit vendas dhe partnerëve të BE. ● Qasja në fondet shtesë të BE-së. ● Qasja e mundshme në tregjet e BE-së: qasje në një treg të madh pa kufi. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Ikja e trurit - humbja e fuqisë punëtore të kualifikuar në mjedise më të favorshme jashtë vendit. ● Dështimi për të përmirësuar ekonominë në një mjedis që ndryshon me shpejtësi ekonomike globale. ● Konkurrenca e fortë kur të hyjnë në tregje të reja. ● Tregu i brendshëm i kufizuar për produkte inovative. ● Investimet e huaja në aktivitetet vlerë të ulët tën e shtuar. ● Recesion i zgjatur me një ndikim të dëmshëm të investimeve në H & ZH. ● Mungesa e projekteve me cilësi të lartë për shkak të shpërndarjes së financimit dhe kriteret e paqarta për të vlerësuar potencialin e inovacionit të projekteve kërkimore. ● Efektiviteti i kufizuar i programeve të ardhshme për shkak të mungesës së një sistemi monitorimi dhe vlerësimi. ● Implementimi i dobët i strategjive dhe politikave të miratuara. ● Mungesa e harmonizimit me standardet e BE-së. ● Mungesa e njerëzve me aftësitë e nevojshme për përdorim optimal të fondeve të para antarësimi të BE-së.

Tabela A.2 Agjencitë Rajonale të Zhvillimit në Kosovë

ARZH në jug	ARZH Qendra	ARZH në veri	ARZH në lindje	ARZH në perëndim
6 komuna	8 komuna	4 komuna	11 komuna	6 komuna
Dragash, Malishevë Mamushë, Prizren, Rahovec dhe Suharekë.	Glllogoc, Fushë Kosovë, Obiliq, Graçanicë, Podujevë, Prishtina, Shtime dhe Lipjan.	Mitrovicë, Skënderaj, Vushtrri dhe Zubin Potok.	Novobërdë, Kamenicë, Ferizaj, Gjiilan, Kaçanik, Shtërpçë, Viti, Han i Elezit, Klllokot, Ranillug dhe Partesh.	Istog, Deçan, Junik, Klinë, Pejë dhe Gjakova.

Tabela A.3 Masat e politikës për financimin e hulumtimit shkencor në Kosovë

Nr.	Masa	Buxheti
1	Programet e doktoraturës për të arsimuar shkencëtarët e rinj në mjediset shquara institucionale (p.sh. brenda programeve të përbashkëta ndërkombëtare që çojnë në diploma të dyfishta ose Qendrat e dedikuara të Ekselencës në universitete).	Buxheti vjetor prej 500 000 euro
2	Grantet individuale post-dok për kërkuesit për promovimin e karrierës shkencore në fushat prioritare si në vend dhe jashtë vendit	Buxheti vjetor prej 250 000 euro
3	Grantet individuale të doktoraturës për kërkuesit për promovimin e karrierës shkencore në fushat prioritare si në vend dhe jashtë vendit.	Buxheti vjetor prej 280 000 euro
4	Grantet afatshkurtra të lëvizshmërisë për të forcuar më tej bashkëpunimin midis vendit dhe institucioneve vendore për avancim bashkëpunues të shkencave.	Buxheti vjetor prej 30 000 euro
5	Financimi konkurrues i rrjeteve të infrastrukturës kërkimore-të brendshme dhe laboratorëve vendore qendror në fushat kërkimore prioritare.	Buxheti total prej 1 250 000 euro
6	Financimi i projektit stand-alone, projektet e prokurimit të pajisjeve të bazuara në planet e zhvillimit shkencor dhe procedurat konkurruese të tenderimit.	Buxheti total prej 1 000 000 euro
7	Prokurimi ose zhvillimi dhe implementimi i sistemit të kërkimit dhe zhvillimit teknologjik (KZHT) system i informacionit i cili i shërben gjithashtu kërkesës së statistikave të gjëra të ekonomisë S & T.	Buxheti vjetor prej 100 000 euro në vitin 2011 dhe 50 000 euro të buxhetit vjetor në secilin vit vijues të implementimit.
8	Prokurimi i qasjes së kërkuesve kosovarë në bibliotekat përkatëse elektronike të tilla si Thomson Web of Knowledge dhe Scopus.	Buxheti total prej 200 000 euro
9	Krijimi i një fondi për të mbështetur botimet shkencore dhe komunikimet shkencore (p.sh. për botimet stand-alone si monografet; përkthimi i botimeve stand-alone; për të trajtuar dimensionin ndërkombëtar prioritet duhet t'i jepet botimit në revista ndërkombëtare).	Buxheti vjetor prej 50 000 euro
10	Ofrimi i granteve konkurruese për projekte të përbashkëta me një institucion partner të huaj të financuar në kuadrin e programeve KZHT bilaterale ndërqeveritare të nënshkuara në mes të Kosovës dhe vendeve të tjera, apo skema të tjera të njëanshme, bilaterale dhe multi-laterale.	Buxheti vjetor prej 150 000 euro

Tabela A.3 Masat e politikës për financimin e hulumtimit shkencor në Kosovë (vazhdim)

Nr.	Masa	Buxheti
11	Shpërndarja konkurruese e përgatitjes së projektit për të aplikuar në konzorcium ndërkombëtar për financim evropian nën COST dhe sidomos të Programin Evropian Kornizë për KZHT.	Buxheti vjetor prej 50 000 euro
12	Krijimi i një fondi për kthimin e trurit për të tërhequr kërkuesit e huaj dhe sidomos kërkuesit vendorë që punojnë jashtë vendit.	Buxheti vjetor prej 250 000 euro
13	Zbatimi i një programi KZHT të aplikuar konkurrues për të lehtësuar pengesat shkencë-ekonomi..	Buxheti total prej 500 000 euro
14	Krijimi i një programi të inovacionit orientuar drejt nevojave inovative teknologjike, organizative dhe sociale të sektorit privat (biznesit, OJQ-të). Implementimi është i bazuar në financimin konkurrues të projekteve bashkëpunuese individuale (duke përfshirë në mënyrë aktive partneret e biznesit, shoqërisë dhe akademisë) që të gjenerojnë zbatime konkrete të reja ekonomike, shoqërore ose kulturore.	
15	Financimi konkurrues i pesë qendrave vendore të Ekselencës në zonat prioritare të kërkimit (sidomos për të mundësuar teknologjitë) bazuar mbi programet KZHT individuale të forta, transparente, realiste dhe duke mundësuar aktivitetet në terren, detyra të avancuara arsimore dhe përfshirje ndërkombëtare.	Buzheti total prej 1 250 000 euro
16	Krijimi i një fondi konkurrues për kërkime themelore të hapura ndaj të gjitha disiplinave shkencore dhe nisja e programit të financimit për kërkime themelore e hapur për të gjitha disiplinat shkencore	Buxheti total prej 1 000 000 euro
17	Implementimi i shpërblimeve individuale vjetore për kërkuesit më të shquar të Kosovës dhe kërkuesit e sapoardhur.	Buxheti i planifikuar vjetor llogaritet deri në 30.000 EUR për pesë kërkuesit më të shquar të Kosovës dhe 10,000 euro për pesë kërkuesit më të mirë të sapoardhur.
18	Zhvillimi dhe implementimi i sigurimit të një cilësie të plotë dhe procesit të vlerësimit duke u fokusuar në veprimtari kërkimore-shkencore, duke përfshi gjithashtu masa për programin, politikën dhe vlerësimin e institucioneve (përfshirë krahasimin e organizatave kërkimore shkencore dhe institucionet e ofrimit të politikës).	Buxheti i planifikuar vjetor llogaritet 70,000 euro dhe eventualisht do të mbështetet nga projekti Kosova-Austri KAIP.

Burimi: Këshilli Kombëtar i Shkencës (2010), Programi Kombëtar i Shkencës i Republikës së Kosovës, Qeveria e Kosovës, Prishtinë.

SHTOJCA 2

Sondazhi I Biznesit të Kosovës: Metodologjia dhe Profilët e Kompanisë

Sondazhi i Kompanie të Kosovës është një sondazh biznesi projektuar nga Marrëveshja e Investimeve të OBEZH dhe realizuar nga Ipsos Strategic Puls. Grupi i synuar ishte bizneset inovative private (jo shtetërore), që kishin implementuar të paktën një inovacion mes vitit 2009 dhe 2011.

Qëllimi kryesor i sondazhit është për të kuptuar sjelljen e inovacionit të firmave, motivimet, kufizimet dhe nevojat e politikës. Sondazhi synon që të identifikojë aktivitetet e inovacionit dhe drejtuesit dhe të vlerësojë pengesat e politikave që mund të kufizojnë aftësinë e kompanive për inovacion. Bazuar në këto pengesa, sondazhi do të ndihmojë në identifikimin e masave të mundshme të politikave për të inkurajuar më shumë inovacione. Rezultatet nga sondazhi janë projektuar për të siguruar udhëzime për krijimin e një strategjie të inovacionit për periudhën 2013-20.

Metodologjia

Sondazhi kishte si objektiv kompanitë private inovuese në Kosovë. Edhe pse sondazhet për inovacionet të tilla si Sondazhi i Komunitetit të Inovacionit zakonisht merren me mostrat reprezentative të popullsisë së përgjithshme të kompanive, në mënyrë që të marrë rezultate përfaqësuese që mund të përgjithësohen dhe të krahasohen ndërkombëtarisht, ky projekt u fokusua në analizën e një nën-grupi të veçantë të kompanive inovative, më tepër se në të gjitha llojet e firmës. Të dhënat aktuale janë të rralla, por është e arsyeshme të supozohet se niveli i aktivitetit të inovacionit në Kosovë është relativisht i ulët. Rrjedhimisht, për këtë projekt, është e rëndësishme të shohim veçanërisht në kompanitë inovative për të analizuar atë që funksionon në kontekstin e Kosovës: Cilat janë karakteristikat e kompanive inovative dhe në çfarë aktivitete të inovacionit ata angazhohen, me cilat pengesa ata përballen, me cilat organizata ata bashkëpunojnë, dhe cilat masa të politikës mund të jetë efektive në mënyrë që ato të bëhen më inovative.

Fokusi ishte mbi përfaqësuesit e menaxhmentit të lartë ose të personave të tjerë përkatës të aftë për të siguruar informacione relevante. Caktimi i niveleve ishte proporcional me shpërndarjen e kompanive (në aspektin e madhësisë, llojit të aktivitetit dhe rajoni ku kompania është e vendosur). Sondazhi është kryer përmes intervistave gjysmë të strukturuar, ballë-për-ballë bazuar në një pyetësor të përgatitur nga ekipi i OBEZH. Intervistat u zhvilluan në mes 21 Maj dhe 11 Qershor 2012.

Një diskutim i grupit në fokus u mbajt edhe në Prishtinë më 4 korrik 2012. Grupi në fokus mblodhi përfaqësuesit e palëve kryesore nga sektori i biznesit, sektori qeveritar, academia dhe institucionet ndërmjetëse. Rezultatet e sondazhit u prezantuan dhe u diskutuan. Temat që u trajtuan përfshinë zbulimet e kërkimit, drejtuesit dhe pengesat e inovacionit, burimet njerëzore për inovacionin, bashkëpunimin e jashtëm si dhe masat potenciale që mbështesin inovacionin. Njohuritë e përzgjedhura nga ky sesion kanë qenë gjithashtu të përfshira këtu.

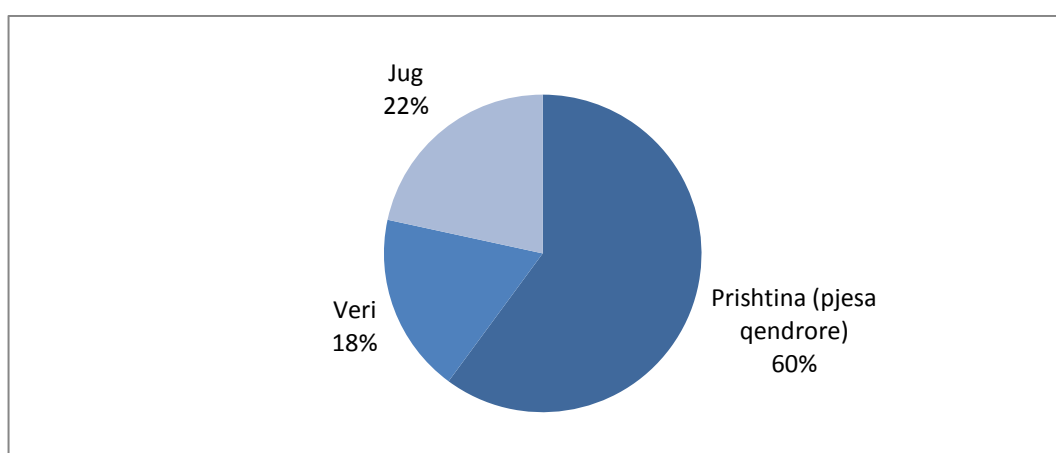
Informacion i përgjithshëm mbi kompanitë pjesëmarrëse

Një total prej 153 kompanive inovative morën pjesë në sondazh. Për qëllime të këtij sondazhi, kompanitë ishin përcaktuar nga numri i të punësuarve: Kompanitë e vogla me 10-49 punonjës, ndërmarrjet e mesme me 50-149 punonjës dhe kompanitë e mëdha me 150 punonjës apo më shumë.

Mikro-kompanitë me deri 9-të punonjës nuk janë anketuar. Edhe pse do të kishte qenë e dobishme për të marrë njohuri në praktikën e start-ups inovative (të cilat janë kryesisht ndërmarrjet mikro), u konkludua se metoda tjera hulumtuese, siç janë grupet e fokusit apo intervistat, janë më të përshtatshme për këtë qëllim. Nga 153 kompani pjesëmarrëse, 65% ishin kompani të vogla, 24% ishin të mesme dhe 11% ishin të mëdha.

Shumica e kompanive pjesëmarrëse ndodhen në Prishtinë, përkatësisht pjesën qendrore të Kosovës, duke treguar një centralizim të fortë të aktiviteteve të biznesit në përgjithësi dhe aktiviteteve të inovacionit në veçanti në rajonin rreth kryeqytetit (shih Figurën B.1). Shumica e kompanive pjesëmarrëse (84%) janë në pronësi nga një investitor vendor, 7% janë të përziera, vendore, private dhe shtetërore, 5% janë në pronësi të huaj dhe 4% janë të përziera në pronësi vendore-të huaj.

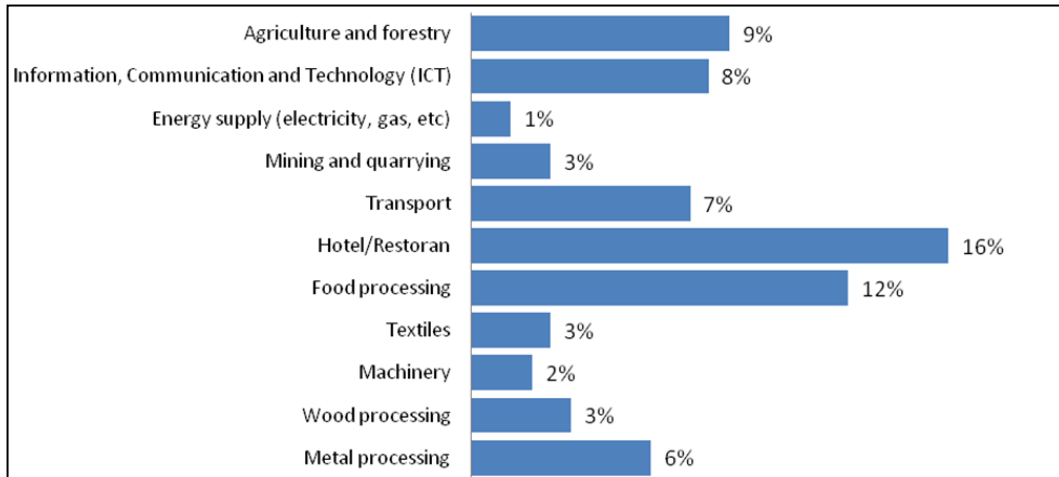
Figura B.1 Shpërndarja rajonale e kompanive të anketuara

Sektori

Sektori më i madh ishte prodhimi, me 44% të kompanive të anketuara, e pasuar nga sektori i shërbimeve (42%), TIK (8%) dhe bujqësia dhe pylltaria (8%). Kjo shpërndarje mund të sugjerojë se inovacioni ndodh kryesisht në prodhim (por produktiviteti i tij konkurrenca megjithatë mund të jetë një çështje), kurse inovacioni në shërbim është i lidhur kryesisht me sektorët me produktivitet të ulët. Kjo duket të jetë konfirmuar nga një ndarje më e detajuar e sektorëve. Duke kërkuar në më shumë detaje, dhe duke pasur parasysh mundësinë e përgjigjeve të shumfishta, 16% e kompanive kanë qenë në sektorin e hoteleve / restoranteve, 12% në përpunimin e ushqimit, 8% në bujqësi dhe pylltari, 8% në TIK, 7% në transport, dhe 6% në përpunimin e metaleve (shih figurën B.2). Megjithatë numri i lartë i të intervistuarve nga hotelet dhe restorantet thjesht mund të tregojë disponueshmërinë më të mirë për të reaguar ndaj sondazhit. Kjo gjithashtu mund të argumentohet se Korniza e mostrimit ka ndikuar në këto rezultate, pasi mikro kompanitë u përjashtuan nga sondazhi.

Figura B.2 Ndarje e detajuar e sektorit

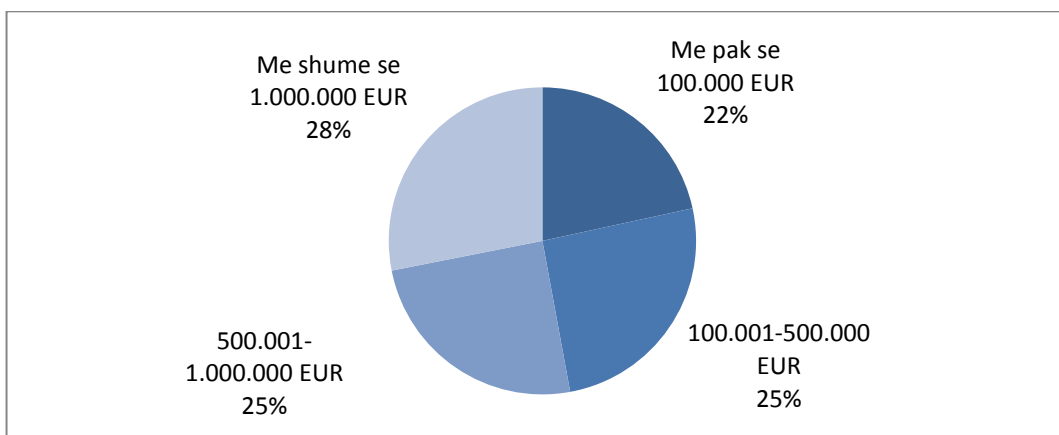

Madhesia dhe qarkullimi

Ndarja e kompanive të anketuara nga qarkullimi vjetor në vitin 2011, 28% kishin një qarkullim prej mbi 1 milion euro, 25% kishin një qarkullim prej në mes 100.001 euro dhe 500 000 euro 25% të tjera kishin një qarkullim prej 500 001 euro deri në 1 milion euro, ndërsa pjesa e mbetur prej 22% kishin një qarkullim prej më pak se 100 000 euro (shih Figurën B.3). Kur këto rezultate janë krahasuar me vitin 2009 nuk ka asnjë tendencë të qartë, edhe pse ata kanë parë disa rritje në të ardhurat prej 26%, pastaj ishin në grupin e qarkullimit më të ulët në vitin 2009, ndërsa vetëm 23% ishin në grupin e qarkullimit më të lartë.

Pjesa e kompanive të vogla që fitojnë mbi 1 milion euro u rrit nga 13% në 17%, që tregon ekzistencën e një popullsie me rritje të lartë të NVM-ve. Një analizë më e detajuar mund të zbulojë shkallën në të cilën këto tendenca tregojnë për një rritje reale të biznesit dhe sa kanë rënë nga efekti i “kërcimit” të pas-recesionit.

Figura B.3 Qarkullimi në vitin 2011

Duke shikuar madhësinë e kompanisë, 65% e kompanive të mëdha kanë arritur një qarkullim prej mbi 1 milion euro, krahasuar me 42% të ndërmarrjeve të mesme dhe 17% të kompanive të vogla. Nga kompanitë e vogla, 30% kishte një qarkullim në mes 100.001 euro dhe 500 000, ndërsa 29% kishin një qarkullim deri në 100 000 euro. Shpërndarja e qarkullimit duket logjike në rastin e ndërmarrjeve të

vogla dhe të mesme, me disa kompani më pak të vogla në grupet me qarkullim më të lartë, ndërkohë që ishin disa kompani të mesme në grupet e qarkullimit të ulët. Kur është fjala për kompanitë e mëdha, ndërsa shumica prej tyre fituan më shumë se 1 milion euro, ekziston gjithashtu edhe një pjesë e konsiderueshme (36%) në grupet e qarkullimit të ulët, duke sugjeruar produktivitet të ulët dhe konkurrencë të ulët.

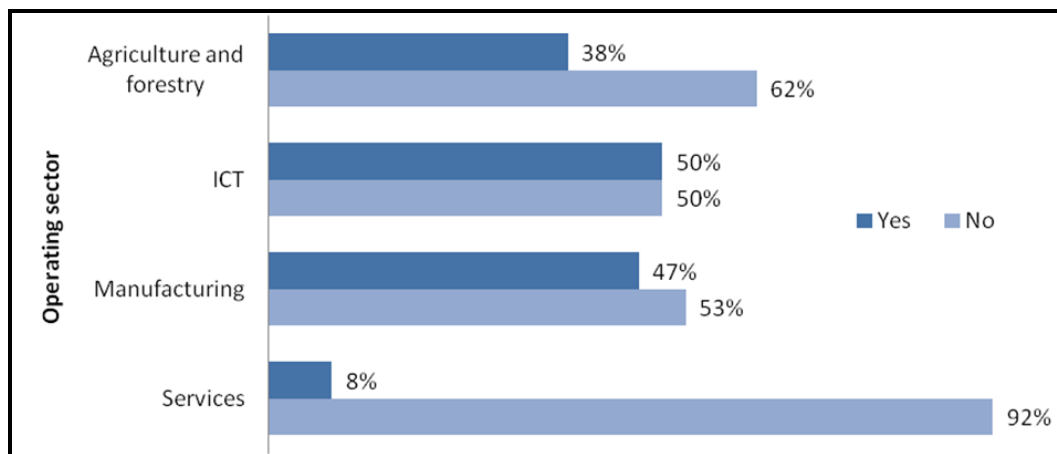
Pozita në zinxhirin e vlerës

Pjesa më e madhe (86%) e kompanive të anketuara shesin produktet të gatshme, ndërsa 11% shesin material të papërpunuar dhe 5% shesin mallra të ndërmjetme. Një pjesë e tillë e ulët e kompanive që shesin mallra të ndërmjetme tregon izolimin e ekonomisë në Kosovë nga rrjetet ndërkombëtare industriale dhe zinxhirët e vlerës. Përfshirja në zinxhirët e vlerave ndërkombëtare shpesh i mundëson kompanive për të prodhuar përbërës me vlerë të lartë të produkteve komplekse dhe për të rritur performancën e tyre të eksportit. Duke pasur parasysh konkurrencën e ulët të ekonomisë së Kosovës në përgjithësi, këto rezultate mund të tregojnë se produktet finale të cilat kompanitë i prodhojnë janë të një natyre me vlerë relativisht të ulët të shtuar.

Eksportet

Më pak se një e treta (30%) e kompanive të anketuara eksportojnë prodhimet dhe shërbimet e tyre. Siç tregohet në Figurën 4.4, kompanitë që veprojnë në sektorin e TIK kishin më shumë të ngjarë të jenë eksportues (50%), pasuar nga kompanitë prodhuese (47%). Niveli i lartë i eksportuesve të TIK është veçanërisht inkurajues pasi kjo tregon konkurrencën ndërkombëtare në një sektor me një potencial të ndjeshëm të rritjes. Nga ana tjetër, eksportuesit në bujqësi dhe pylltari (38%) kanë më shumë të ngjarë të eksportojnë lëndë të parë, edhe pse 62% e kompanive në këtë sektor pohuan se ata prodhojnë produkte të gatshme. Shërbimet janë kryesisht jo- të tregtueshme, kështu që nuk është befuesë se vetëm 8% e ofruesve të shërbimeve janë gjithashtu eksportues.

Figura B.4 Eksportuesit sipas sektorit

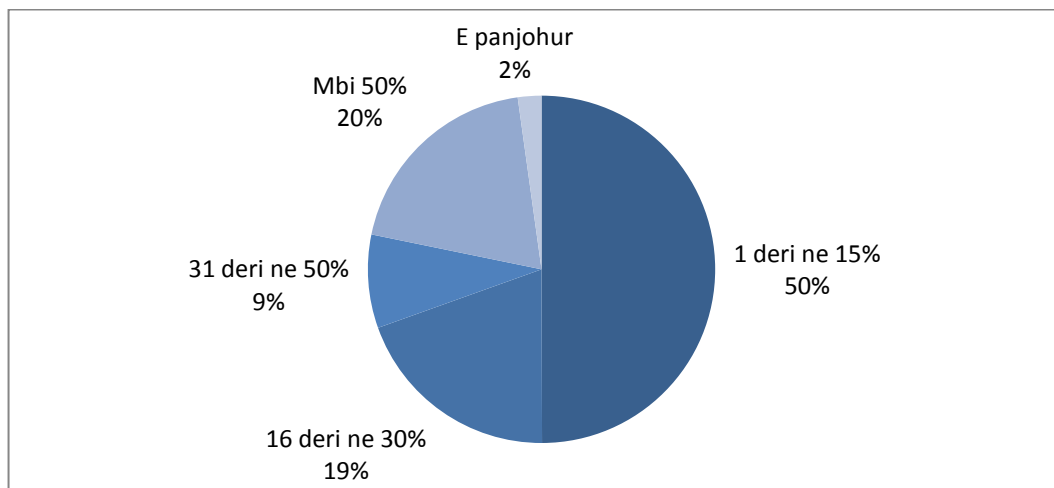

Pjesa më e madhe e kompanive eksportuese (89%) eksportojnë produktet e tyre në ekonomitë tjera të Ballkanit Perëndimor,²⁶ ndërsa 48% eksportojnë në BE, vetëm 4% e kompanive eksportojnë prodhimet e tyre në ndonjë vend tjetër. Gjysma e eksportuesve kanë arritur mes 1-15% të shitjeve totale të tyre nga eksporti, vetëm 20% mund të konsiderohen si eksportues kryesor me mbi 50% të

²⁶ Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kroacia, Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, Mali i Zi dhe Serbia

shitjeve totale që vijnë nga eksportet (shih Figurën B.5). Sipas modelit të të dhënave, kompanitë e reja kanë pak më shumë gjasa për të eksportuar. Nga 107 kompanitë që nuk eksportojnë aspak, 15% raportuan se ata nuk kanë inovuar ose nuk e dijnë nëse kanë inovuar, kundrejt 11% të atyre që kanë inovuar.

Figura B.5 Eksportet si përqindje e shitjeve totale

Konkurrenca

Kur u pyetën se si do vleresonin nivelin e konkurrencës në tregun e tyre kryesor, 31% e pjesëmarrësve e vlerësuan konkurrencën si shumë të lartë dhe 31% si të lartë, 29% e kufizuar, ndërsa vetëm 9% e pjesëmarrësve vlerësuan nivelin e konkurrencës si më të ulët .

Perceptimi i niveleve të konkurrencës ndryshon midis sektorëve. Për shembull, 75% e pjesëmarrësve nga sektori TIK e konsiderojnë nivelin e konkurrencës si të lartë ose shumë të lartë, në krahasim me 64% në shërbime, 59% në prodhim dhe 53% në bujqësi dhe pylltari. Asnjë nga pjesëmarrësit nga sektori i TIK nuk e vlerësuan nivelin e konkurrencës si të ulët, krahasuar me 14% në prodhim, 8% në bujqësi dhe pylltari dhe 6% në shërbime. Vlen të përmendet se 38% e pjesëmarrësve nga bujqësia dhe sektori pyjor e konsiderojnë konkurrencën të jetë e kufizuar, ndërsa 38% e vlerësuan nivelin e konkurrencës, si shumë të lartë. Në përgjithësi, perceptimi është se nivelet e konkurrencës janë të larta, por nuk ka indikatorë të tillë nëse konkurrenca është e bazuar kryesisht në çmimin, cilësinë e mallrave ose shërbimeve, inovacion apo ndonjë parametër tjetër; kjo do të kërkonte një analizë më të hollësishme në nivel të sektorëve të veçantë.

Sipas sondazhit, niveli i konkurrencës në tregjet e kompanive duket të ketë pak ndikim në inovacionin. Në fakt, 86% e kompanive që konsiderojnë se konkurrenca në tregun e tyre kryesor është e ulët, paraqitën të paktën një lloj të inovacionit në mes të vitit 2009 dhe 2011 në krahasim me 91% në tregjet me konkurrencë të kufizuar, 83% në tregjet me konkurrencë të lartë dhe 85% në tregjet me konkurrencë shumë të lartë.

Nga 153 kompani të anketuara, 66% aplikojnë një formë të standardeve, të tilla si ISO standardet, në biznesin e tyre. Kompanitë e bujqësisë dhe pylltarisë kishin më shumë të ngjarë për të aplikuar standardet (77%), pasuar nga 70% e kompanive prodhuese. Kompanitë e mëdha kishin më shumë të ngjarë (82%) për të aplikuar standardet dhe kompanitë e vogla kishin më pak të ngjarë (61%).

Kontakti kyc

z. Alan Paic
*Drejtor i Programit
OECD Investment Compact per
Evropën Juglindore
Alan.paic@oecd.org*

www.investmentcompact.org